„sunkūs“ vaikai

Sabine Herm

Praktiniai patarimai auklėtojams ir tėvams

Alma littera

gyvename su vaikais

gyvename su vaikais

Sabine Herm

„sunkūs“ vaikai

Praktiniai patarimai auklėtojams ir tėvams

Alma littera

UDK 159.927
He278

Versta iš: Sabine Herm, *Mit „Schwierigen" Kindern umgehen*, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, 2003

Iš vokiečių kalbos vertė
Birutė Simanavičienė

ISBN 4-451-27916-9
ISBN 9955-08-615-7

Turinys

II DALIS

Pratarmė

Pastaraisiais metais viešoji nuomonė apie vaikus pasikeitė. Anksčiau vyravo nuostata, kad nors auginant vaikus reikia dėti daug pastangų ir ištverti įvairių sunkumų, bet svarbiau yra tai, jog vaikai praturtina gyvenimą, daro jį gražesnį. Dabar kalbant apie vaikus pirmiausia minimos išlaidos, sunkumai ir vaikų keliamos problemos. Nuolat girdėti, kad dabartiniai vaikai per daug triukšmingi, per daug aktyvūs, nedėmesingi, kalba įžūliai, elgiasi agresyviai arba juos kamuoja depresija. Ir tai dar ne visos blogybės. Tai kas gi atsitiko mūsų vaikams? Kokias išvadas mes, suaugusieji, galime arba, tiksliau, turime daryti iš įprastų normų nepaisančio jų elgesio?

Jau daugelį metų aš gilinuosi į vaikų raidos ir auklėjimo klausimus ne tik kaip mama, bet ir kaip metodininkė, kvalifikacijos kursų lektorė ir dieninio vaikų darželio konsultantė. Žinau, kad tiek tėvai, tiek ir visuomenė iš auklėtojų tikisi gero vaikų auklėjimo, lavinimo ir priežiūros. Be to, norima, kad auklėtojų darbas vaikų įstaigose kompensuotų auklėjimo šeimoje trūkumus ir spragas arba žalingą aplinkos poveikį.

Psichoanalitikas Alfredas Adleris auklėjimą laiko menu ir sunkiausiu žmogaus gyvenimo uždaviniu. Žinoma, dauguma auklėtojų (ir tėvų) pritars šiai nuomonei. Bet norint išmokti „auklėjimo meno", reikia ne tik asmeninių ir dalykinių pedagoginių gebėjimų, bet ir būtinų materialinių sąlygų, kurios kažkodėl nuolat blogėja.

Nepaisydami daugybės kliūčių, auklėtojai savo užduotį atlieka labai atsakingai ir su didele simpatija vaikams. Bendra-

darbiaudama su pedagogais aš tai patiriu kiekvieną dieną. Šia knyga noriu prisidėti prie svarbios jų veiklos įvertinimo. Kartu siūlau jiems pagalbą, kaip elgtis su vaikais ir tėvais sudėtingomis gyvenimo situacijomis. Gvildendama vienus ar kitus klausimus remiuosi apklausa tema „sunkus vaikas", daryta su dieninio vaikų darželio specialistais.

Pirmiausia aprašau svarbius vaiko raidos etapus pirmaisiais gyvenimo metais, nes šiuo tarpsniu dedami savo vertės pajautimo, geros savijautos, gyvenimo džiaugsmo ir daugelio kūrybinės raiškos galimybių pamatai. Ši ankstyvoji fazė lemia, ar vaiko raida bus sunki, ar lengva.

Žinoma, ne visi vaikai pirmaisiais savo gyvenimo metais jaučiasi saugūs, patiria suaugusiųjų dėmesį, yra vertinami. Vis daugiau vaikų vadinami „sunkiais", jų elgesys neatitinka įprastų normų, raida sutrinka. Jų išsiskiriantį elgesį galima laikyti signalu aplinkai arba pagalbos šauksmu. Jie nori atkreipti dėmesį, kad tarp jų vidaus ir aplinkos nėra pusiausvyros. Tolesniuose šios knygos skyriuose aprašytos neįprastos ir sunkios vaikų gyvenimo situacijos. Jos iliustruojamos pavyzdžiais iš mano, kaip metodininkės ir dieninio vaikų darželio konsultantės, praktikos. Visi asmenų vardai, savaime suprantama, yra pakeisti.

Šeštame skyriuje kalbama apie berniukus, kuriuos tėvai, auklėtojai ir mokytojai vis dažniau vadina sunkiais ir įžūliais. Kokius trikdžius ir kliūtis, dažniausiai atsirandančius todėl, kad vaikas neturi tėvo ir gyvo vyriško pavyzdžio, šiais laikais jiems reikia įveikti? Kaip gali pedagogai suteikti vaikams paramą, saugumą ir padėti rasti savo tapatumą; o kur yra ribos, kurias nustato visuomenė?

Mes gyvename komunikacijų, informacijos ir interneto laikais, ir vis dėlto nuolat gausėja vaikų, turinčių kalbos sunkumų. Septintame skyriuje kalbama apie tai, kokių reikia sąlygų ir

paramos, kad vaikai energingai ir su džiaugsmu įvaldytų visą kalbos sistemą ir galėtų su mumis bendrauti.

Po šių daugiau teorinių svarstymų eina praktinė knygos dalis. Sunkūs vaikai, kurie reikalauja daug kantrybės, supratimo ir dėmesio, yra ypatingas iššūkis asmeninei ir profesinei auklėtojų kompetencijai. Aštuntame skyriuje nurodomos vaikų stebėjimo priemonės, kurios padeda geriau suprasti jų elgesio išskirtinumą konkrečiomis gyvenimo sąlygomis. Tolesnė tema – kolegiški patarimai ir metodika, kuri gali padėti ne tik asmeniniu ir profesiniu atžvilgiu, bet ir palengvinti darbą bei sumažinti įtampą. Po to yra skyrius apie santykių užmezgimą ir komunikaciją, kaip svarbiausią pedagogo uždavinį.

Auklėtojos (dažniausiai) išlaiko būtiną atstumą, kad be emocinių keblumų ir kaltės jausmo pastebėtų vaikų sunkumus, išnagrinėtų jų priežastis ir kartu su tėvais išbandytų naujus būdus, kaip tuos sunkumus įveikti.

Dešimtame skyriuje kalbama apie bendrą darbą su tėvais, nes jei tėvai arba šeima vaikų darželyje apskritai gerai jaučiasi, pokalbiai su jais net ir sunkiomis temomis, pavyzdžiui, apie įprastų normų nepaisantį jų vaiko elgesį arba raidos trikdžius bus rezultatyvūs ir visiems naudingi.

Nuolatinis bendravimas su vaikų darželio specialistais nulėmė ir šios knygos turinį. Už tai noriu nuoširdžiai padėkoti visiems, kas prie to prisidėjo. Už kritines pastabas labiausiai dėkoju Mareikei Herm ir Valeri Fišer-Veitušat.

Sabine Herm
Berlynas, 2003-iųjų vasaris

I dalis
IŠ BENDRAVIMO SU SUNKIAIS VAIKAIS PATIRTIES

1 Pirmieji jaudinantys metai – kaip vaikai auga ir ko jiems reikia

Prieš aprašydama vaikų sunkumus ir elgesio atžarumą, su kuriais šiandien savo pedagoginiame darbe susiduria auklėtojai, norėčiau panagrinėti, kaip vaikai auga ir kokios pagalbos jiems reikia atskirais raidos etapais. Tai žinant galima išvengti daugelio trikdžių, išsiaiškinti išsiskiriančios elgsenos priežastis ir kartais pavyksta surasti visai paprastų priemonių vaiko savijautai pagerinti.

Jokiu kitu gyvenimo tarpsniu žmogus taip visapusiškai ir taip sparčiai nesivysto, kaip pirmuosius šešerius metus. Vaikas mus ypač stebina pirmaisiais savo gyvenimo metais, kai beveik kasdien daro pažangą ir išmoksta ką nors naujo. Tėvai džiaugiasi savo vaiku ir jo naujais gebėjimais ir visokiais būdais reiškia tą džiaugsmą. Jie ima savo kūdikį ant rankų, glaudžia jį prie savęs, glosto skruostelį, šypsosi ir rodo, kaip jį myli. Šioje tarpusavio sąveikoje ne tik stiprėja tėvų ir vaiko ryšys, bet ir „mokomasi“ emocijų.

Kai mama šypsosi savo kūdikiui, jis taip pat atsako šypsena. Mažas vaikas susijaudina kaip ir jo mama, nes jos veido išraiška ir jam sukelia džiaugsmą. Ryšys tarp jausmų ir atitinkamos veido išraiškos yra susidaręs vykstant evoliucijai. Veide atsispindi svarbiausios emocijos: džiaugsmas, liūdesys, pyktis, baimė, pasibjaurėjimas. Kita vertus, žmogaus mimika rodo jo emocinę būseną, o ši vėlgi atitinka tam tikrus požymius, kuriuos galima nustatyti pagal kraujospūdį, pulso dažnumą, odos elektrinimąsi. Kūdikis per tokią abipusę sąveiką susipažįsta su gausybe žmogiškų emocijų. (Psichologai teigia, kad vaiko organizmas

reguliuojasi pagal suaugusiojo pavyzdį ir psichoanalitiniu požiūriu apibūdina šį procesą kaip „pirminį susitapatinimą".)

Jei tėvai yra patyrę didelių psichinių sunkumų, konfliktinių santykių, baimę dėl materialinių gyvenimo sąlygų ar visuomenės izoliaciją, tai gali labai neigiamai paveikti jų nuotaiką ir sukelti depresiją. Jei depresija trunka ilgesnį laiką, liūdesys ir gyvenimo baimė atsispindi motinos arba tėvo veide. Kūdikis šiuos signalus pastebi, jie sukelia jam atitinkamus jausmus. Todėl šis „pirminis susitapatinimas" su tėvais ir jų ilgalaike depresyvia nuotaika gali padaryti žalos vaiko raidai, o tai gali pasireikšti išsiskiriančiu elgesiu.

Ir ne vien dėl šių priežasčių svarbu tiksliai suvokti ankstyvosios vaiko raidos eigą ir reikšmę.* Ankstyvojoje gyvenimo fazėje formuojasi savo vertės pajautimo, raiškos galimybių, geros savijautos, gyvenimo džiaugsmo ir domėjimosi pasauliu pagrindai.

1.1. Kelyje į savarankiškumą

Kiekvienas žmogus gyvena šiame pasaulyje tarp daugelio įvairių žmonių. Šiame begaliniame neramiame pasaulyje vaikas turi ir nori rasti savo vietą, mokytis susikurti kiek galima savarankiškesnį gyvenimą, rasti savo vietą visuomenėje. Šį procesą galima apibūdinti kaip individuaciją. Tai įdomus, kartais gana sunkus raidos pirmaisiais gyvenimo metais uždavinys.

Sąvoka „individuacija" vartojama įvairiai. Dudeno „Svetimžodžių žodyne" (2001) ji apibrėžta kaip „žmogaus virtimo savimi procesas, kuriam vykstant vis labiau stiprėja savo individua-

* Apie tai rašydama orientuojuosi į vidutinį vaiko raidos tempą. Vaikai, turintys įgimtų raidos sutrikimų, vertinami pagal savo raidos normas.

lybės skirtingumo nuo kitų suvokimas". Šeimos terapeutai F. B. Simonas ir H. Štyrlinas (Stierlin) rašo: „Šeimos kitimo požiūriu ši sąvoka siejasi pirmiausia su individualaus tapatumo formavimosi ir psichikos ribų išryškėjimu."* Raidos psichologė Margret Maler (Mahler) savo knygoje „Simbiozė ir individuacija" šia sąvoka nusako kūdikio atsiskyrimą arba „išsivadavimą" iš simbiozinių santykių su motina pirmaisiais gyvenimo metais.**

Panašiai kaip Simonas ir Štyrlinas, aš sąvoką „individuacija" vartoju kalbėdama apie autonomijos didėjimą ir Aš atsiskyrimą. Vaikui žengiant vis naują raidos žingsnį, reikia rūpestingos tėvo ir motinos paramos. Specialiojoje literatūroje išsamiai aprašoma ankstyvųjų motinos ir vaiko santykių reikšmė gerai vaiko savijautai, (ankstyvojo) tarpusavio pasitikėjimo tvirtėjimui, nes tai yra patikimas visų tolesnių raidos ir mokymosi pakopų pamatas. Jei pagrindiniai vaiko poreikiai glamonėms, dėmesiui, saugumui, maistui, pasitikėjimui yra subtiliai suvokiami ir patenkinami, šį patikimą pamatą, žinoma, gali suteikti ir tėvas arba kitas artimas asmuo.

1.1.1. Pirmieji gyvenimo metai

Pirmaisiais gyvenimo mėnesiais kūdikis nerūpestingai ir smalsiai reaguoja į nepažįstamus veidus. Draugiška veido išraiška, šypsniu net ir svetimas žmogus gali užmegzti kontaktą su kū-

* Simon, Fritz B., Stierlin, Helm. „Die Sprache der Familientherapie". – Ein Vokabular. Klett-Cotta, Stuttgart, 1984, p. 160.

** Mahler, Margret. „Symbiose und Individuation". Klett-Cotta, Stuttgart, 1986. Maler nurodomas glaudus ryšys tarp motinos ir kūdikio remiantis naujausiais tyrimų rezultatais yra diskutuotinas, šis simbiozinis ryšys abejotinas.

dikiu, nesunkiai paimti jį ant rankų; baikštesni tik tie kūdikiai, kurie iš svetimų žmonių yra patyrę baimės ir skausmo.

Toks nerūpestingas kūdikių elgesys ima keistis aštuntą ar devintą gyvenimo mėnesį, kai prasideda vadinamoji drovumo fazė. Vaikas ima aiškiai skirti pažįstamus ir nepažįstamus žmones. Tuo metu ryšys su asmenimis, kurie vaiko gyvenime vaidina ilgalaikį svarbų vaidmenį, jau būna susidaręs. Jei kūdikis atskiriamas nuo artimų žmonių, jis gali išsigąsti. Tarkim, atsitiktinai užsukusi tolima giminaitė, norėdama paimti ant rankų gerai nusiteikusį kūdikį, veikiausiai jį išgąsdins. Iš pradžių vaiko veide atsiranda baiminga išraiška, įsitempia raumenys, paskui jis ima verkti ir tiesia rankas į mamą. Šie signalai sako: „Tu man svetima, aš noriu pas mamą!“ Tai reiškia, kad prasideda naujas raidos tarpsnis, kai vaikas ima pažinti kitus žmones kaip individus, aiškiai skirti savą nuo svetimo, ir atitinkamai elgtis.

Kai baigiantis pirmiesiems gyvenimo metams kūdikis pradeda šliaužioti ir gali savarankiškai leistis į pažintines keliones, ima plėstis jo judėjimo ribos, o kartu ir akiratis. Smalsiai ir aktyviai vaikas leidžiasi į savo pirmąsias „ekskursijas“ po aplinką. Šios kelionės visuomet prasideda nuo savo žmogaus, kaip „saugaus uosto“, iš kurio galima šliaužti į bet kurią pusę. Kartais pas tą savą žmogų, į tą „savąjį uostą“, mažyliui prireikia užsukti, kad pasijustų saugus.

Toldamas ir artėdamas kūdikis suranda vidinę pusiausvyrą. Tėvų arba artimų žmonių buvimas padeda tą pusiausvyrą didinti, o ji būtina visose mokymosi ir raidos pakopose.

1.1.2. Antrieji gyvenimo metai

Maždaug vienerių metų vaikas aiškiai suvokia, kad savo elgesiu, mimika ir gestais jis geba paveikti aplinkinius. Mažylis gali

užmegzti ryšį, susisiekti su kitais asmenimis arba netgi daryti jiems įtaką. Pavyzdys:

> Stoviu prekybos centre ilgoje eilėje prie kasos, laukiantieji nekantrauja, nuobodžiauja arba nervinasi. Prieš mane stovi mama, o jos pirkinių vežimėlyje ant vaiko sėdynės įsitaisiusi kokių pusantrų metų mergytė. Pamatau vaiką tik tada, kai jis persisveria per vežimėlio kraštą ir pro savo mamą ima žiūrėti į mane. Netrukus mažylė nuo manęs „pasislepia“, tačiau greitai vėl išlenda apsidairyti. Dabar prasideda žvilgsnių, šypsnių ir slėpynių žaidimas. Mane pagauna azartas, imu lankstytis į šonus, kad žvilgtelčiau į mažylę, ir mes abi šypsomės. Paskui į žaidimą įsitraukia šalia manęs eilėje stovintys žmonės, jie elgiasi taip pat juokingai ir vaikiškai kaip aš. Maža mergaitė savo veiksmais sužadino dėmesį ir užmezgė kontaktą.

Žinoma, ne viskas vyksta pagal norą ir planą. Mažas vaikas vis dažniau patiria, kad jam leidžiantis į pažintines keliones tėtis arba mama pritaria ne visiems jo veiksmams ir ne visuomet palankiai į tai reaguoja. Jis susiduria su pasipriešinimu. Bet kodėl? Iki šiol tėvai visada džiaugdavosi jo naujais sugebėjimais, o dabar, kai jis jau toks didelis, kad gali pasiekti žvilgantį viryklės viršų ir net per jį patapšnoti, niekas to neįvertina. Jie netgi sako „Ne!“ ir nutraukia šią įdomią operaciją.

Nors šioje gyvenimo fazėje vaikas dar nesupranta, kas gera ir kas bloga, bet pamažu pastebi, kad tėvai, ir apskritai suaugusieji, kartais esti visai kitos nuomonės apie kai kuriuos dalykus nei jis ir neleidžia pasireikšti. Vaikas patiria, kad pasaulis turi ribas. Tos ribos varžo, bet ir teikia atramą.

Mažiems vaikams sunku suvokti šias sąsajas. Būtinam mokymo procesui padėtų nuoseklios ir rūpestingos tėvų bei pedago-

gų bendros pastangos. Šio amžiaus vaikai nenori konfliktuoti su tėvais, jiems reikia globos, paguodos, dėmesio, bendrų išdaigų, jie nori jaustis saugūs. Toks signalas kaip „Aš tau šito neleidžiu ne dėl to, kad tu pyktum, bet dėl to, kad tu man brangus ir aš už tave atsakau" padeda vaikui anksti susivokti savo santykiuose su tėvais ir tuos santykius sutvirtina.

Vėlesniais gyvenimo mėnesiais vaiko savarankiškumas didėja ne dienom, o valandom. Vaikas žengia vis tvirčiau, o tėvų lakstymas iš paskos teikia didelį džiaugsmą – bent jau vaikui. Kalbinamas jis jau daug ką supranta ir pats gali pasakyti nemažai žodžių, išreikšdamas savo norus ir poreikius. Ima domėtis kitais vaikais, nori kartu žaisti. Taip užsimezga pirmoji draugystė. Žinoma, užmezgant kontaktus pasitaiko ir sunkumų, nes tokio amžiaus vaikas dar negali suprasti ir įvertinti kitų elgesio. Kartais taip bežaisdamas vaikas gali išsigąsti. Tada jis atsigręžia į tėvus ieškodamas saugaus prieglobsčio.

1.1.3. Tretieji gyvenimo metai

Trečiaisiais vaiko gyvenimo metais tėvams ir auklėtojams kuriam laikui prireikia didelės kantrybės ir stiprių nervų. Vaikai šiuo amžiaus tarpsniu ima priešgyniauti, tampa neklusnūs, ožiuojasi. Tėvų ar visuomenės nustatytos normos ir tikslai dabar labai dažnai nesutampa su vaiko norais. Vaikas dar nepajėgia suprasti, kodėl kartais nepaisoma jo norų, o jo aktyvumas kai kada net stabdomas. Jis nori įgyvendinti savo ketinimus nepaisydamas suaugusiųjų nuomonės ir bando tai padaryti – o gal pasiseks? Susidūręs su pasipriešinimu, jis ne taip greit nusileidžia, veikiau kuria naujus, kartais labai išradingus būdus ir priemones tikslui pasiekti.

Šiuo metu dažnai gali išgirsti: „Koks savavalis ir neklaužada tas vaikas!“, bet retai pagalvojama apie pozityvius jo gebėjimus. Juk vienas iš mūsų sąmoningumo požymių yra ir savo valios reiškimas. Tai nusakoma įvairiomis sąvokomis, pavyzdžiui: valia siekti tikslo, valia veikti, gebėjimo judėti suvokimas, savo kūno valdymas arba net užsispyrimas ir savivalė. Mes paprastai negalvojame, kad savavaliavimas susijęs su savęs suvokimu, jog tai jutiminė savybė, žmogui būtina tam, kad pajustų savo kūno, sielos ir dvasios buvimą. Šiuo požiūriu sąvoka „užsispyrimas“ ypač įdomi, įvairiais laikais ji buvo gana skirtingai vertinama.

Iki XVIII amžiaus „savivalė“ turėjo teigiamą reikšmę: „sava valia, savas protas, drąsa“. Susijungus medicinai ir pedagogikai, žodis įgavo tokią prasmę, kokia vartojamas dabar: nustatytų taisyklių laužymas, normų nepaisymas. Savavaliavimas, kuris trikdo, kuris nuo mažumės turi būti tramdomas jėga, įveikiamas subtiliais psichiniais metodais ar netgi medikamentais.

Net jei mažas vaikas auga apsuptas meilios pagarbos ir pritarimo, individuacija, „Aš“ arba „Pats“ raida yra labai prieštaringas procesas. Helmas Štyrlinas kalba apie individuaciją su tėvais ir individuaciją prieš tėvus. Viena vertus, tėvai pritaria vaiko savarankiškai raidai, kita vertus, jie privalo nustatyti tam tikras ribas ir tarpusavio taisykles. Vaikas atsiduria gana sunkioje padėtyje: jis turi ir nori klausyti tėvų, bet kartu mokytis įtvirtinti save ir nuolat bandyti, kada, kur ir kiek jis gali ir turi laikytis apribojimų. Bet ar jis to mokosi ir kaip apskritai jam sekasi suderinti šias prieštaringas tendencijas, daugiausia priklauso nuo tėvų ar kitų ankstyvu laikotarpiu artimų žmonių paramos.

Šis prieštaravimas vaizdžiai atsispindi dainoje apie mažąjį Jonelį, kuris mamos ir tikriausiai tėčio padedamas išmoksta bėgioti. Tėvai didžiuojasi – galbūt kaimynų vaikai dar nesugeba taip puikiai lakstyti. Dabar Jonelis, pilnas energijos, drąsiai

nusiteikęs, nori išbandyti savo įgytą gebėjimą ir vienas iškeliauti į pasaulį. Jis ima lazdą ir skrybėlę (tikriausiai tėčio) ir pakiliai nusiteikęs (vadovaudamasis savo valia) iškeliauja. Tačiau dabar mamai nebeatrodo gerai, kad Jonelis taip guviai bėgioja ir (savavališkai) iškeliauja į pasaulį. Ji jaučiasi vieniša ir pravirksta, gal net sužadina Joneliui kaltės jausmą. Ir...

Susimąsto jisai,
Namo lekia skubiai.
Mama, žiū, aš jau čia, –
Šaukia Jonas, – olia!
Liksiu čia, patikėk,
Nepaliksiu tavęs.

Šioje vaikiškoje dainelėje nepasakyta, ar Jonelis ir užaugęs liko toks pat smalsus ir linksmas, ar pagaliau nesupyko, kad nespėjo pakeliauti po pasaulį, ar kitai progai pasitaikius nebandė vėl iškeliauti (galbūt net mamai leidus), o gal visam laikui liko namie.

Viena vertus, tėvai pritaria savo vaiko savarankiškumui, kita vertus, jie turi nustatyti ribas ir taisykles. Tai nelengva tiek tėvams, tiek vaikams.

1.2. Savęs pažinimas ir savivoka

Savarankiškumas didėja su sąmonėjimu, savęs suvokimu. Kokioje raidos stadijoje vaikas atranda save, pradeda save suvokti?

Vos gimęs kūdikis jau geba atskirti save nuo aplinkinio pasaulio. Jis gali aktyviai užmegzti kontaktą, taigi tarp tėvų ir

vaiko įmanomas abipusis ryšys. Tradicinė samprata, kad kūdikis gali tik reaguoti į dirginimą ir yra simbioziškai suaugęs su motina, yra atgyvenusi.

Savimonės formavimosi požiūriu įdomu stebėti, kaip kūdikis ar mažas vaikas apžiūri save veidrodyje. Daugelyje vaikų darželių pedagogams rekomendavus kabo veidrodžiai, juos maži vaikai arba kūdikiai gali pasiekti. Ką kūdikis veidrodyje mato? Kiek savęs pažinimas ir savivoka priklauso vienas nuo kito?

Kelių savaičių kūdikiui, nuo mamos rankų žiūrinčiam į veidrodį, kurį laiką visai įdomu stebėti malonų veidą. Paskui jis pasisuka į kitus įdomius daiktus. Veikiausiai kūdikis dar nesuvokia, kad veidrodyje jis mato save. Antrą pirmųjų metų pusmetį įvyksta pokyčių. Kūdikis džiaugsmingai „sveikina" savo atspindį veidrodyje, šypsosi jam, liečia jį ir kartais ieško jo už veidrodžio. O gal tai draugas, su kuriuo galima pažaisti? Draugiškas paveikslas iš veidrodžio išlieka ilgam. Apie tryliktą mėnesį kūdikis pradeda šiek tiek atsitokėti. Jis ir toliau domisi veidrodžiu ir atvaizdu jame, tik jau pastebimai mažiau. Daugelis šio amžiaus vaikų jau vengia žiūrėti į save veidrodyje, užsidengia rankomis arba net pabėga. Kiek vėliau, maždaug nuo penkiolikto mėnesio, vaikas priešais veidrodį net šiek tiek sutrinka, kai kurie droviai nuleidžia galvą, išrausta arba ima vaipytis ir daryti grimasas.

Šį naują elgesį (vengimą, arba veidrodžio baimę) galima paaiškinti tuo, kad vaikas dabar nujaučia: „Tas veidrodyje turbūt esu aš". Tai jį labai glumina, net kelia nerimą. Viena vertus, jis jaučiasi fiziškai esąs priešais veidrodį, kita vertus – galima sakyti, tuo pat metu – pačiame veidrodyje. Jis tarsi mato save dvejaip (kinesteziškai ir vizualiai) ir to negali apibrėžti, tik išsigąsta ir dažnai nuo veidrodžio pasitraukia.

Lemiamas posūkis šioje srityje įvyksta maždaug aštuonioliktą mėnesį. Kad gautų tikslesnės informacijos apie savęs atpažinimą veidrodyje, mokslininkai padarė bandymą nuspalvindami

mažam vaikui nosį ar skruostą. Šios amžiaus grupės vaikai griebiasi už nosies, kad nusivalytų dėmę. Ankstesniais mėnesiais jie būtų arba dar visai nekreipę dėmesio į dėmę, arba būtų lietę nosį veidrodyje.

Iš to išplaukia, kad vaikas veidrodyje dabar atpažįsta save. Jis gali tam tikra prasme iš šono, kaip pašalinis stebėtojas, save apžiūrinėti ir parodyti, kad save suvokia. Vaikas pastebi: „Juk čia aš!", bet toliau apie tai negalvoja. Kai kurie mokslininkai mano, kad atpažindamas save veidrodyje vaikas pradeda save suvokti. Jis ne tik jaučia save ir savo kūną (pirminis sąmoningumas), bet ir po truputį ima suvokti save kaip asmenį (aukštesnis sąmoningumo laipsnis). Galima išskirti tris sąmonėjimo pakopas.

Pirmuosius šešiolika mėnesių vaikas gyvena tuo, ką tiesiogiai mato ir jaučia. Jis jaučia, kad yra alkanas, liūdnas arba linksmas, pastebi, kad kiti žmonės atrodo kitaip, tačiau sąmoningai savęs dar nesuvokia.

Kitoje pakopoje vaikai ima suvokti save, jie atpažįsta save veidrodyje arba vaizdajuostėje ir gali pasakyti: „Čia aš!", t. y. jie pradeda įsisąmoninti savo pojūčius.

Tik trečioje pakopoje, maždaug ketverių ar penkerių metų, vaikas jau gali svarstyti apie savo pojūčius, patį save, savo mintis ir jausmus, pavyzdžiui: „Mano plaukai ilgi, o mano draugės trumpi kaip berniuko. Man ilgi plaukai gražiau". Arba: „Mano mažasis brolis verkia, nes ką tik pargriuvo. Kai aš vakar su riedučiais pargriuvau ant akmenų, man irgi skaudėjo". Dabar jau įmanomas vidinis dialogas, tam tikras pokalbis su pasauliu, kurį vaikas vis labiau pažįsta. Įmanoma įsijausti ir į kitą asmenį, suvokti jo pojūčius.

Savęs atpažinimas veidrodyje maždaug aštuonioliktą mėnesį yra patikimas savivokos rodiklis.

Vaiko gebėjimas atpažinti save veidrodyje pirmiausia yra pažintinis aktas. Kitas veidrodinio atspindėjimo aspektas yra tėvų atsakymas mimika, gestais arba balsu į kūdikio ar mažo vaiko reiškiamus pageidavimus, dažniausiai emocinis aktas. Žmogaus veidas, kaip „biologinis veidrodis", kitaip nei negyvas veidrodis ant sienos, atsiliepia į vaiko elgesį mimika arba žodžiais. Šia atspindėjimo forma vaikas (ir suaugusysis) gauna informaciją apie tai, kaip jis atrodo kitiems asmenims. Dažnai kalbama apie spindinčias motinos akis, kai ji su meile žiūri į kūdikio veidelį, džiaugiasi mažylio aktyvumu, jį skatina ir drąsina, taip mokydama pajusti savo vertę. Ši švelni, rūpestinga atspindėjimo forma būtina tam, kad vaikas imtų sveikai jausti savo vertę.

Įdomu tai, kad daug mažų vaikų, kuriems trūksta tėvų dėmesio, kuriais per mažai rūpinamasi ir kurių reikmes tėvai menkai „atspindi", nemėgsta žiūrėti į veidrodį, kartais jo net bijo. Kaip labai vaiko elgesys prieš veidrodį susijęs su negatyvia ankstyvosios vaikystės patirtimi, rodo prievartą patyrusių vaikų tyrinėjimai. Atpažindami save veidrodyje jie dažniausiai reaguoja neigiamai arba neutraliai, kitaip nei tinkamai prižiūrimi vaikai, galintys džiaugtis savo atspindžiu. Galima spėti, kad prievartą patyrę vaikai pirmiausia tikisi išvysti veidrodyje savo negatyvųjį „Aš" ir visai nenori pajusti savo menkavertiškumo.

Žinoma, aprašyti stebėjimai ir patirtys būdingi ne visiems nelengvų santykių patirtį turintiems vaikams, vis dėlto, mano nuomone, tuo galima remtis bendraujant su sunkiais vaikais vaikų darželiuose. Sunkus, išsiskiriančio elgesio vaikas paprastai susilaukia ne tik žodinių priekaištų, bet ir nepritarimą reiškiančios auklėtojos veido išraiškos, todėl jaučiasi esąs atstumtas. Be to, dar kartą pažeidžiamas ir taip nepakankamai išugdytas savo vertės jausmas. Kas atsitiktų, jeigu kaip tik į šiuos ypatin-

gus vaikus būtų žiūrima su meile, jeigu jie galėtų dažniau jausti, kad auklėtoja lydi juos šiltu žvilgsniu?

> Švelnaus, rūpestingo motinos žvilgsnio reikia tam, kad vaikas išsiugdytų sveiką savo vertės jausmą.

1.3. Su vaikais reikia aktyviai bendrauti

Ką tik gimęs kūdikis yra apdovanotas daugybe gebėjimų, kurie jau pirmosiomis savaitėmis ir mėnesiais leidžia jam aktyviai prisitaikyti prie aplinkos. Šioje aplinkoje tėvai yra svarbiausi bendravimo partneriai, kadangi nepaisant visų jau turimų gebėjimų kūdikis yra priklausomas nuo švelnaus tėvų rūpesčio. Tačiau jis jau sugeba reikšti savo poreikius: garsiai verkti, kai yra alkanas, arba skųstis, kai nemaloniai jaučiasi su šlapiais vystyklais. Tėvai turi būti jautrūs šiems signalams, juos išsiaiškinti ir atitinkamai veikti.

Šiai atjautai ir abipusei sąveikai tėvai ir jų kūdikiai apskritai esti gerai pasirengę. Jų sąveika stiprėja gerėjant abipusei tėvų ir vaiko pažinčiai. Ją stiprina ir biologinė programa, kuria kūdikis pradeda naudotis vos gimęs. Tėvai taip pat turi biologinę savo kūdikio globos ir bendravimo su juo programą, padedančią intuityviai atpažinti kūdikio poreikius. Tokia programa paprastai laiduoja, kad tiek kūdikio priežiūra, tiek tėvų ir kūdikio tarpusavio sąveika nuo pat pradžių bus sklandi (intuityvi tėvystė). Šis biologinių priežasčių nulemtas procesas reguliuojamas iš abiejų pusių, tėvų ir kūdikio, dėl to pirmuosius keturis penkis mėnesius problemų paprastai nekyla.

Sunku pasakyti, kodėl vis dėlto taip dažnai tarpusavio sąveika vyksta blogai, kūdikis nepakankamai prižiūrimas, jo porei-

kiai nepatenkinami. Kai kurie mokslininkai mano, kad dėl to kalta genetinių ar kitokių anomalijų sutrikdyta biologinė tėvų ir vaiko bendravimo programa. Kalti gali būti ir psichiniai tėvų trūkumai, jų priklausomybė nuo alkoholio ar narkotikų, depresija ir kitos sunkios gyvenimo aplinkybės.

Šis ankstyvas tėvų ir vaiko bendravimas, viena vertus, yra susijęs su priežiūra ir poreikių tenkinimu, o kitas svarbus aspektas yra tas, kad kūdikiui bendraujant su artimaisiais didėja jo pasitikėjimas, tikrumas ir saugumas.

Tėvai kūdikiui yra svarbiausi bendravimo partneriai, jie padeda aktyviai prisitaikyti prie aplinkos.

1.3.1. Ryšių reikšmė

Liza, dvylikos mėnesių mergaitė, pirmą kartą svečiuojasi pas savo tėvų draugus. Abu sutuoktiniai jai labai draugiški, o nežinoma aplinka be galo įdomi. Čia visai kitokie baldai, gėlės, visai kitoks butas, čia kitaip kvepia, kitokie garsai, o svetimi žmonės net padėjo jai ant grindų žaislų – žodžiu, viskas jaudina ir įdomu.

Iš saugios vietos – nuo tėčio rankų – ganėtinai apsižvalgiusi naujoje vietoje ir pakankamai apsipratusi Liza norėtų toliau eiti pati. Po kelių akimirkų mažylė nuropoja tyrinėti naujos aplinkos. Liza bemat atsiduria ties komoda, kurios stalčiukuose kyšo dideli raktai, įsikibusi atsistoja ir ima jais darbuotis. Protarpiais dirsteli į tėvus, ieško jų žvilgsnio. Pamato mamą besišypsančią ir pritariamai linkčiojančią galva ir sukinėja raktus toliau. Po valandėlės mergaitė ropoja kitur ir apžiūrinėja kitus daiktus.

Kartkartėm Liza susižvalgo su tėvais arba trumpam grįžta pas tėtį ar mamą, kad įsitikintų: „Ar jūs dar čia? Ar mane

matote? Ar viskas gerai?“ Liza šiandien ypač smalsi ir drąsi. Ji daug ką sužinojo ir daug ko išmoko. Dabar ji net leidžia svetimam žmogui, tėvų draugei, užmegzti su ja tiesioginį ryšį. Abi, sėdėdamos viena šalia kitos, kartu žiūrinėja paveikslėlių knygelę.

Liza galėjo žengti šiuos pažinimo žingsnius pirmiausia todėl, kad turi patikimą ryšį su tėvais. Būdama svetimoje aplinkoje ji jautėsi turinti „saugų uostą“, kur visuomet gali sugrįžti, jei nebegali aprėpti naujų įspūdžių, jeigu kas ima nepatikti arba pasijunti vienišas. Ryšio tarp kūdikių bei mažų vaikų ir jų tėvų tema specialistus domina jau dešimtmečius ir vis dar tebėra aktuali. Ką iš to reikėtų gerai įsidėti į galvą?

Nuo pat gimimo kūdikis mezga ryšius – tai dalis jo evoliucinio paveldo. Bendraudamas su aplinka, kūdikis mokosi atskirti pavienius asmenis ir savo signalus dažniausiai nukreipia į artimuosius, paprastai į motiną arba tėvą. Su jais jis plečia savo „ryšių repertuarą“: pavyzdžiui, šypsosi, norėdamas užmegzti kontaktą, ropoja pas mamą ir glaudžiasi prie jos, kad būtų paglamonėtas ir pasijustų saugus, arba įsikabina į tėvus, verkia ar rėkia, jeigu jam kas negerai. Tokio specifinio elgesio tikslas – pajusti artumą ir saugumą. Tam reikia tėvų. Bendravimo pobūdis iš esmės pasikeičia baigiantis pirmiesiems gyvenimo metams, kai vaikas gali savarankiškai judėti ir pats nusigauti pas artimuosius. Dabar jis gali pasirinkti – būti šalia tėvų ar tolėliau nuo jų.

Nuo to, kokio pobūdžio ryšiai tarp tėvų ir vaiko susiklosto ankstyvojoje jo raidos fazėje, priklauso bendravimo ypatumai baigiantis pirmiesiems gyvenimo metams. Svarbu, ar tie ryšiai tvirti, ar silpni. Šios „ryšių teorijos“ autorius yra anglų psichoanalitikas ir vaikų psichoterapeutas Džonas Baulbis (John Bowlby, gimęs 1907 m.). Dar XX amžiaus ketvirtą dešimtmetį

jis domėjosi motinos ir kūdikio ryšiais, tyrė tokių ryšių pobūdį ir reikšmę vaiko raidai. Naujos medžiagos diskusijoms šia tema davė dramatiški Antrojo pasaulinio karo įvykiai, kai daugybė vaikų buvo atskirti nuo tėvų ir neteko tėvynės. Baulbis tada tyrinėjo motinos ir vaiko išsiskyrimo padarinius.*

Priemones įvairiems ryšių modeliams tirti pasiūlė Kanados vaikų psichologė Merė Ainsvort (Mary Ainsworth, gim. 1913 m.), kurį laiką Anglijoje bendradarbiavusi su Baulbiu. Remiantis mažo vaiko elgesio šeimoje ar nepažįstamoje aplinkoje stebėjimais (svetimos aplinkos testas), buvo galima empiriškai išsiaiškinti įvairius santykius. Ainsvort, panašiai kaip ir Baulbis, daro prielaidą, kad kūdikiai ir maži vaikai, prieš patekdami į nežinomą aplinką, kurioje jie turės susitvarkyti vieni, pirmiausia turi išsiugdyti ir jausti pasitikėjimą bei saugumą bendraudami su tėvais.

1.3.2. Vaiko ryšių pobūdis

XX amžiaus šeštąjį dešimtmetį Baulbis ir jo kolegos vaiko ryšius suskirstė į grupes, kurias iki šiol pripažįsta šios srities specialistai. Pateiksiu tokio skirstymo pavyzdžius:

■ Tvirtai prisirišęs vaikas

Tvirtai prisirišęs vaikas stresinėje situacijoje ar kilus kitokių sunkumų ieško ryšio su artimu žmogumi (paprastumo dėlei

* Mokslininkas pasaulyje išgarsėjo 1951 m. savo publikacija „Motinos globa ir psichinė sveikata" *(„Mütterliche Fürsorge und seelische Gesundheit")*, veikalu apie tėvynės netekusių vaikų psichinę sveikatą, parašytą Pasaulinei sveikatos organizacijai užsakius. Baulbis aprašė, kaip neigiamai veikia vaiko raidą ilgalaikis motinos ir vaiko atsiskyrimas, kai šalia nėra jokio artimo žmogaus. Toliau Baulbis domėjosi motinos ir vaiko ryšio kokybe.

toliau jį vadinsiu motina). Paliekamas vienas vaikas iš pradžių dėl to nenuliūsta, nes tiki, kad motina pasirodys, kai tik jos prireiks. Bet jeigu ji užtrunka ilgiau, vaikas savo elgesiu aiškiai parodo, jog pasigedo mamos, ima jos ieškoti, verkti arba garsiai rėkti.* Šioje situacijoje svetimam žmogui nepasiseks vaiko nuraminti ir paguosti. Kai motina grįžta, vaikas ją džiaugsmingai sutinka. Jis nori ant rankų, atsipalaiduoja, jam palengvėja ir jis ima domėtis kitais dalykais.

Menkai prisirišusių vaikų ryšius galima suskirstyti į dvi grupes.

■ Menkai prisirišęs vaikas

Menkai prisirišęs vaikas nei savo laikysena, nei veido išraiška neparodys susirūpinimo, kad motina išeina. Svetimi žmonės, esantys šalia vaiko, šioje situacijoje gali jam atstoti motiną. Kai ši grįš, vaikas nepaisys pasikeitusios situacijos arba daugių daugiausia prabėgom užmegs ryšį. Kai kurie vaikai tokiais atvejais netgi nusigręžia, atrodo, jiems ir nereikia, kad motina būtų šalia. Nors jie mielai leidžiasi paimami ant rankų, tačiau nesiglaudžia prie motinos ir jos glėbyje neatsipalaiduoja.

■ Menkai dvejopai prisirišęs vaikas

Menkai dvejopai prisirišęs vaikas motinai išeinant atrodo aiškiai sunerimęs ir palydi ją gana triukšmingai. Kartais jis reaguoja su tikru įtūžiu ir agresija. Motinai grįžus, jis bendrauja su ja dvejopai. Viena vertus, vaikas ieško kontakto ir leidžiasi paimamas ant rankų, kita vertus, priešinasi, nori ištrūkti arba pabėga, o paskui vėl grįžta pas motiną.

---

* Testui sumodeliuojama tokia situacija, kai motina kuriam laikui išeina iš patalpos, o pas vaiką ateina svetimas žmogus ir nori su juo pažaisti.

Kad vaiko ryšys su tėvais būtų tvirtas, svarbu artimųjų jautrumas pirmaisiais vaiko gyvenimo metais. Kokiu būdu tėvai gali suvokti vaiko psichinę būseną ir atitinkamai elgtis tenkindami vaiko poreikius ir su juo bendraudami? Kaip tėvai įsivaizduoja savo vaikų norus, poreikius, gebėjimą veikti? Ar kūdikis verkia dėl to, kad yra pavargęs, alkanas, jaučiasi pamirštas, ar jis ir šiaip nuolat niurzgia ir yra nepatenkintas?

Šia prasme yra įdomūs dvynių tyrinėjimai. Be kita ko, jie rodo skirtingą dvynių ir jų motinos bendravimą. Vienas iš jų yra tvirtai prisirišęs prie motinos, o kitas – menkai. Teoretikai tai aiškina iš dalies skirtingais temperamentais arba vaikų „vidiniais požymiais“, iš dalies nuo pat pradžių nevienodu motinos jautrumu vienam ir kitam sūnui. Vienu iš aprašytų atvejų pirmojo dvynio gimdymas vyko visai sklandžiai ir tapo motinai džiaugsmingu įvykiu, o po kelių minučių vykęs antrasis gimdymas buvo susijęs su komplikacijomis ir dideliais skausmais. Todėl atsirado nevienodi ryšiai, nors sąmoningai motina jų ir nenorėjo: skirtingas emocinis bendravimas, kūnų kontaktas, svajonės apie sūnus, motinos įsijautimas į abu mažylius ir numanomų poreikių patenkinimas.

Galima padaryti išvadą, kad tvirtai prisirišę vaikai kūdikystėje turėjo patikimą, malonią ir rūpestingą motiną. Atidos, saugumo ir pasitikėjimo poreikiai buvo rūpestingai tenkinami. Tačiau „geros“ mamos paveikslas gali sugriūti dramatiškai pasikeitus gyvenimo aplinkybėms, pavyzdžiui, po skyrybų arba vyro mirties. Galimas daiktas, motina dėl savo rūpesčių ne visuomet galės taip jautriai kaip anksčiau pasirūpinti vaiku, ir tai gali susilpninti lig šiol buvusį tvirtą ryšį.

Menkai prisirišę vaikai yra patyrę, kad į jų poreikius ir sunkumus retai kada buvo tinkamai atsižvelgiama, motina dažnai būdavo suirzusi. Jie anksti išmoko sunkiose situacijose nesitikėti didelės artimųjų paramos ir saugumo.

Artimųjų atida ir parama menkai dvejopai prisirišusiems vaikams yra nenuspėjama. Tarpais motina galėjo būti labai atidi ir perdėm rūpestinga, o tarpais visai nekreipti į juos dėmesio, nors ir būdama toje pačioje patalpoje.

Silpnas vaiko prisirišimas paprastai nėra traumavimo pirmaisiais gyvenimo metais padarinys, tai veikiau rezultatas kasdienio vaiko poreikių nepaisymo arba nesistengimo jų suprasti. Nors silpni ryšiai dar nebūtinai laikytini psichikos sutrikimo požymiu, bet dėl to padidėja tikimybė atsirasti raidos sunkumų arba susirgti psichinėmis ligomis.

Svarbiausia tvirto ryšio sąlyga yra artimųjų jautrumas pirmaisiais vaiko gyvenimo metais, jų įsijautimas į kūdikio kūno ir sielos būsenas ir deramas reagavimas.

1.3.3. Bendravimas naujoje aplinkoje: apsipratimas vaikų darželyje

Vaikai yra smalsūs, jiems įdomi nauja aplinka, – ten daug ką galima atrasti ir daug ko išmokti. Tiesa, daugybė naujų neįprastų įspūdžių gali kelti nerimą ir net baimę. Ypatingą iššūkį šia prasme vaikui meta perėjimas iš šeimos aplinkos į lopšelį ar darželį. Čia svetima ne tik patalpa, bet ir garsai bei kvapai, žaislai čia nematyti ir dar jais reikia dalytis su kitais vaikais. Dienotvarkė čia kita nei namie, o vaikai, kaip ir suaugusieji, su kuriais dabar tenka susidurti, yra visai svetimi. Didelę dienos dalį vaikas esti atskirtas nuo tėvų ir privalo būti šioje neįprastoje aplinkoje. Todėl labai svarbu, kad šis nelengvas apsipratimo laikotarpis naujame vaiko pasaulyje būtų neskausmingas. Tuo laikotarpiu, kuris paprastai trunka nuo vienos iki keturių

savaičių, vaiką nuolat turi lydėti artimas žmogus. Dažniausiai tai būna motina, kartais tėvas, retkarčiais senelė ar kitas savas žmogus. Visais atvejais tai turi būti asmuo, kuriuo vaikas pasitiki ir kurį myli. Toks artimas žmogus padeda vaikui jaustis saugiam svetimoje aplinkoje ir leidžia pamažu priprasti prie naujos situacijos. Priklausomai nuo įstaigos požiūrio į apsipratimą ir individualių vaiko poreikių, toks asmuo trumpesniam, vėliau ilgesniam laikui palieka vaiką vieną, tačiau prireikus, kai pedagogai dar neįstengia nuraminti vaiko, gali skubiai atvykti. Iš motinos ir vaiko tarpusavio sąveikos apsipratimo laikotarpiu auklėtoja gali susidaryti pirmą įspūdį apie jų ryšio stiprumą.

Pirmiesiems vaiko ir pedagogo susitikimams turi būti rūpestingai pasirengta. Klausimus pradedant bendrauti su vaiku galima formuluoti taip:

Vaikas auklėtojai:
– Ar duosi man laiko tave pažinti?
– Ar saugosi mane ir man padėsi?
– Ar paguosi mane, kai bus liūdna?
– Ar tau patiks mano mama arba tėtis?
Auklėtoja vaikui:
– Ar tu lengvai užmegsi su manim ryšį?
– Ar aš mokėsiu suprasti tavo signalus ir suvokti, ko tau labiausiai reikia?
– Ar susigyvensi su kitais vaikais?
– Ar tu čia gerai pasirodysi?

Su auklėtojomis, prašančiomis patarti, kaip bendrauti su sunkiais vaikais, dažnai kalbamės apie apsipratimo laikotarpį. Neretai atsigręžus į praeitį matyti, kad jis buvo problemiškas, praėjo nesklandžiai ir galiausiai kėlė visokių rūpesčių. Tiesą sakant, ir po kelių mėnesių vaikas gali dar ne visai pasitikėti auk-

lėtoja ir neapsiprasti naujoje situacijoje. Tokiais atvejais reikia vėl pradėti iš pradžių ir ieškoti naujų ryšių mezgimo formų.

Kartais vaikui sunku apsiprasti darželyje dėl tėvų elgesio. Daugeliui tėvų pirmasis išsiskyrimas su vaiku, ypač jeigu jis yra pirmagimis ar vienturtis, sukelia dvejopus jausmus. Viena vertus, jie pritaria tam atžalos žingsniui į savarankišką gyvenimą ir mokymąsi vaikų būryje, kita vertus, jie susirūpinę, ar įveiks šį išsiskyrimą (ir viena, ir kita pusė), ar dabar kiti žmonės netaps vaikui svarbesni už tėvus.

Motina arba tėvas vaikui:
– Ar tu susitvarkysi be manęs?
– Ar ilgėsies manęs?
– Gal tu auklėtoją mylėsi labiau negu mane?
– Ar tau čia gerai seksis?

Ir „naujieji" tėvai turi jaustis darželyje laukiami ir svarbūs. Apsipratimo laikotarpis dalyvaujant tėvams suteikia jiems gerą progą susitikti su pedagogais, taip galima padėti pamatą bendradarbiavimui auklėjant vaikus.

Apsipratimas paprastai baigiasi, kai vaikas ima pasitikėti auklėtoja ir sunkioje situacijoje ar ištikus nesėkmei nori būti jos guodžiamas ir raminamas. Dabar vaikas jaučiasi pakankamai saugus, kad galėtų smalsiai ir džiaugsmingai tyrinėti šį naują pasaulį ir jame dalyvauti.

Motina arba tėvas apsipratimo laikotarpiu privalo padėti vaikui žengti į naują – vaikų darželio – gyvenimą.

1.4. Vaikai nori veikti patys

Žmogaus raidos variklis ir psichinės sveikatos požymis yra saugumas, socialinis pripažinimas ir suvokimas, jog gali veikti pats. Įsitikinimas ir patirtis, kad gali ką nors padaryti pats, turi didžiausią reikšmę gyvenimo kokybei ir jo eigai – beje, bet kuriuo amžiaus tarpsniu. Senatvės tyrinėjimo rezultatai aiškiai rodo, kad nepakankamai veiklus gyvenimas vyresnio amžiaus žmonėms gali sukelti fizinių ir psichinių ligų.

Specialistai sako, kad tezės „padaryti pačiam" ir „parodyti sau ir kitiems" žmogui žinomos jau nuo lopšio. Vos kelių dienų naujagimis noriai kaupia savo veiklos patirtį ir bando optimizuoti savo elgesį, pavyzdžiui, žįsdamas motinos krūtį prisitaiko taip, kad apžiotų spenelį. Dvimečiai labiausiai nori viską daryti patys. Jeigu tėvai arba auklėtojai neprašyti bando padėti, dažnai išgirsta piktą „Aš pats!"

Vaiko aktyvumą, smalsumą ir drąsą sužadina patirta jo paties veiklos sėkmė. Tai skatina jį veikti, didina patirtį, ugdo gebėjimus, padeda socializuotis, geriau suvokti savo veiksnumą. Penkerių metų vaikai jau supranta, kas yra sumanymas, jie jau žino, kad sėkmę lemia pastangos. Be to, iš teigiamos ir iš dalies neigiamos patirties jie pirmiausia pasimoko, kaip reaguoti į nesėkmes. Baigdamas pradinę mokyklą vaikas turi pakankamai diferencijuotą požiūrį į savo gebėjimą savarankiškai veikti tam tikroje gyvenimo ir darbo srityje. Jis, pavyzdžiui, žino, kas einama per gimtosios kalbos ar kūno kultūros pamokas ir kiek jis čia sugeba, arba kaip reikia elgtis pas senelius ar tarp savo draugų, kad susilauktum pripažinimo.

Aktyvus santykis su pasauliu, gebėjimų ir veiksnumo išbandymas susiję su tam tikra rizika. Mažas vaikas, kuris tėvų namuose gali remtis tvirtais emociniais ryšiais, veiks drąsiau ir todėl sėkmingiau įvaldys savo aplinką. Dėl to už aktyvumą

ir sparčią pažangą jis bus dažniau giriamas nei užsisklendę ir sėkmės nelydimi vaikai. Galima sakyti, kad rizikingas elgesys apskritai skatina mokytis ir geriau pažinti save, didina savo vertės suvokimą.

Tas, kuris suvokia savo gebėjimus, labiau pasitiki ir savo jėgomis. Vaikas nuolat patenka į naują, nežinomą mokymosi situaciją ir kartu pratinasi įveikti stresą. Būnant labai aktyviam neįmanoma išvengti nesėkmių, kaip ir suaugusiųjų nubrėžtų ribų. Tvirtai prisirišęs vaikas sutikęs pasipriešinimą nenustoja drąsos, bet tokiu būdu įsisąmonina savo paveikumo ribas. Priklausomai nuo amžiaus jis gali ieškoti savo klaidų ir suvokti, ko dar neišmano arba kur vertino save neteisingai. Vykstant šiam svarbiam procesui, kai vaikas mokosi sėkmingai įveikti gyvenimo sunkumus, būtina rūpestinga tėvų ir pedagogų parama.

Žinoma, daugelis vaikų patiria, kad tėvai arba kiti ankstyvieji globėjai nepastebi jų individualių kūrybinių gebėjimų arba nežiūri į juos rimtai. Jei tėvai, lygindami savo vaikus su kitais, bando pritempti juos prie galiojančių normų arba net nuolat juos menkina, galima tikėtis, kad šie vaikai taps pasyvūs, netikri dėl savo galių ir gebėjimų, nieko gero nesitikintys. Vaikų darželiuose kalbama apie tai, jog vaikus reikia padrąsinti, kad jie nebijotų išbandyti ką nors naujo ir galbūt sudėtingo, pagirti sėkmės atveju, o ištikus nesėkmei padėti padaryti išvadas dėl tolesnių veiksmų. Štai pavyzdys:

Mirko dabar penkeri, prieš pusantrų metų jis pradėjo lankyti darželį. Berniukas turi didelių regėjimo ir kūno koordinacijos sutrikimų. Kad vaikas neužsigautų, nesudaužytų indų, mama dar ankstyvoje vaikystėje stabdė jo aktyvumą ir padarydavo „už jį“ daugybę dalykų. Todėl vaikas labai nesavarankiškas.

Mirko gerai susigyveno su vaikų grupe, darželį lanko noriai. Tiesa, iš pradžių jis mažai dalyvavo grupės gyvenime, buvo labai pasyvus. Po kelių mėnesių jis ėmė labiau pasitikėti savo gebėjimais, o auklėtojai jį kantriai ir rūpestingai palaikė. Bet ištikus nesėkmei jis vėl greit netekdavo drąsos, imdavo trauktis į savo kiautą.

Neseniai Mirko panoro atnešti iš virtuvės puodelį, pagelbėti auklėtojai. Mirko labai mėgsta tokius darbelius, mat visi tuomet jam dėkoja, o jis gali parodyti, ką jau sugeba. Deja, grįžtant puodelis išsprūdo iš rankų ir nutrūko ąselė. Kiti vaikai tokių menkų nesėkmių neima į galvą, o Mirko baisiausiai nusiminė ir pasislėpė drabužinėje.

Auklėtoja rado berniuką ant drabužinės suolelio. Jis buvo apsigaubęs striuke, kojas slėpė po išskleistu ryškių spalvų skėčiu. Tai buvo jaudinantis vaizdas.

Mirko vaizdžiai išreiškė savo dvejopus jausmus: viena vertus, nuslinko į nuošalų kampą, kad niekas jo nematytų, galbūt pajuto gėdą, kad vėl kažko nesugebėjo, kita vertus, smarkiai atkreipė į save dėmesį laukdamas paguodos ištikus nesėkmei. Kaip išeiti iš šios aklavietės?

Auklėtoja, radusi berniuką, ėmė nuoširdžiai juoktis ir tarė: „Tu beveik nematomas, Mirko, taip puikiai pasislėpei!“ Iš po striukės pasirodė nurimęs veidelis ir berniukas nusišypsojo. „Dabar papasakok, kas gi atsitiko.“ Mirko tuoj parodė sudaužytą puodelį. Paklaustas, ar nenorėtų porceliano klijais ąselės priklijuoti, berniukas visiškai nusiramino.

Mirko tą dieną ne tik išmoko šį tą sutaisyti ir taip ką nors pasiekti, bet ir atrado naują būdą reaguoti į nesėkmę.

1.5. Išvados

Per pirmuosius trejus ketverius gyvenimo metus vaikas daro labai sparčią pažangą tapdamas savarankiška ir save suvokiančia asmenybe. Jis dabar gali visomis juslėmis justi aplinką, vaikščioti, bėgioti, peštis, kalbėti, dainuoti ir aktyviai visur dalyvauti. Jis gali įvairiai išreikšti savo jausmus ir poreikius, ginčytis su suaugusiaisiais, žaisti kartu su kitais vaikais, išbandyti savo paveikumą, susipažinti su naujais žmonėmis, naujomis vietomis ir daug kuo kitu. Jis patiria pirmąjį nemalonumą, pirmuosius sunkumus ir geranoriškai padedamas savo artimųjų juos įveikia. Saugumas ir pasitikėjimas, kuriuos vaikas jaučia bendraudamas su tėvais, kitais artimaisiais, yra svarbus ir tolesnei jo raidai.

Svarbiausi auklėtojų uždaviniai yra ugdyti vaiko savarankiškumą ir savimonę, siūlyti jam saugius ir stabilius santykius, suteikti galimybę įvairiais būdais pajusti, kad gali pasiekti norimo tikslo. Visa tai turėdami vaikai gali plėtoti savivoką, kad sėkmingai įveiktų raidos uždavinius. Tokį požiūrį reikėtų diegti ir tėvams, nes jų vaidmuo vaiko raidos procese yra lemiamas.

Iš tiesų vaikai ne visada turi tinkamiausias raidos sąlygas. Priežasčių čia gali būti įvairių, apie jas dar bus kalbama. Sunkiomis sąlygomis augančių vaikų elgesyje dažnai pastebime simptomų, kuriuos vadiname elgesio nukrypimais arba sutrikimais. Kasdieniame vaikų darželio gyvenime jie gali sukelti didelių sunkumų.

2 Sunkūs vaikai – patys slegiami sunkumų

Mums atrodo, kad vaikai darosi vis sunkiau auklėjami. Skundžiamasi, kad jie per daug triukšmingi, per daug aktyvūs, nedėmesingi, pernelyg tylūs, pasyvūs, pernelyg agresyvūs, reikalauja per daug išlaidų. Jiems nustatoma suvokimo, kalbos sutrikimų, perdėtų baimių, judėjimo stygius arba antsvoris. Tėvai, pedagogai ir kiti specialistai galėtų šį blogybių sąrašą dar papildyti. Vis dėlto mūsų vaikai nori ir turi eiti į pasaulį su jiems iš prigimties būdingu aktyvumu, jį atrasti, užkariauti ir jame rasti savo vietą. Mes norėtume, kad jie taptų atsakingais ir sąmoningais visuomenės nariais. Juk vaikai yra visuomenės ateitis!

Kokios yra vis didėjančių sunkumų priežastys? Ar pablogėjo vaikų raidos sąlygos, ar pedagogika pateko į aklavietę? O gal suaugusieji turi ieškoti naujų būdų gyventi su vaikais? Ir ką iš viso reiškia „sunkus vaikas“? Kam vaikas yra sunkus? Tėvams, kaimynams, auklėtojams, mokytojams ar draugams? Ar apskritai vaikai ir jų gyvensena visuomenei yra sunkūs? Ar vaikas pats jaučiasi esąs sunkus? Kas iš tiesų yra sunku ir koks šio vertinimo mastas?

„Sunkūs vaikai“ yra mėgstama auklėtojų tobulinimosi tema. Dažniausiai tyrinėjamas dėmesio sutrikimas, per didelis aktyvumas, agresyvus elgesys, kalbos žargonybės. Tai rodo, kad jie yra susirūpinę ir ieško būdų, kaip tokiems vaikams padėti. Diskusijų centre dažniausiai yra išsiskiriantis vaikas ir pedagoginės priemonės. Tačiau kiekvienas vaikas dalyvauja dinamiškoje tarpusavio sąveikoje su savo šeima ir su platesne socialine aplinka. Todėl retai yra prasminga stebėti vien regimą vaiko elgesį

ir ieškoti būdų jam pakeisti. Visi vaiko gyvenimo ryšiai mums rodo, kaip suvokti signalus, kuriuos reiškia daugybė elgesio nukrypimų. Kartais matome, kad sunkus, nesitaikstantis vaiko elgesys yra aktyvios, net kūrybingos pastangos atsispirti jo raidą varžančioms gyvenimo sąlygoms.

Mūsų pasaulis, o kartu ir vaikai, keičiasi. Tačiau nemanau, kad anksčiau viskas buvo geriau. Pašėlusį visuomeninių ir techninių pokyčių tempą sunkiai atlaiko ir suaugusieji. Juos kamuoja didžiulė įtampa, ilgalaikiai stresai, kuriuos sukelia pastangos išlaikyti profesinius ir kitus socialinius ryšius, o neretai ir tokių ryšių praradimas. Kai kuriuose Berlyno rajonuose (iš tikrųjų ir kitur) įprasta, kad rytais keliasi tik vaikai, nes jiems reikia į darželį arba į mokyklą. Jų tėvai dažnai esti bedarbiai arba socialiai remtini žmonės ir nemato jokių prošvaisčių nei artimiausioje, nei tolesnėje ateityje. Šeimos sunkumai atsiliepia ir vaikams. Čia pedagogikai iškyla naujų klausimų:

- Kaip elgtis su vaikais, kuriuos slegia šeimos sunkumai?
- Ką tėvai gali duoti savo vaikams, išeinantiems į gyvenimo kelią?
- Kaip būtų galima paremti tėvus?
- Kokia atsakomybė tenka visuomenei?
- Kokią vietą šeimos gyvenime užima vaikų darželis?

Keletą iš šių klausimų išnagrinėsime toliau. Norėčiau pradėti nuo Astridos Lindgren pasakojimo apie ypatingą vaiką, Emilį iš Lionebergos. Jo paveikslas prieš keletą dešimtmečių tapo viso pasaulio „sunkių" vaikų simboliu.*

Pasaulyje, kuris pašėlusiu tempu lekia į priekį, vaikai savo socialinėje aplinkoje dažnai susilaukia nedaug paramos ir aiškesnių kelio gairių. Tai gali padaryti žalos vaiko raidai.

* Astrida Lindgren, „Emilis iš Lionebergos" (V., 1963).

2.1. Ar Emilis iš Lionebergos yra sunkus vaikas

Emilis iš Lionebergos, apie kurį pasakoja Astrida Lindgren to paties pavadinimo knygoje, yra ypatingas, netgi, galima sakyti, sunkus vaikas. Autorė nesistengė parašyti specialios knygos tėvams ir pedagogams. Tai tik jaudinanti istorija, kurioje daugelis vaikų gali atpažinti save. Vis dėlto aš manau, kad ši knyga mums, suaugusiesiems, pateikia kitokį požiūrį į vaiką.

„Tas Emilis iš Lionebergos buvo mažas berniūkštis, toli gražu ne toks geras kaip tu. Bet mama vis tiek jį mylėjo. „Emilis meilus berniukas“, – sakydavo ji“. Emilis su tėčiu, mama ir maža sesute gyveno viename Lionebergos, mažo Švedijos kaimelio, ūkyje. Samdinys Alfredas mėgo Emilį, o samdinė Lina nelabai galėjo jo pakęsti. „O jergutėliau, kas per vaikas! – nuolat kartodavo Lina. – Tokio išdykėlio dar nesu mačiusi!“ Emilis beveik kasdien krėtė šunybes, o Lina nuolat niršdavo: „O jergutėliau, kas per vaikas!“
Kai Emilis jau visai išeidavo iš vėžių, tėtis uždarydavo jį staliaus sandėliuke, ir vaikas čia stumdavo laiką drožinėdamas mažytį linksmą žmogeliuką. Nors niekas nereikalavo, kad jis labai ilgai čia sėdėtų. „Tik kol suprasi, kokią šunybę esi iškrėtęs, – sakydavo tėtis, – ir kad vėl taip nedarytum“. O Emilis iš tiesų buvo klusnus. Jis retai kada pakartodavo tą pačią išdaigą, vis prasimanydavo naujų. Kartais norėdamas išvengti pykčio ir bausmių jis savo noru bėgdavo į sandėliuką, kad pats pasidarytų, taip sakant, „minutės pertraukėlę“.
Kai Emiliui atėjo laikas eiti į mokyklą, samdinė Lina pasakė: „Jis nugriaus visą mokyklą ir padegs mokytoją“. Ji negalėjo įsivaizduoti, kad yra mokyklų, kuriose gali mokytis ir tokie nutrūktgalviai kaip Emilis. Tačiau Lina klydo, nes Emilis

mokykloje nekrėtė tiek daug išdaigų ir buvo gana geras mokinys. Vis dėlto ir toliau pakako priežasčių Emiliui pabuvoti sandėliuke. Kiekvienąsyk, kai tik jis sėdėdavo sandėliuke, išdroždavo po linksmą medinuką ir pastatydavo jį lentynon. Lentyna vis pilnėjo ir pilnėjo, pagaliau jis jau turėjo jų 369. Neblogai, tiesa? „O jergutėliau, kas per vaikas!" – kaskart stebėdavosi Lina, išvydusi naują medinuką. Emilis nenustojo krėsti išdaigų, daugelis jį už tai bardavo, bet kai kuriems ir patikdavo, pavyzdžiui, jo mažai sesutei, samdiniui Alfredui, o kartais net mokytojai.
Istorija baigiasi maždaug taip: „Bet iš Emilio išaugo geras vaikinas. Taigi ir iš blogiausio vaiko laikui bėgant gali išeiti šis tas gero. Argi tai ne puiku?"

Neprilygstamu būdu Astrida Lindgren padarė šį išdykėlį man tokį artimą. Be pamokomai pakelto piršto ji vaizduoja Emilio dažnai sukeliamą sąmyšį ir pyktį, tačiau nepraleidžia pro akis, koks tas berniūkštis energingas, kūrybingas ir mielas. Mažuosius ši istorija žavi, o tėvai ir specialistai randa čia svarbių nuorodų, kaip elgtis su „sunkiais" vaikais.

Kas atsitiktų Emiliui dabar, ypač gyvenant didmiestyje? Kokias sąlygas jis čia turėtų? Esu tikra, kad į jį būtų žiūrima ir su juo elgiamasi kaip su „sunkiu" vaiku. Tikriausiai jis būtų laikomas pernelyg aktyviu, ir kad normaliau elgtųsi, būtų visaip gydomas, gal net ritalinu. Emiliui iš Lindgren knygos pasisekė, nes jis turėjo sąlygas, kurias mūsų sunkūs vaikai retai kada turi:

- gyvenimą paprastoje kaimo bendruomenėje;
- pakankamai vietos ir laisvės savo vaikiškam judrumui;
- nesugadintą šeimą, kurioje jautėsi savas;
- mamą, mylinčią jį tokį, koks yra;
- tėvus, kurie parodo kaip negalima elgtis, bet nepasmerkia;

- čia pat esančių vyrų, kurių pavyzdys padėjo vaikui suvokti, kas jis yra;
- priimtinas galimybes ypatingai sunkiose situacijose kitų ar paties iniciatyva valandėlei pasišalinti („minutės pertraukėlės“ staliaus sandėliuke);
- galimybę kūrybiškai praleisti pasišalinimo laiką;
- visų artimųjų (įskaitant ir mokytoją) tvirtą įsitikinimą, kad Emilis, nepaisant nieko, yra mielas vyrukas, kuris dar taps garbiu visuomenės nariu.

Žinoma, neįmanoma, net ir nebūtina, kad kiekvienas vaikas augtų kaime. Bet neabejotinai verta pagalvoti, kokia aplinka geriausiai tinka vaikui augti ir kokias sąlygas galima tam sudaryti mūsų dabartinėje tikrovėje.

Tėvai, kurie myli savo vaiką tokį, koks jis yra, ir parodo jam elgesio ribas nenuvertindami jo kaip asmenybės, geriausiai prisideda prie jo ugdymo.

2.2. Apie išsiskiriančio elgesio apibrėžimus ir vertinimus

„Nepadaryk vėl mums gėdos pas tetą!“ – sako tėvas sūnui, prieš įžengiant į jos butą.

„Neišsišok vėl lėlių teatre, nes kitą kartą tavęs nesivesim“, – įspėja auklėtoja penkiametę Aną, kuri kiekvieną kart jiems lankantis kine ar vaikų teatre atkreipia žiūrovų dėmesį savo išsiskiriančiu elgesiu.

„Galiu ir nesakyti, apie kokį vaiką kalbame. Atpažinsi jį iš karto, nes visada elgiasi kitaip nei visi“, – sako auklėtoja, prašydama stebėti išsišokėlį.

„Tavo elgesys neįmanomas, tu tiesiog pašėlęs!“ – tokių epitetų kartais tenka išgirsti ne tik vaikams, bet ir suaugusiesiems.

„Zvenja šiandien vėl susimąsčiusi ir tyli, žinoma, vėl prasimanys kokią nors nesąmonę“, – spėja pailgintos dienos grupės auklėtoja, matydama mergaitę, rūškanu veidu sėdinčią kampe.

Šiems pavyzdžiams bendra tai, kad elgesys neatitinka kitų žmonių lūkesčių, jis peržengia įprastas ribas, yra nepriimtinas, trumpai tariant, išsiskiriantis. Ką reiškia „elgesys“, „išsiskiriantis elgesys“ ar pagaliau „elgesio sutrikimas“? Elgesį galima apibrėžti kaip būdą, kuriuo žmogus bendrauja su aplinka, sąveikauja su kitais. Ar tas elgesys deramas, ar išsiskiriantis, provokuojantis, trikdantis, tinkamas ar netinkamas, vertina pirmiausia socialinė aplinka. Visais laikais ir kiekvienoje kultūrinėje bendruomenėje buvo žmonių, kurių elgesys neatitiko normų. Jų kitoniškumo laipsnį ir bendravimo su tokiais žmonėmis būdus nustatydavo šiose grupėse pripažintos religinės, ekonominės ar socialinės normos. Ir seniau, ir dabar galioja taisyklė: kuo labiau nukrypstame nuo normos, tuo labiau toks elgesys išsiskiria ir trikdo.

Elgesio vertinimas, viena vertus, priklauso nuo normas nustatančios grupės, kita vertus, nuo atskiro stebėtojo subjektyvios patirties ir individualių tolerancijos ribų. Žinoma, grupės nustatytos normos ir individo tolerancijos ribos nėra patikimas dydis, kuriuo būtų galima pasverti, ar elgesys tinkamas arba leistinas. Pastebėkime, kokia miela ir originali būtybė yra Astridos Lindgren Pepė Ilgakojinė. Tai pasitikinčios savimi, drąsios, nepriklausomos mergaitės, turinčios kūrybinių minčių ir neįprastą gyvenimo stilių, įsikūnijimas. Jos elgesį retai kada galima nuspėti, paprastai jis neatitinka įprastų visuomenės normų, kurių ši mergaitė (arba bet kuris kitas vaikas) turėtų laikytis. Vis dėlto ir vaikai, ir suaugusieji mėgsta šį personažą ir toleruoja jo elgesį, net žavisi juo.

Bet kas atsitiktų, jei Pepė Ilgakojinė panorėtų valandėlę (galbūt kartu su Anika ir Tomiu) pabūti įprastoje pailgintos dienos grupėje? Kaip reaguotų pedagogai, tėvai ir net vaikai, jei Pepė pradėtų reikšti savo užgaidas ir nuolat išsišoktų? Ar jos išsiskiriantis elgesys būtų toleruojamas, o gal būtų pavadintas sutrikusiu?

Žmonių elgesys visada domino medikus, psichologus ir pedagogus. Iki pirmojo pasaulinio psichiatrų kongreso 1950 m. vaikai, kurių elgesys neatitiko normų, buvo vadinami sunkiai auklėjamais, apleistais ar net psichopatiškais. Paskui įsivyravo sąvoka „elgesio sutrikimas“, ja buvo įvardijamas netinkamas, normų nepaisantis elgesys pažintinėje, socialinėje ir emocinėje srityje. Baimintasi grėsmės tolesnei vaiko raidai. Ši nauja sąvoka, žinoma, taip pat problemiška, nes ji labai mediciniška, lygiuojasi į normalią vaiko raidą ir nelabai paiso vaikų charakterių skirtumų, jų individualybės. Šią problemą išryškina „elgesio sutrikimo“ sąvoka bei mokyklų sutrikusio elgesio vaikams (panašių į mokymosi, proto ar fizinių negalių turinčių vaikų mokyklas ir darželius) steigimas.

Siekiant geriau pagrįsti požiūrį į sutrikusio elgesio vaikus studijuojantiems specialiąją pedagogiką ar edukologiją buvo įvesta nauja akademinė disciplina – elgesio sutrikimo pedagogika. Ji ne tiek domisi ypatingais vaikais, kiek tam tikromis tipiškomis gyvenimo aplinkybėmis, į kurias patekę vaikai per trumpesnį ar ilgesnį laiką patiria neabejotinų sunkumų.

Iki šiol ieškoma geresnės, nežeidžiančios sąvokos apibūdinti tokiems dvasinių sunkumų turintiems vaikams. Norėdama išvengti probleminės sąvokos „elgesio sutrikimas“, toliau vartosiu sąvoką „išsiskiriantis elgesys“.

Dar kartą grįžkime prie išsiskiriančio elgesio mergaitės – Pepės Ilgakojinės. Viena vertus, ji mėgaujasi savo nepriklausomu

gyvenimu, bet kita vertus, priklauso ir tiems tipiškoje sunkioje gyvenimo situacijoje atsidūrusiems vaikams. Pepė neturi tėvų – mama jau danguje, o tėtis dažniausia karaliauja vienoje tolimoje pietų jūros saloje. Dėl to Pepė kartais liūdi, kaip liūdėtų kiekvienas vaikas jos vietoje. Laimė, Pepė gerai aprūpinta finansiškai ir susikūrusi neblogą visuomeninę padėtį. Ji turi arklį ir beždžionę, – su jais ji gyvena Viloje Vilaitėje, – o jos draugai Anika ir Tomis yra patikimas tiltas į „normalų" žmogišką (vaikišką) gyvenimą. Savo jėgomis ji susikūrė aplinką ir joje svarbius nuolatinius ryšius su būtybėmis, kurios prireikus visada esti šalia. Turėdama tokį pamatą, ji gali gerai jaustis ir nepasiduoti sunkumams.

Išsiskiriančio elgesio vaikai pirmiausia turi dvasinių sunkumų. Jų gyvenimo sąlygos yra problemiškos ir vaikai į jas trumpesnį ar ilgesnį laiką „sunkiai" reaguoja.

2.3. Išsiskiriantis elgesys kaip pagalbos šauksmas

Žmogaus elgesys visada yra nukreiptas į priešais esantįjį. Net kai mes pasitraukiame į tylų kampelį, tai irgi yra mūsų elgesys su kitais žmonėmis. Išsiskiriančiu elgesiu labiausiai siekiama atkreipti dėmesį į save. Jaunimas ir suaugusieji stengiasi išsiskirti neįprastais drabužiais, šukuosenomis, gestais, ypač kalbos maniera, keistu elgesiu ir kitaip. Išsiskiriantis elgesys turi įvairių individualių ir visuomeninių priežasčių. Pavyzdžiui, mūsų žiniasklaida teigia: kas ryškiai atkreipia į save dėmesį, peržengia įprastas ribas, tas tampa garsus, svarbus ir net pasiturintis. Toks reiškinys yra nevienareikšmis, bet jis parodo,

kad daugelis žmonių slapčia trokšta pripažinimo, tvirtos padėties visuomenėje, sėkmės.

Išsiskiriantis jaunuolių ar suaugusiųjų elgesys dažniausiai sąmoningai demonstruojamas, o vaikų motyvus sunkiau pagrįsti. Išsiskiriantis elgesys, žinoma, visada turi priežastį, net jeigu ji iš pradžių ir slepiama. Fizinis, dvasinis ar socialinis išskirtinumas suprantamas tik žinant šeimos istoriją ir pažįstant visą vaiko gyvenimo aplinką. Vaiko elgesyje atsispindi gausybė susipynusių veiksnių, kurie skatina sveiką vaiko raidą arba ją apsunkina. Atidžiai stebėdami vaiką, jo elgesyje galima atpažinti tam tikrus signalus ar pagalbos šauksmą. Kiekvieną suvokimą ir kartu stebėjimą veikia subjektyvūs jausmai ir išgyvenimai. Todėl nenuostabu, kad vaiko elgesį du pedagogai (arba tėvai ir pedagogai) vertina skirtingai. Vertėtų savęs paklausti: kodėl šį elgesį aš laikau išsiskiriančiu? Ką bendra jis galėtų turėti su mano biografija?

Štai pavyzdys:

Mari penkeri metai, ji gyvena viena su mama. Jau kuris laikas mergaitė darželyje pasakoja prasimanytas istorijas: apie nuostabias dovanas, kurias neseniai atnešė giminės, apie naują mamos draugą arba apie planuojamą atostogų kelionę. Visa tai skamba gana keistai. Atsitiktinai kalbėdamiesi su Mari mama auklėtoja ir auklėtojas sužinojo, kad nei giminės buvo svečiuose, nei mama turi naują draugą.
Auklėtojų reakcija buvo visiškai skirtinga. Auklėtojui Mari elgesys neatrodo itin problemiškas, nes būdamas vaikas jis su savo dviem broliais labai mėgo melų pasakas. Jiems patikdavo ką nors išsigalvoti, tuo nustebinti kitus ir atsidurti dėmesio centre.
Be to, kaip tik paskutiniu metu vyresnių vaikų grupėje,

kuriai priklauso ir Mari, jie kurdavo melų pasakas. Visiems būdavo smagu. Galimas daiktas, šios pasakos darė nemažą poveikį ir Mari.
O štai auklėtoja susirūpino dėl Mari, jai vaikas neatrodo labai laimingas, kad kuria šitokias istorijas. Dar prisimena, kaip jai mažai buvo sunku, kai tėtis paliko šeimą, trims vaikams nuolat trūko pinigų, ir ji gėdydavosi dėl to. Anuomet ir ji prasimanydavo istorijų apie kitokį šeimos gyvenimą nenorėdama, kad kiti vaikai ją erzintų. Šios melų pasakos buvo tarsi pagalbos šauksmas, kurio, deja, niekas neišgirdo.

Mažosios Mari atveju abiejų pedagogų spėliojimai gali būti teisingi. Kad pedagogo įsikišimas būtų tinkamas, būtina, pavyzdžiui, tokia informacija ir stebėjimai:

- Nuo kada vaikas ėmė taip elgtis?
- Kokiose situacijose taip elgiamasi?
- Kaip vaikas reaguoja, kai atsargiai užsimenama apie jo pasikeitusį elgesį?
- Ar vaikų grupėje yra kokių ypatingų konfliktų ar pasikeitimų?
- Ar darželyje nėra kas nors pertvarkyta, dėl ko galėjo sutrikti ankstesni vaiko ryšiai?
- Kas pasikeitė vaiko šeimoje?
- Ar vaikas nekonfliktuoja su mama arba tėčiu?
- Gal vaikas ko nors ypač bijo, turi kokių sunkumų ar laukia būsimų pasikeitimų, kurių mes (dar) nežinome?

Ieškant išsiskiriančio elgesio priežasčių verta pasitarti su kolegomis (žr. 129 p.).

Išsiskiriantis vaikų elgesys rodo, kad jie turi dvasinių sunkumų, kitaip tariant, tai yra pagalbos šauksmas arba signalas suaugusiesiems. Norint suprasti šį signalą, pirmiausia reikia ištirti visas vaiko gyvenimo sąlygas.

Kituose skyriuose bus aptariamas sunkių vaikų elgesys, su kuriuo susiduria auklėtojai ir kiti vaikų darželių darbuotojai, ir pateikti pirmieji siūlymai, kaip tokiais atvejais auklėtojai galėtų elgtis.

3 Agresyvumas

Išsiskiriančiam vaikų elgesiui pirmiausia priskiriamas agresyvus elgesys. Tai smarkus įtūžis, nevaldomi arba sąmoningi kitų užsipuolimai, plūdimasis, tyčinis daiktų gadinimas ir pan. Yra vaikų, kurie savo elgesiu trukdo žaidimų draugams arba grupei, kartais juos net tironizuoja ir gali priversti auklėtojus imtis kraštutinių pedagoginių priemonių.

3.1. Ką reiškia „agresyvus" elgesys

Žodis „agresija", kilęs iš lotyniško *aggredere,* pirmiausia reiškia „prie ko nors artėti", „žingsniuoti", taigi aktyviai veikti. Sportininkas, pavyzdžiui, tenisininkas, kuris nėra agresyvus, neatakuoja, dažniausiai pralošia. Kasdienėje kalboje agresija dažniausiai siejama su prievarta, griovimu, brutalumu bei sužalojimu, todėl kelia baimę. Kai kurie mokslininkai agresiją apibrėžia kaip visą elgesio būdų skalę ir ja bando apibūdinti bet kokį elgesį, kuris iš esmės yra pasyvumo ir santūrumo priešingybė. Toks elgesys, pasak jų, yra tiesioginė žmogaus pykčio ir atmetimo išraiška, įtūžio prasiveržimas, valios pasireiškimas, atvira konfrontacija su kitais, aktyvus mėginimas valdyti situaciją ir kitus žmones, užuot pasyviai laukus; gebėjimas nesivaržant ir tiesiai pasakyti „ne", kur paprastai sakoma „taip". Tam pirmiausia pasitelkiami fiziniai veiksmai, kaip antai šauksmas, riksmas, smūgiai. Agresyvi energija, kaip mes ją suprantame,

suteikia gyvenimo vyksmui didžiausio gyvybingumo. Ji gali padaryti gyvenimą gilesnį ir intensyvesnį.

Taigi agresyvus elgesys gali būti ir normalus, „sveikas" elgesys. Jei įtūžis, pyktis, atmetimas ir t. t. išreiškiami aiškiai, o ne „nuryjami", tai jie nevirsta garo katilu, kuris kada nors – ir dažniausiai nekontroliuojamas – sprogsta. Vadinasi, ir auklėtojai kartais gali supykti ant vaikų, tėvų ar kolegų ir tą pyktį atvirai, tinkama forma išreikšti. Tai būtų vaikams geras pavyzdys, jei tik pyktis yra pagrįstas ir pastangos išspręsti konfliktą aiškiai parodomos. Todėl turime atidžiai stebėti žmones, kurie laikomi išimtinai neagresyviais ir apibūdinami, pavyzdžiui, taip:

- Jis negali turėti jokių nedraugiškų ketinimų;
- Ji negalėtų net musės nuskriausti;
- Nepaprasta šeima, čia niekad nesibarama ir neišgirsi pikto žodžio.

Turėtume atidžiau stebėti ir tuos vaikus, kurie palankiai vertinami kaip paklusnūs, ramūs, neišpuikę, nuolankūs kaip avinėliai, ir patyrinėti jų gyvenimo energiją, nes toks elgesys taip pat neatitinka normų ir taip pat yra išsiskiriantis.

Agresyvus elgesys ne tik reiškiasi įvairiomis formomis; į jo destruktyvius, baimę keliančius pasireiškimus nevienodai reaguojama. Pavyzdžiui, auklėtojai ir auklėtojos paprastai skirtingai reaguoja į vaikų (daugiausia berniukų) peštynes, nes įvairių lyčių žmonių gyvenimo patirtis fizinių susidūrimų atžvilgiu yra kitokia. Tačiau ir tos pačios lyties individai agresyvumą išgyvena ir jo tolerancijos ribas suvokia nevienodai, žiūrint kokias psichines ir fizines grėsmes jie yra patyrę. Agresyvaus elgesio vertinimas priklauso ir nuo asmens galimybių reaguoti į tokį elgesį. Be to, vertinant vaiko elgesį, būtina atsižvelgti į situaciją, išankstines sąlygas ir vaiko ketinimus.

3.2. Kaip įveikti įtampas (frustracijas)

Vaikui augant, stiprėjant fiziškai ir didėjant galimybėms išreikšti agresyvumą žodžiais, kyla daugiau agresyvių smurtinių susidūrimų. Kartais, beje, pastebime taip elgiantis ir mažesnius vaikus. Dažniausiai taip išreiškiamas bejėgiškumas ir nemaloni įtampa naujoje gyvenimo situacijoje, pavyzdžiui, išsiskyrus su tėvais, gimus broliui ar seseriai arba kam nors šeimoje sunkiai susirgus.

Žemiau pateiktame pavyzdyje pasakojama apie vaiką, kurio išsiskiriantį elgesį lemia susidūrimas su dviem skirtingais gyvensenos ir auklėjimo modeliais.

Trejų metų Erkanas prieš kelias savaites pradėjo lankyti darželį. Jo mišrioje grupėje yra penkiolika vaikų nuo dvejų iki šešerių metų. Auklėtoja atkreipė dėmesį į agresyvėjantį berniuko elgesį: jis dažnai gadina žaislus, trukdo kitiems vaikams žaisti, mušasi.
Esu tokios „tipinės" situacijos grupėje liudininkė: laisva žaidimų valanda, vaikai žaidžia mažomis grupelėmis. Erkanas bėga per kambarį paskui tris maždaug šešerių metų berniukus. Jo veidas išraudęs, kūnas įsitempęs. Trijulė atsisėda į kampą ir ruošiasi dėlioti korteles. Erkanas sėdasi tarp jų ir aiškiai nori kartu žaisti. Didieji berniukai truputį pasitraukia ir nusigręžia nuo jo. Erkanas pasislenka arčiau ir griebia korteles, gulinčias ant grindų. Didieji ištraukia jas vaikui iš rankų ir nedviprasmiškai pareiškia: „Nešdinkis!" Erkanas dar keletą kartų bando atkreipti trijų berniukų dėmesį ir įsitraukti į žaidimą – veltui. Berniukai nustumia Erkaną šalin, nenorėdami su juo prasidėti. Erkanas ima garsiai rėkti, paskui tyliai kūkčiodamas atsisėda. Po kelių akimirkų jis atsistoja, pereina per kambarį, užmindamas dviejų maždaug

keturmečių berniukų paveikslėlių knygeles ir galiausiai pargriauna mažą mergaitę. Ši pradeda garsiai verkti. Erkanas nužingsniuoja į kampą, kur kabo hamakas, išverčia iš jo kitą mergaitę (ši taip pat pradeda verkti) ir įsiropščia ten pats. Rūškanu veidu jis įsikniaubia į hamako audeklą.

Kas atsitiko Erkanui, kodėl jis taip agresyviai elgiasi? Ką mes galime padaryti? Kad atsakytume į šiuos klausimus, reikia gerai išsiaiškinti svarbias jo gyvenimo aplinkybes. Šiuo pavyzdžiu norėčiau parodyti, kaip nuodugniai reikia analizuoti problemą.

Situacija šeimoje

Erkanas yra šeimoje ilgai lauktas sūnus, čia jau auga trys mokyklinio amžiaus mergaitės. Visa šeima, įskaitant senelius ir dėdes bei tetas, džiaugėsi gimus šiam giminės pratęsėjui. Giminaičiai berniuką lepino ir juo rūpinosi. Šeimoje mažajam princui viskas buvo leidžiama, taigi nemalonių įtampų (frustracijų) Erkanas nepatyrė. Berniukas lygiuojasi pirmiausia į du vyresnius pusbrolius (aštuonerių ir devynerių metų), gyvenančius gretimame name ir, kaip sako tėvai, mielai su mažyliu žaidžiančius. Mažuoju broliuku motiniškai rūpinasi seserys. Tėčio dažnai nebūna namie; beje, jis labai didžiuojasi savo energingu sūnumi.

Situacija grupėje

Erkanas grupėje yra vienas iš jaunesnių vaikų. Jo amžiaus yra dar vienas berniukas ir dvi mergaitės; trys mergaitės ir du berniukai yra ketverių; beveik šešerių yra trys berniukai ir trys mergaitės. Iš pradžių Erkanas lygiavosi į tris vyresnius berniukus (du turkus ir vieną vokietį). Pirmiausia stebėjo juos iš tolo, paskui pradėjo ieškoti artimesnių ryšių. Trijulei mažasis berniūkštis iš pradžių pasirodė gana mielas ir jie retkarčiais priimdavo jį žaisti. Dabar mažojo prieraišumas juos erzina, jie

nebenori su juo prasidėti. Su kitais grupės vaikais Erkanas dar neturi ryšių (plg. Erkano sociogramą, p. 125). Nepaisant daugybės frustracijų, su kuriomis Erkanas turi susidoroti, jis kas rytą ateina į darželį ir nesunkiai išsiskiria su mama. Tuomet valandėlę jis vienas išmėgina daugybę įdomių žaislų, kuriuos randa lentynose. Erkanas mažai bendrauja su kitais vaikais (išskyrus tuos tris berniukus). Vokiečių kalba jam yra antroji, bet jis jau gerai ją išmokęs. Auklėtoja berniukas ganėtinai pasitiki, ji gali retkarčiais pasisodinti jį ant kelių, pavartyti paveikslėlių knygelę ar su juo žaisti.

Problemos analizė

Iki šiol būdamas su vyresniais pusbroliais Erkanas jautėsi lygiavertis. Šeimos nariai įpratino jį laikyti save visagaliu. Erkanas beveik nesusidūrė su situacijomis, iš kurių būtų pasimokęs, kaip pabūti „mažesniam" ir įveikti nemalonias įtampas. Nebuvo reikalaujama laikytis taisyklių, jis bet kada galėjo pasielgti kaip tinkamas (pavyzdžiui, nepaisyti susitarimo vakarais nustatytu laiku eiti miegoti). Užtat jis per pirmuosius trejus gyvenimo metus susidarė aiškų vaizdą apie lyčių vaidmenis: moterys rūpinasi šeima, o vyrai eina į darbą, duoda šeimai pavyzdį, turi kivirčytis, siausti ir žaisti futbolą.

Svetimoje vaikų darželio aplinkoje Erkanas susidūrė su reikalavimais, kurie jam buvo neįprasti, pavyzdžiui, po pusryčių turėdavo nusirinkti nuo stalo indus, su kitais vaikais sutvarkyti žaislus ir laikytis nustatyto dienos režimo. Iki šiol nežinotas taisykles ir ribas čia nustato moterys ir reikalauja, kad jų būtų laikomasi. Didieji berniukai, jo vyriškieji pavyzdžiai, Erkano nelaiko lygiaverčiu, o su bendraamžiais, tuo labiau su mažomis mergaitėmis, jis iki šiol beveik nežaidė. Tiesą sakant, Erkanas jaučiasi gana vienišas. Savo įtūžį, pyktį ir bejėgiškumą naujoje nepriimtinoje aplinkoje jis išreiškia agresyviu elgesiu.

Pedagoginės priemonės

Svarbus pedagoginių veiksmų atramos taškas yra vaiko interesų ir galimybių pažinimas. Taip prasiplečia požiūris ir lengviau rasti būdų skatinti vaiko raidą. Erkanas mėgsta statyti iš kaladėlių, žaisti figūrėlėmis ir automobiliukais, dėlioti dėliones, tam jis turi daug kantrybės. Žinoma, jis nuolat žaidžia vienas. Auklėtoja galėtų padėti jam susidraugauti ir žaisti su kitais vaikais. Padėti užmegzti ryšį su bendraamžiais ar panašių pomėgių žaidimų draugais galėtų ir keturmetis berniukas, kuris domisi Erkanu (plg. sociogramą, p. 125).

Berniukui patinka judėti. Jis gali žaisti visokiausius judriuosius žaidimus mažose grupelėse ar bendroje grupėje.

Kalbantis su tėvais, būtina atkreipti dėmesį į tam tikrus auklėjimo principus ir darželio taisykles, pavyzdžiui, kad berniukai ir mergaitės yra lygūs, todėl ir berniukai turi vienokių ar kitokių užduočių, sakysim, pavalgę nusinešti indus. Taigi Erkanas čia susiduria su dvejopa realybe: vienokia – namie, kitokia – darželyje. Kalbantis su tėvais reikia nuolat pabrėžti, kad vaiko labui būtina su juo nusistatyti elgesio taisykles ir ribas.

3.3. Kaip išmokti paisyti ribų

„Pažvelk į Kristupą, kuris važinėja triratuku. Kai aš dabar matau jį su kitais vaikais, sunku patikėti, kad tai tas pats berniukas, su kuriuo pernai turėjau tiek vargo." Beata, Kristupo auklėtoja, stovi šalia manęs žaidimų aikštelėje ir spindinčiomis akimis seka penkiametį. Plytelėmis išgrįstu keliuku Kristupas vikriai laviruoja tarp vaikų savo triračiu ir šūkteli: „Atsargiai! Aš atvažiuoju!" Keletą kartų mažiukams buvo leista pasivėžinti ant jo triratuko galo. Galiausiai jis lekia tiesiai į

mus, ir tik paskutinę akimirką metęs šelmišką žvilgsnį į Beatą elegantiškai pasuka į šalį.

Prieš metus, vos pradėjęs lankyti darželį, Kristupas, būdavo, įlekia į būrį žaidžiančių vaikų. Arba rėžiasi triračiu į namo sieną ar suoliuką, nepaisydamas pavojaus susižeisti. Perspėjimų jis beveik neklausė, nepripažino jokių taisyklių nei ribų. Kartais susiginčijus su vaikais jį ištikdavo įtūžio priepuolis, jis išardydavo žaidimą ar sulaužydavo kitų vaikų žaislus. Jų tėvai skųsdavosi, kad tas vaikas „tiesiog neįmanomas". Pamažu Kristupas tapo grupėje pašalietis, mažesnieji net bijodavo jo nesuvaldomų pykčio protrūkių.

Kai Kristupas buvo trejų metų, išsiskyrė jo tėvai, vaikas liko su mama. Šeštadieniais jis pasimatydavo su tėčiu, bent jau pirmus mėnesius. Tais susitikimais Kristupas visada džiaugdavosi. Po kelių mėnesių pasimatymai prieš pat sutartą laiką būdavo atšaukiami arba atidedami kitam laikui. Planuota tėvo ir sūnaus kelionė dėl nepalankių aplinkybių neįvyko. Kristupas sunkiai išgyvendavo nuolatinius nusivylimus ir susitarimų nepaisymą.
Ponia K. kiek įmanydama stengėsi savo sūnui namie sukurti jaukią atmosferą ir atstoti trūkstamą tėvą. Vis dėlto ji guosdavosi, kaip nelengva vaikui, kai nėra tėvo, o ji pati ilgai dirba ir negali būti su sūnumi (Kristupas paprastai būna darželyje nuo pusės aštuonių iki penktos valandos popiet). Tarsi norėdama kompensuoti tą stygių, mama būdavo labai nuolaidi vaikui, kai jis įsiveldavo į konfliktus ar nesilaikydavo susitarimo. Kristupas buvo vis mažiau ir mažiau varžomas. Pasitaikančių įtūžio priepuolių ir vis didėjančio destruktyvumo ponia K. nemokėdavo tinkamai atremti. Ji irgi jautėsi kalta dėl sunkios vaiko situacijos ir tikėjosi, kad užsistojamas berniukas pasikeis į gera ir bus patenkintas.

Taigi Kristupui teko patirti nemažai sunkių išgyvenimų. Tėvų skyrybos vaikus visada prislegia, juolab tokioje itin nestabilioje gyvenimo fazėje – baigiantis tretiesiems gyvenimo metams (prasidedančio savarankiškumo, užsispyrimo fazė). Mylimas savaitgalių tėtis ilgainiui nustojo laikytis sutartų bendravimo taisyklių ir vis rečiau su juo bendravo. Kad nereikėtų nuvertinti tėvo, vaikas ėmė jį dar labiau idealizuoti, o motiną, kuri kasdien buvo šalia, laikė kalta dėl daugybės nemalonių įvykių.

Kristupas buvo vienintelis „vyras namuose“ šalia pervargusios ir kaltės jausmo kamuojamos mamos. Šiuo nusivylimų ir vis didesnio nesusigaudymo laikotarpiu vaikas pradėjo lankyti darželį – vėl susidūrė su nepažįstama aplinka, kurioje turėjo deramai pasirodyti.

Kad vaikui trūksta tėvo, buvo akivaizdu, bet išaiškėjo dar vienas stygius: nebuvo taisyklių ir apribojimų, kurie padėtų susivokti ir suteiktų atramą sunkioje gyvenimo situacijoje. Tai, kad Kristupas nuolat peržengdavo ribas ir nepaisė taisyklių, mes supratome ir kaip pagalbos šauksmą. Savo chaotiškame pasaulyje jis ieškojo atramos, ko nors, kas būtų už jį stipresnis ir galėtų jį apsaugoti.

Kaip suaugusiesiems, tėvams ar pedagogams, panašiose situacijose parodyti reikiamą tvirtumą vaiko per daug nespaudžiant ir neverčiant jėga? Du šeimos gydytojai, Omeras ir Šlipė (Schlippe), savo knygoje „Autoritetas be prievartos“ („Autorität ohne Gewalt!“, 2002) pateikia svarbių patarimų. Jie dirba su tėvais, kurie nesugeba veikti ir priimti sprendimų bendraudami su savo nuolat ribų nepaisančiais ar „despotiškais“ vaikais. Nors ir kupini geriausių ketinimų, šie tėvai nepajėgia laiduoti savo vaikui atramos ir saugumo, mat bijo pažeisti vaiko norą būti savarankiškam.

Omeras ir Šlipė sukūrė „tėvų buvimo“ koncepciją, kuri padeda tėvams atgauti gebėjimą veikti ir imtis tėvų vaidmens.

Kalbama apie tai, kas galėtų suteikti tėvams jėgų įveikti vaikų destruktyvumą remiantis savo autoritetu ir nesigriebiant prievartos. Tai reiškia, kad kai kuriose situacijose tam reikia ir fizinio buvimo, anksčiausio ir elementariausio buvimo, kurį jaučia dar kūdikis, nes mažas vaikas, net ir labai susijaudinęs, ant stiprių motinos ar tėvo rankų gali rasti ramybės uostą. Šis tėviškų rankų teikiamas saugumo jausmas išlieka daugelį metų (dešimtmečių) nepriklausomai nuo to, kaip savarankiškai vaikas ar jaunuolis tuo metu gyvena. Gydytojai pataria tėvams tam tikromis krizinėmis situacijomis pasisodinti vaiką ant kelių ir tvirtai apkabinti. Jie tai vadina „meškos apkabinimu"* ir pateikia tėvams tikslių nurodymų, kad toks gydomasis įsikišimas būtų veiksmingas.

Grįžkime prie Kristupo pavyzdžio. Čia kalbama ne apie gydomąsias priemones, o apie pedagoginę veiklą darželyje. Auklėtoja pradėjo savo fiziniu buvimu rodyti berniukui ribas ir jį prilaikyti. Kaskart po berniuko smurto išpuolių Beata pasisodindavo ant kelių ir palaikydavo spurdantį ir dažnai dar kurį laiką rėkiantį vaiką tvirtai apkabinusi. Prisimindama praeitį, ji sako, kad pirmuosius du mėnesius ji dažnai susimąstydavo dėl pačios esmės. Pirmiausia nagrinėjo klausimą, kiek šis tvirtumo rodymas, ketverių su puse metų vaiko vertimas paklusti suderinamas su jos, kaip jautrios auklėtojos, ligtoline pozicija. Savo patirtį ji apibendrina taip: „Anuomet aš ne visada tikėjau, kad darau tai, ko reikia vaikui ir man pačiai. Šiandien, turėdama tokios svarbios patirties, aš tai žinau geriau. Tvirtai tikiu, kad pavyks nustatyti aiškias elgesio ribas, ir esu įsitikinusi, kad dėl Kristupo rasime teisingą išeitį".

---

* „Meškos apkabinimo" nereikia painioti su vadinamąja „sulaikymo terapija".

Maždaug po trijų mėnesių Kristupo elgesys darželyje pasikeitė. Smurto išpuolių jau nebepasitaikydavo, vaikas vis labiau paisė svarbių drauge nusistatytų taisyklių, labiau suartėjo su kitais vaikais ir apskritai tapo autoritetu mažesniems. Todėl berniukui gerokai sustiprėjo savo vertės jausmas, tikėjimas, kad gali pasiekti norimą tikslą. Prie šio stebėtino pasikeitimo prisidėjo ir Kristupo tėvai. Buvo kalbėta su abiem tėvais. Ponia K. suprato, kad vaikams nustatomos taisyklės ir apribojimai anaiptol nereiškia meilės stokos. Jos gali reikšti:

- aš tave saugau,
- aš tavim rūpinuosi, nes myliu,
- gali manimi pasikliauti.

Ponia K. susitarė su savo sūnumi dėl keleto namų taisyklių ir žiūrėjo, kad būtų nuosekliai jų laikomasi. Už jų nepaisymą ji nustatė aiškias sankcijas. Ponas K. suprato, kad jis reikalingas ne tik kaip tėvas, bet ir kaip pavyzdys formuojantis Kristupo asmenybei, kad jis gali parodyti sūnui, kaip laikytis taisyklių ir susitarimų. Dabar jis kiekvieną penktadienį pasiima Kristupą iš darželio ir kartais randa laiko pažaisti su sūnumi ir jo draugais. Dėl to Kristupas būna labai laimingas.

Kad augtų sveikas, vaikui reikia ne tik meilės ir dėmesio, bet ir elgesio taisyklių bei apribojimų, ypač tada, kai vaiko gyvenimo atramos ima siūbuoti.

4 Per didelis aktyvumas ir dėmesio sutrikimai

Pastaraisiais metais nebuvo kito taip dažnai visuomenėje minimo vaikų sveikatos sutrikimo, kaip per didelis aktyvumas (hiperaktyvumas) ir dėmesio sutrikimai. Knygų rinką užtvindė specialūs leidiniai, žiniasklaidoje apie tai diskutuoja žurnalistai, psichologai, gydytojai, farmacininkai, ir net sunku suskaičiuoti, kiek pavienių asmenų, pagalbos sau grupių, įvairių ekspertų turi savo svetaines internete. Šiame skyriuje norėčiau apsiriboti tik pedagoginei praktikai svarbiais šios temos aspektais.

Nenuoramų, įkyruolių, nedėmesingų ar kitaip visus varginančių vaikų yra visada, ir mes pažįstame juos ne tik iš garsiosios H. Hofmano paveikslėlių knygos, bet ir iš daugybės per šimtą metų sukauptų medicinos, psichologijos ir pedagogikos studijų. Tėvai, pedagogai, psichologai ir net gydytojai pagal savo kompetenciją nuolat stengiasi padėti tokiems nenuoramoms, pernelyg aktyviems ir nedėmesingiems vaikams, jaunuoliams ir suaugusiesiems įsijungti į savo socialinę grupę, kad jie neliktų gyvenime pašaliečiai. Šiandien tai jau nėra pavieniai atvejai. Kalbama apie dideles grupes asmenų, kuriems diagnozuojamas per didelis aktyvumas ir dėmesio sutrikimai. Pateiksiu dažniausias diagnozes ir sąvokas, apibūdinančias XXI a. pradžios pramoninės visuomenės požymius:

- HKS – hiperkinetinis sindromas*;
- DSHS – dėmesio sutrikimo ir hiperaktyvumo sindromas;
- DSS – dėmesio sutrikimo sindromas.

* Sindromas – ligos požymių visuma. – *Red.*

Jungtinėse Amerikos Valstijose DSHS šiuo metu diagnozuota dvidešimčiai procentų vaikų, tuo tarpu DSS arba HKS daugumoje besivystančių šalių apskritai neminimi. Vokietijoje statistikos duomenys svyruoja nuo 3 iki 10%, o kai kurie mokytojai apie 50% savo mokinių mano esant hiperaktyvius ir sutrikusio dėmesio. Įdomu, o kartu ir susirūpinimą kelia tai, kad berniukams DSHS diagnozuojamas beveik devynis kartus dažniau negu mergaitėms (plg. 4.1 skirsnį).

Kada dėmesio sutrikimas laikytinas išsiskiriančiu elgesiu, sunku nustatyti, ir ne tik todėl, kad nevienodai suprantami svarbiausi dėmesio sutrikimo požymiai, bet ir todėl, kad tas sutrikimas sunkiai apibrėžiamas ir šnekamojoje kalboje įvairiai vadinamas.

Minimalus smegenų veiklos sutrikimas

Prieš keletą metų vaikams, kurių išsiskiriantį elgesį sunku paaiškinti neurologiškai ar psichologiškai, buvo diagnozuojamas ankstyvos vaikystės smegenų veiklos sutrikimas, arba minimali cerebrinė disfunkcija (MCD). Medikai MCD aiškina kaip sunkiai įrodomą nedidelį vaiko smegenų funkcijų sutrikimą.

Hiperkinetinis sindromas

Medicininė diagnozė „hiperkinetinis sindromas" (HKS), kaip nauja sąvoka, vartojama tada, kai vaikai išsiskiria itin dideliu aktyvumu, nevaldomais judesiais ir pernelyg dideliu judrumu.

Dėmesio sutrikimas

Be per didelio aktyvumo, šiandien aktuali diagnozė – dėmesio sutrikimo sindromas, taigi negalėjimas susikaupti. Dėmesio sutrikimo sindromas paprastai nustatomas tik mokyklinio amžiaus vaikams, kai jie negali sutelkti dėmesio į mokomąjį dalyką.

DSS ir per didelis aktyvumas arba tik DSS

Norint atskirti, ar vaiką kamuoja DSS ir sykiu nesuvalomas noras judėti (hiperaktyvumas), gali būti diagnozuojamas dėmesio sutrikimo sindromas ir hiperaktyvumas (DSHS) arba tik dėmesio sutrikimo sindromas (DSS).

4.1. Simptomai ir diagnozė

Susidaro įspūdis, kad dabar beveik kiekvienas pernelyg judrus ir mokymosi sunkumų turintis vaikas, kuriam nustatomas DSS ir hiperaktyvumas arba tik DSS, laikomas medicininio gydymo reikalingu ligoniu.* Kartu DSS ar DSHS diagnozė yra labai ginčytina ir kelia nerimą dėl to, kad vis dažniau ji nustatoma net jaunesniems kaip šešerių metų ir pradėjusiems lankyti mokyklą vaikams. Norint ją nustatyti, reikia atlikti tikslius ir plačius medicininius įvairių funkcijų tyrimus ir psichologinius kompleksinio vaikų elgesio stebėjimus, o tai, žinoma, daroma retai. Todėl dažnai DSS ir DSHS diagnozės nustatomos skubotai ir neteisingai.

Per Vokietijos nacionalinę televiziją 2001 m. rugsėjo mėn. buvo paskelbta, kad, galimas daiktas, apie 80-čiai procentų vaikų yra nustatyta klaidinga DSHS diagnozė. Ši problema iškilo aikštėn, kai vaikų gydytoja pranešė, jog ji galinti per 10–15 minučių, tik užmesdama akį ir padėdama anketoje paukščiuką, nustatyti diagnozę. Ir tai ne pavienis atvejis. Kituose pranešimuose nurodoma, kad diagnozes nustato ne tik vaikų gydytojai ir vaikų psichiatrai (jie išrašo receptus ritalinui*

* Keldama kvalifikaciją DSS ir DSHS temomis pastebėjau, kad vis daugiau motinų, kurių sūnūs mokykloje išsiskiria savo elgesiu, laukia informacijos ir patarimų dėl galimo DSS arba DSHS.

** Apie jį plačiau žr. šio skyriaus pabaigos skirsnį „Kaip vartoti psichiką veikiančius vaistus“.

ir kitiems vaistams), bet ir ausų, nosies ir gerklės gydytojai, radiologai, ginekologai ir net stomatologai. Ši situacija labai problemiška mažiausiai dėl dviejų priežasčių. Pirma, nustačius neteisingą diagnozę skiriamas netinkamas, neadekvatus gydymas. Paprastai skiriama ritalino arba panašių labai abejotinai gydančių psichostimuliatorių. Antra, kai kurių vaikų tikrieji sunkumai (pvz., vaikų depresija, baimės arba organiniai susirgimai) neatpažįstami, todėl negali būti suteikta būtina adekvati pagalba.

Reikia imtis skubių priemonių, kad tėvų arba mokytojų pasakymai: „Man atrodo, kad jis nesiklauso, kai kiti su juo kalba", „Nuolat turi sunkumų atlikdamas užduotis ir planuodamas darbus" arba „Atsakydamas dažnai vaiposi" netaptų DSHS diagnozės pagrindu.

Toliau norėčiau pateikti keletą iš daugelio elgesio pavyzdžių ir požymių, kurie yra svarbūs vaikų darželyje ir pailgintos dienos grupėje.

Atmintis ir suvokimas

Vaikas, be kita ko, nesugeba tinkamai atrinkti tai, kas svarbu, jis dažnai sutelkia dėmesį į antraeilius dalykus, nepakankamai kaupia svarbią informaciją ir eikvoja savo energiją nereikšmingiems dalykams bei nesvarbiam turiniui. Dažnai susidaro įspūdis, kad vaikas klausosi mokytojo, bet atidžiau pažiūrėjus matyti, kad jis užsiima kuo kitu, pavyzdžiui, už mokytojo nugaros spokso į paukštį, tupintį ant palangės. Arba gali atrodyti, kad jis atidžiai klausosi, bet iš tikrųjų ūžesį, garsinį foną kambaryje girdi aiškiau už jam sakomus žodžius. Taip vaikas praleidžia svarbią informaciją.

Kūrybingumas

Per pamokas, pavyzdžiui, koks nors mokytojo posakis kartais duoda impulsą spontaniškam kūrybiniam mąstymo procesui, kuris tiesiogiai nesusijęs su dėstoma medžiaga. Taip vaikas nukrypsta nuo pamokos temos ir dažnai negali pateikti mokytojo laukiamo atsakymo. O teisingą mintį jis dažnai pasako netinkamu metu.

Savivoka

Dažnai apie savo darbo kokybę vaikas negalvoja, grįžtamais ryšys – pagyrimas arba kritika – tuomet jam nesuprantamas arba nereikalingas.

Dėmesys

Dėmesio trukmę gali mažinti daugelis veiksnių. Trumpam vaikas gali sutelkti dėmesį gerai ar patenkinamai. Tačiau per ilgesnį laiką jo dėmesys nukrypsta į kitus dalykus, jis negali susikaupti, ypač tada, kai užduotis jam atrodo nuobodi ir neįdomi.

Impulsyvumas

Vaikas, be ko kita, nesugeba ir sąmoningai reguliuoti savo elgesio. Jis impulsyviai priima sprendimus ir veikia skubotai. Vaiko jausmai yra nepastovūs, kartais jis reiškia juos netinkamai.

Sutrikusio dėmesio ir pernelyg aktyvūs vaikai išsiskiria ir kitais elgesio ypatumais:

- Yra nepaprastai judrūs ir mielai siaustų visą dieną;
- Jie nenustygsta vietoje ir yra nuolat įsitempę;
- Jie be atvangos juda, yra nekantrūs ir nenoriai atideda savo sumanymus. Jie nuolat kažką rezga, o ilgiau ramiai pažaisti jiems sunku;
- Jiems labai sunku susikaupti, atlaikyti įtampą ir iškęsti nepatenkinus norų;

- Jie nepakankamai jaučia išorines ir vidines elgesio ribas, todėl nuolat tų ribų ieško, nes patys nesugeba jų nusistatyti.

Galima būtų vardyti dar daugelį aspektų. Be šių daugiau neigiamų ir problemiškų elgesio bruožų, yra ir kitų, kurie retai pastebimi, bet vertintini kaip pozityvūs vaiko psichikos ištekliai. Jais galima pasiremti, kai vaikui prireikia pedagoginės ar medicininės pagalbos:

- Vaikai domisi viskuo, kas vyksta jų aplinkoje.
- Jie turi stiprų teisingumo pojūtį, ne su viskuo sutinka ir nepasiduoda, o stengiasi apsiginti.
- Jie paslaugūs, nepagiežingi ir rūpestingi, ypač su mažesniais vaikais.
- Jie yra tikri energijos kamuoliai, entuziastingai žaidžia kolektyvinius judriuosius žaidimus, turi daug idėjų (pirmiausia kaip „krėsti kvailystes“ su žaidimų draugais).
- Jie jautrūs ir tuoj pajaučia nuotaikos svyravimus. Jie labai imlūs pagyrimui ir asmeniniam dėmesiui.
- Jie labai domisi gamta, labiausiai mėgsta žaisti lauke.*

4.2. Dėmesio sutrikimo ir per didelio aktyvumo priežastys

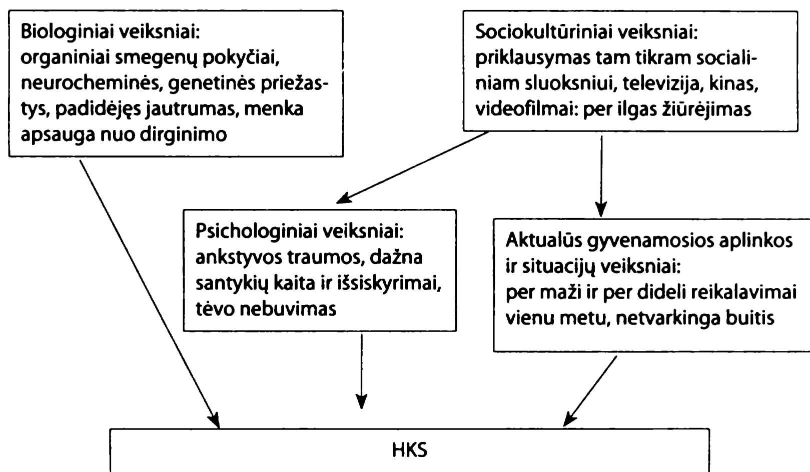
Kas sukelia DSS ir DSHS, nėra aišku. Daugelis ekspertų mano, jog tai yra genetiškai nulemta biocheminė smegenų anomalija ir bando įvairiais būdais rasti DSS ir DSHS požymių turinčių vaikų smegenų neurobiologinių pokyčių. Jų nuomone, išsiski-

* Aš aprašiau tipiškus, dažnai pastebimus išsiskiriančio elgesio pavyzdžius. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad kiekvienas vaikas elgiasi gana individualiai, ir išvardyti negatyvūs bei pozityvūs elgesio požymiai ne visiems pernelyg aktyviems ir sutrikusio dėmesio vaikams vienodai tinka.

riantis elgesys yra susijęs su neurobiologiniais pokyčiais ir tokį, organinių priežasčių nulemtą elgesį galima koreguoti medikamentais. (Tai pirmiausia daugelio medikų ir vaistų gamintojų požiūris.) Iš tiesų iki šiol nenustatyta, kad vaikų, kuriems diagnozuota DSS ir DSHS, smegenyse būtų struktūrinių organinių pakitimų.

Vienpusiai priežasčių tyrimai, kuriuos atlieka biologai, neurofiziologai ir medikai, yra labai ginčytini, nes jie visiškai nekreipia dėmesio į įvairias žmogaus elgesio aplinkybes, pavyzdžiui, į psichologinius ir sociokultūrinius veiksnius. Žemiau pateikiamoje hiperkinetinio sindromo priežasčių schemoje išvardyti biologiniai ir psichosocialiniai veiksniai. Šis modelis paaiškina ir DSHS priežastis.

Hiperkinetinio sindromo priežastys

Biologiniai veiksniai

Specialistai nustatė, kad esama vaikų, kurie dar būdami naujagimiai ir kūdikiai, buvo kur kas žvalesni, guvesni, smalsesni ir lengviau paskatinami arba tiesiog tik „neramesni" už kitus vaikus. Ar šie požymiai nulemti genetiškai, ar atsiradę nėštumo metu arba ką tik gimus, nėra pakankamai išaiškinta. Tačiau svarbu, kaip vaikas šiuos įgimtus talentus naudoja.

Kadangi tolesnis smegenų brendimas priklauso nuo to, kaip dažnai ir kokiu būdu jos yra aktyvinamos naujais dirgikliais, šiems „ypač žvaliems" kūdikiams ir mažiems vaikams gresia pavojus patekti į užburtą ratą. Jų smegenys aplinkos impulsus ir dirgiklius priima kur kas intensyviau negu „normalių" vaikų. Todėl tokius vaikus skatina ir aktyvina bet kokie nauji dirgikliai. Intensyviai naudojamos smegenys itin sparčiai vystosi. Šios teigiamos raidos trūkumas yra tas, kad vaikai visus gaunamus dirgiklius priima be vadinamojo apsaugos filtro ir negali jų atsirinkti iš gausios pasiūlos, kurią teikia aplinka. Biologinė apsauga nuo dirgiklių padeda žmonėms apsisaugoti nuo pernelyg didelių apkrovų ir išlaikyti tokį vidinės įtampos lygį, kuris leistų lengviau apdoroti dirgiklius.

Jei artimieji (svarbiausia motina ir tėvas) nesugeba suvokti šių ypatumų ir perimti apsauginio filtro funkcijų, kad galėtų reguliuoti aplinkos dirgiklių kiekį, kurį vaikas pajėgtų atlaikyti, vaiko privalumai tampa akivaizdžiais jo trūkumais. Tik laiko klausimas, kada tokio vaiko elgesys dėl didelio impulsyvumo, begalinio vidinio nerimastingumo, nuolatinių naujų stimulų paieškų, taigi dėl išsiblaškymo ir nesugebėjimo susikaupti taps išsiskiriančiu. Toks imlus dirgikliams vaikas negali savo impulsyvumo sukontroliuoti ir suvaldyti. Jis turi tam tikra prasme nuolat atrasti kažką nauja, žavėtis, strakalioti, o susikoncentruoti į kokį vieną dalyką jam per sunku. Jeigu kūdikiui ar ma-

žam vaikui trūksta artimųjų švelnumo, iškyla pavojus atsirasti dėmesio sutrikimo ir per didelio aktyvumo sindromui.

Psichologiniai veiksniai

Dėmesio sutrikimo ir per didelio aktyvumo priežasčių kompleksą pirmiausia nagrinėja vaikų ir jaunimo gydytojai psichoanalitikai. Jų nuomone, šių sutrikimų priežastis yra ankstyvoje vaikystėje patirtos traumos.* Šiai nuomonei pritaria ir neurobiologai (tai pažymėta ir aukščiau pateiktoje schemoje) bei ryšių (prieraišumo) tyrinėtojai. Trauminė patirtis yra vienkartinis dvasinis šoko išgyvenimas, kaip, pavyzdžiui, staigi mylimų artimųjų netektis. Šiuo požiūriu būdingas keturmečio Juliaus atvejis – berniukui teko išgyventi savo jaunesniosios sesers žūtį ir po to ilgai užsitęsusią gilią mamos depresiją. Tada nebuvo nieko, kas galėtų jį paguosti ir padėtų užgydyti traumą.

Traumuoti gali ir ilgai trunkanti prislėgta būsena, iš kurios dėl nuolat kintančių jos priežasčių nepavyksta išsivaduoti. Kaip pavyzdį galiu pateikti devynmečio Marko gyvenimo situaciją.

Marko tėtis yra gaisrininkas, o mama – policininkė. Tėvų profesijos susijusios su didele psichine įtampa. Namie jiedu nevengia kalbėtis apie tokius įvykius kaip gaisrai, sunkios nelaimės ar nužudymai, nes taip atsipalaiduoja. Tokie pokalbiai vyksta girdint berniukui. Be to, jie nekreipia dėmesio

* Iš graikų kalbos kilusi sąvoka „trauma" atėjo iš medicinos (chirurgijos) srities ir reiškia audinio perskyrimą (žaizdą) veikiant išorinėms jėgoms. Psichoanalizė šią sąvoką perkėlė į psichikos sritį; ja vadinamas stiprus šokas, įsiveržimas, turintis padarinių psichikai. Froidas (Freud) trauminiu vadina tokį įvykį, kuris dvasiniame gyvenime per trumpą laiką taip pagausina dirgiklių, kad normaliu, įprastu būdu su jais susitvarkyti ar jų įveikti neįmanoma, ir dėl to atsiranda ilgalaikių apykaitos sutrikimų.

į tai, kad mažylis dar nesuvokia kalbos turinio, tik jaučia dramatišką ir grėsmingą atmosferą. Visą laiką Markas priverstas gyventi jam baimę ir paniką keliančioje aplinkoje.

Vienkartinis tokio pobūdžio įvykis sveikam vaikui gal ir nepadarytų žalos, bet ištverti nuolatinę dvasinę apkrovą jam per sunku. Marko tėvai nesugebėjo (ir iki šiol nesugeba) būti jautresni savo vaikui ir apsaugoti jo nuo tokių traumų.

Juliui ir Markui buvo nustatytas DSHS, abu jie yra labai sunkūs vaikai, su kuriais pailgintos dienos grupės auklėtojai turi daug vargo.

Sociokultūriniai ir situacijų veiksniai

Vaiką prislėgti ir kelti jam įtampą gali ir sociokultūriniai veiksniai, pavyzdžiui, mažos šeimos pajamos, sunkios gyvenimo sąlygos ir kitos šeimyninės aplinkybės, tėvų ar kitų artimųjų nesugebėjimas auklėti, nepakankama socializacija ir pan. Per daug laiko praleisdamas prie televizoriaus ar vaizdo grotuvo, ypač žiūrėdamas vis agresyvesnius ir baisesnius vaizdus, vaikas nuolat gauna daugybę dirgiklių, kurie paskui pasireiškia jo pernelyg dideliu judrumu. Kitos hiperkinetinių sutrikimų priežastys gali būti auklėjimo pobūdis (per maži ar per dideli reikalavimai) arba visiškai padrika buitis, jokių taisyklių ir apribojimų nevaržomas elgesys (dar žr. kitus šio skyriaus skirsnius ir 5 skyrių).

Kaipgi vertinti tokius aiškinimus? Vienpusiškas bandymas biologiškai ir mediciniškai aiškinti DSHS atsiradimą neaprėpia visuminio požiūrio į žmogaus raidą. Aiškinimas, paremtas raidos psichologija ir psichoanalize, suteikia svarbių žinių ir leidžia plačiau pažvelgti į šią problematiką. Vaikai savo vidines problemas išreiškia kūno kalba, taip bandydami atsikratyti psichinių įtampų. Šiuo požiūriu išsiskiriantis, dažniausiai trikdantis, pernelyg aktyvus elgesys yra išgyvenimo strategija ir bandymas

išsigelbėti. Todėl jis ir laikomas vaiko pagalbos šauksmu. Per daug judrus vaikas negali rasti išeities asocialiame elgesyje, todėl jis vaduojasi savo judrumu.

Neurobiologiniu požiūriu nemažinama dirgiklių gausa ypač judriems kūdikiams ar mažiems vaikams gali tapti DSHS priežastimi. Psichoanalizės požiūriu šių sutrikimų priežastis yra trauminė ankstyvosios vaikystės patirtis. Abiem atvejais tėvų ir vaiko ryšys apsaugotų vaiką nuo raidos sutrikimų.

4.3. Pagalba pernelyg aktyviems ir sutrikusio dėmesio vaikams

Pagal šių vaiko raidos sutrikimų sunkumą ir pasireiškimą reikia parinkti ir pedagoginės bei medicininės pagalbos bei skatinimo priemones. Turime atsižvelgti į tai, kad dalis vaikų visai nesuvokia savo sunkumų, kiti, pirmiausia šiek tiek vyresni mokyklinio amžiaus vaikai, kenčia dėl savo problemų, didėjančios kritikos ir grėsmės būti atskirtiems nuo socialinės aplinkos. Jie jaučia savo „kitoniškumą".

Kaip ir kitiems išsiskiriančio elgesio vaikams, dėmesio sutrikimo ir per didelio aktyvumo sindromą turintiems vaikams būtina sustiprinti savo vertės pojūtį arba padėti jį atkurti. Pirmiausia reikėtų jiems išaiškinti, kad judrumas ir nenustygimas vietoje nėra jokia liga ar sutrikimas, o tik individualus būdas (arba gebėjimas, kaip aiškino Hartmanas)* sumažinti įtampą.

* Hartmanas savo knygoje „Matykime pasaulį kitaip" išsiskiriantį DSS turinčių žmonių elgesį apibūdina kaip paveldėtą (genetiškai nulemtą) gebėjimų, įgūdžių ir asmeninių požymių kombinaciją. Pagal šią teoriją tokios savybės buvo gyvybiškai svarbios anų laikų medžiotojams, kariams bei pėdsekiams, todėl jos ir iki šiol vertinamos teigiamai.

Tuo remiantis vaikui lengviau drauge su auklėtoja nusistatyti taisykles ir apribojimus, kurie padėtų geriau įsijungti į grupę ir priprasti prie darželio gyvenimo.

Psichiką veikiančių vaistų vartojimas

Jei konsultuojantis gydytojas vaikui nustato medicininę DSS arba DSHS diagnozę, dažniausiai paskiriamas ritalinas, vadinamajai psichostimuliatorių, arba fenaminų, grupei priklausantis vaistas. Dėl vaikų gydymo šiais vaistais kilo karštų, net viešų ginčų. Atvirai susirėmė pritariantieji (daugiausia medikai ir farmacininkai) ir nepritariantieji (daugiausia psichologai ir vaikų gydytojai) tam, kad vaikams būtų skiriami psichotropiniai vaistai.

Daugelis tėvų pajunta palengvėjimą, kai jų sunkiai tramdomam ir mokykloje nuolat išsišokančiam vaikui gydytojai nustato DSHS „ligą" ir paskiria nuo jos vaistų. Taip savotiškai atpalaiduoja juos nuo atsakomybės už vaiko patiriamus sunkumus. Be to, gerti piliules šiais laikais tapo kasdienybe. Tabletės vartojamos ne tik ūmioms ar chroniškoms ligoms gydyti, bet ir kaip maisto papildai, kosmetinės ar „sužadinimo ir slopinimo" priemonės. Tai kodėl neskirti piliulės sunkiam vaikui? JAV psichostimuliatoriai skiriami daugiau kaip penkiems milijonams vaikų, kuriems nustatytas DSHS. Kai kuriuose darželiuose auklėtojos kasdien vaikams išdalija po porciją ritalino. Galima teigti, kad šis psichikos gydymas vaistais pirmiausia naudingas farmacijos pramonei.

Vis dėlto dabar Vokietijos Federacijos sveikatos ministerija atkreipė dėmesį į ritalino skyrimą vaikams ir pareiškė dėl to savo susirūpinimą. Sveikintina, kad pastaruoju metu plačiojoje visuomenėje vis dažniau pasigirsta balsų apie trumpalaikę ar ilgalaikę psichotropinių vaistų žalą vaikui. O dar pagalvojus apie

tai, kad didesniajai daliai vaikų, gaunančių šių vaistų, diagnozė nustatyta neteisingai, būtinumas plačiai informuoti visuomenę apie DSHS nekelia abejonių.

Tačiau norėčiau pažymėti, kad – kruopščiai nustačius diagnozę – ribotą laiką ir papildomai prižiūrint gydytojui sergančius vaikus gydyti medikamentais gali būti prasminga.

Pedagoginės ir gydomosios pedagogikos priemonės

Dabar pernelyg aktyvių ar sutrikusio dėmesio vaikų yra beveik kiekvienoje normalioje ar pailgintos dienos darželio grupėje. Todėl dauguma pedagogų susiduria su sunkumais, kuriuos patiria vaikai ir jų socialinė aplinka, juolab kad dėl patalpų ir personalo stygiaus darželiuose neretai atsiranda papildomų problemų. Norėčiau trumpai pateikti keletą patarimų, kaip galima pagelbėti tokiais atvejais:

- Kaip ir visų sunkių vaikų, pasižyminčių išsiskiriančiu elgesiu, taip ir šiuo atveju reikia tirti vaikų elgesio priežastis ir jų signalus.
- Šios savybės aiškiai pasireiškia dėl ryšių ankstyvoje vaikystėje sutrikimo. Todėl tvirtas auklėtojo ir vaiko ryšys yra svarbi gydomosios pedagogikos priemonė.
- Daugelis tėvų yra sutrikę, bejėgiai, slegiami kaltės jausmo ir dažnai pervargę nuo savo neramių vaikų. Kartais šios negerovės gali turėti ir teigiamų padarinių. Anot JAV prezidento patarėjo bioetikai, visa nemalonių jausmų skalė gali sužadinti kūrybingumą, vaizduotę ir prisidėti prie pažangos. Šia prasme galime paremti tėvus, auginančius sunkius vaikus, ir padėti jiems atsikratyti kaltės jausmo, nes šis jausmas trukdo padėti vaikui normaliai augti.
- Fizinę psichinių problemų raišką ir galimybę judrumu sumažinti įtampą, sukeliamą dirgiklių (vidinių ir išorinių) gausos, galime laikyti ir normaliais vaiko gebėjimais. Suau-

gusieji retai kada tai sugeba, jie šiuos gebėjimus turi iš naujo išsiugdyti bioenergetikos grupėse, šokio terapija ar kitaip.

- Augimą skatina psichomotorikos reiškinių ir procesų visuma: malonus kūno jutimas judant, siaučiant ir žaidžiant, bendras prisilietimo, atsipalaidavimo, ryšio ir daugelio kitų panašių pojūčių išgyvenimas.
- Kai kuriais atvejais reikia, kad vaiką prižiūrėtų vaikų gydytojas. Tėvams susipažinti su šia, jiems dažniausiai dar nežinoma įstaiga gali padėti auklėtojai paaiškindami apie svarbią paramą, kurią ten gali gauti.

Pagaliau visi žinome, kad vaikai normaliai auga tik tada, kai gali patenkinti savo norus, triukšmauti ir šėlti, kai aplinkiniai tai pakenčia ir nuolat nesiskundžia dėl vaikų keliamo triukšmo ir „neišsiauklėjimo“. Todėl tolesnė svarbi paramos priemonė vėlgi yra visuomeninis politinis „įsikišimas“ – reikalauti vaikams pakenčiamesnių gyvenimo sąlygų, pavyzdžiui:

- prieinamų žaidimų aikštelių ir laisvo ploto žaisti;
- įperkamų erdvių butų žmonėms, auginantiems vaikus;
- lėšų tėvų lavinimui ir konsultavimui vaikų darželiuose;
- tinkamų vaikų darželių patalpų ir gero personalo;
- mažesnių klasių ir mokytojų, kurie turi laiko ir kantrybės vaikams (ir tėvams);
- sumažinti susisiekimo priemonių keliamą triukšmą gyvenamosiose vietovėse;
- sumažinti dirgiklių gausą prekybos centruose, parduotuvėse ir kitose viešose vietose;
- bendrauti su vaikais ir jais džiaugtis.

5 Užsisklendę vaikai. Depresyvus elgesys

Žmogaus elgesys priklauso ir nuo įvairių charakterio savybių bei temperamento. Jau vaikų darželio grupėse pastebime individualius skirtumus. Vieni vaikai yra ypač judrūs, aktyvūs, gyvai reaguoja į aplinką (ekstravertai), kiti – ramūs, lėtapėdžiai, užsisvajoję ir labiau linkę gilintis į save (intravertai). Kiekvienas iš jų savaip atranda pasaulį, ugdo savo gebėjimus ir sprendžia nesutarimus. Sveiki vaikai yra smalsūs ir pilni gyvenimo džiaugsmo. Jie džiaugiasi ir savo buvimu, ir savo veikla.

„Žiūrėk, kaip aš šokinėju", – šaukia trimetė Kaja auklėtojai ir spindinčiomis akimis šoka nuo tvorelės į smėlio dėžę. Mergaitei jos naujas gebėjimas atrodo toks jaudinantis ir svarbus, kad ji mano, jog ir kiti žmonės tą minutę negali nieko svarbesnio ir patrauklesnio sugalvoti, kaip tik stebėti jos drąsų šuolį (ir ja džiaugtis). Džiaugtis savimi reiškia norą gyventi, žengti vis naujus žingsnius. Šis džiaugsmas palengvina bendrauti su vaikais ir suaugusiaisiais. Tiesa, kai kurie vaikai nebejaučia gyvenimo džiaugsmo. Jie jau seniai nustojo domėtis savimi ir laikyti save svarbiais. Šie vaikai gali turėti didelių psichikos trikdžių, juos gali apimti depresija.

Tik pastaruoju metu specialistai ėmė daugiau dėmesio skirti vaikų depresijos tyrimams. Depresyvi nuotaika ir ilgalaikė vaikų depresija dažnai būdavo nepastebima, kadangi jos pasireiškimo simptomai skiriasi nuo suaugusiųjų depresijos, jie keičiasi net skirtingais amžiaus tarpsniais. Pavyzdžiui, kūdikio depresyvi nuotaika pasireiškia psichosomatiniais simptomais (kaip antai odos išbėrimais, diegliais) ir apetito praradimu.

Maži vaikai tokiais atvejais dažnai esti pernelyg baikštūs arba verksmingi, arba ir labai tylūs bei klusnūs. Mokyklinio amžiaus vaikai dar ir prastai mokosi, nemėgsta mokyklos ir apskritai esti pasyvūs. Specialistai atkreipia dėmesį į tai, kaip sunku dažnai būna nustatyti, kas vaikui yra. Vaikų depresyvumą paprastai slepia specifiniai požymiai, todėl suaugusiųjų psichiatrijos požiūriu galima kalbėti apie užslėptą depresiją. Bet kalbant apie vaikus tai yra pirminė, atitinkanti amžių ir kartu tikra vaikystės depresija.

Svarbiausius bendruosius depresija sergančių vaikų požymius galima apibūdinti taip:

- Iš išorės vaikai atrodo liūdni, prislėgti ir nelaimingi. Tačiau jie nebūtinai tuo skundžiasi.
- Jie aiškiai linkę užsisklęsti, mažai domisi kitais žmonėmis ir daiktais. Kartais atrodo, tarsi jiems būtų nuobodu.
- Juos ne taip lengva pralinksminti, jie dažnai atrodo nepatenkinti.
- Susidaro įspūdis, kad jie jaučiasi atstumti ir nemylimi.
- Jie retai kada priima pagalbą ar leidžiasi paguodžiami.
- Net jei atrodo, tarsi jie norėtų priimti pasiūlymą, nuolat prasiveržia nusivylimas ir nepasitenkinimas.
- Dažnokai jiems sutrinka miegas.

5.1. Vaikų depresijos priežastys

Psichoanalitikų bandymuose nagrinėti ankstyvosios vaikystės psichinius sutrikimus kaip pagrindinė vaikų depresijos sąlyga nurodomas nuolatinis kūdikio ir mažo vaiko bejėgiškumo ir nevertingumo jausmas. Vaikas negali paveikti savo artimųjų (pirmiausia mamos ir tėčio), kad jie padarytų kaip tik tai, ko jam labai reikia, taigi vaiko signalų suaugusieji negirdi ir ne-

patenkina jo pagrindinių poreikių arba patenkina juos tik iš dalies (ankstyvojo artimųjų jautrumo stoka).

Maži vaikai dažnai kiek įmanydami stengiasi savo žavesiu nudžiuginti suaugusiuosius. Jie tikisi ir nori, kad suaugusieji atkreiptų į juos dėmesį, patenkintų jų poreikius ir jais džiaugtųsi. Vaikas džiaugiasi, jei gali užmegzti ryšį (buvimo kartu jausmas), jei susilaukia nuoširdaus suaugusiųjų ar bent artimiausių žmonių rūpesčio (savo veiksmingumo pojūtis). O kaip tai atrodo tuose namuose, kur dėl kokių nors priežasčių nuolat visus slegia rūpesčiai, vyrauja slogi nuotaika, menki tarpusavio ryšiai? Vaikas gali rodyti visą savo žavesį, bet vis tiek nesudomina suaugusiųjų. Jis anksti patiria nemalonią įtampą (frustraciją), kurios jam niekas nepadeda įveikti. Vaikas jaučiasi esąs nieko vertas ir negalintis nieko padaryti.

Kūdikiai ir maži vaikai dažnai jaučia didelę tuštumą, kai tenka skirtis su kuo nors iš artimųjų (pvz., gulant į ligoninę be tėvų), kai dažnai keičiasi globėjai, sunkiai suserga motina ar šeimą ištinka kitos nelaimės, ilgai atsiliepiančios šeimos nuotaikai. Vaikas tampa baikštus, nutrūksta jo ryšiai, ir vienas su tuo susidoroti jis neįstengia. Trūksta artimųjų pasitikėjimo kaip džiugaus, smalsaus, aktyvaus suartėjimo su pasauliu pagrindo. Šioje situacijoje vaikas nebegali veikti drąsiai, pasitikėdamas ir nebijodamas rizikuoti, negali pranešti apie savo poreikius. Jeigu trūksta pasitikėjimo artimaisiais ar pačiu savimi, kyla grėsmė visai asmenybės raidai.

Kūdikiams ir mažiems vaikams depresija dažniausiai atsiranda dėl to, kad ilgą laiką jiems stinga malonaus bendravimo, kad jų poreikiai nebūna patenkinami, todėl vaikas jaučiasi bejėgis ir niekam tikęs.

5.2. Vaiko depresija – konkretus atvejis

Kūnas visada parodo dvasinius negalavimus. Tai ypač akivaizdu kalbant apie vaikus.

Kad trejų su puse metų Paulius turi psichinių problemų, rodo ne tik jo liūdna veido išraiška, bet ir laikysena. Pakumpęs ir suglebęs jis paprastai stovi nuošaliau nuo savo grupės. Jis drovisi ir atrodo sutrikęs, kai auklėtoja jį kalbina. Su kitais vaikais Paulius visai nežaidžia. Auklėtoja pasodina jį prie žaislų dėžės, ir jis ten ilgai tyliai ir klusniai sėdi, nerodydamas didelio susidomėjimo žaislais. Paulius nesidžiaugia savimi ir nepasitiki savo aplinka. Per savo trumpą gyvenimą jis jau patyrė tiek išsiskyrimų su artimaisiais, kad nebegali užmegzti tvirto ryšio ir pasitikėti suaugusiaisiais.
Pauliaus mama buvo įklimpusi į narkotikus, ir kūdikis pirmuosius šešis mėnesius turėjo praleisti ligoninėje. Jo gyvenimas prasidėjo, galima sakyti, gydymu nuo priklausomybės. Per tą laiką pakaitomis dirbo dvi kūdikių skyriaus seselės, kurios prižiūrėjo mažylį ir rodė jam dėmesį, koks tik įmanomas ligoninės sąlygomis.
Iš ligoninės Paulius vėl grįžo pas savo sergančią mamą, kuri galėjo jį išlaikyti tik todėl, kad didžiąją dalį rūpesčio perėmė jos sesuo. Abi moterys daugiau ar mažiau atliko giminių pareigą. Tokiomis aplinkybėmis negalėjo užsimegzti tvirtas motinos ir vaiko ryšys. Po devynių mėnesių motina mirė ir penkiolikos mėnesių berniukas pateko į laikinuosius globos namus. Jo globėjomis ir vėl tapo dvi moterys: slaugė ir jos tikroji duktė. Šiuose namuose Paulius praleido tik devynis mėnesius, kol jį įsivaikino dabartinė šeima, kurioje, be motinos ir tėvo, dar yra trys tikrieji vaikai nuo 12 iki 16 metų.

Į aprašytų santykių įvairiais gyvenimo tarpsniais kokybę neverta nė gilintis, aišku, kad vien dažna artimųjų kaita neleido užmegzti ilgų patikimų ryšių su kūdikio globėjais. Vis dėlto naujoje šeimoje vaiko raida stabilizavosi.

Paulių nuoširdžiai priėmė visi penki šeimos nariai, ir pamažu užsimezgė ryšiai, atsirado pasitikėjimas. Pirmą kartą berniukas patyrė, ką reiškia vyriški, tėviški ir broliški santykiai, jis pradėjo lygiuotis į vyresnįjį brolį ir įtėvį. Naujoji įmotė, pagal profesiją auklėtoja, išėjo vieneriems metams atostogų, kad galėtų rūpintis vaiku. Galimas daiktas, tai buvo geriausi metai Pauliaus gyvenime, jis atgavo pasitikėjimą ir gyvenimo džiaugsmą. Pagaliau aplinka tapo pastovi ir jam palanki. Trejų metų Paulius pradėjo lankyti darželį, o įmotė vėl grįžo į darbą.
Deja, po kelių savaičių įtėviai išsiskyrė, tėvas išsikraustė iš buto, Paulius liko su įmote, o trys mokyklinio amžiaus vaikai pusę savaitės gyveno pas motiną, kitą pusę – pas tėvą. Konsultacijoje įmotė pabrėžė, kad abu suaugusieji išsiskyrė gražiai ir kad tėtis progai pasitaikius aplanko Paulių ir nenutraukė su juo ryšių. Berniukui tai menka paguoda, nes jam tai ligšiolinių išsiskyrimų tąsa. Depresyvi vaiko reakcija aiškiai rodo jo nusivylimą ir nedalią. Įtėviai ieško psichoterapinės pagalbos Pauliui ir konsultacijos šeimai.

5.3. Depresija ir liūdesys

Kuo skiriasi liūdesys nuo depresijos? Liūdesį kaip dvasinį fenomeną labai intensyviai tyrinėjo Zigmundas Froidas (Sigmund Freud). 1917 m. jis rašė: „Liūdesys paprastai yra reakcija į mylimo asmens arba jo vietą užėmusios abstrakčios sąvokos,

sakysim, tėvynės, laisvės, idealo, netektį. [...] Įsidėmėtina, kad mums niekad neateina į galvą liūdesį laikyti liguista būsena ir dėl to kreiptis į gydytoją, nors tokia būsena yra aiškiai nenormali."* Liūdesys yra natūrali reakcija į bet kokį praradimą. Kažkas, kas tau priklausė – mylimas žmogus, daiktai, vertybės, idealai, sveikata, viltys – dabar prarasta. Liūdesį kelia ir namų ilgesys, pavyzdžiui, vaikui keliaujant. Kuo didesnis praradimas, tuo giliau liūdesys persmelkia mūsų esybę, tuo smarkiau sudrumsčia mūsų dvasios, kūno ir sielos ramybę.

Mes dažnai siejame liūdesio emociją su liūdnumo jausmu. Emocija yra ilgalaikė, gili jausminė būsena, kuri apima visą mūsų esybę. O jausmas yra susijęs su kokia nors situacija ir trunka trumpiau. Liūdesys – tai įvairius jausmus apimantis procesas, ir būti liūdnam yra tik vienas iš jų. Kiti – tai nenorėjimas pažvelgti teisybei į akis, ilgesys, bejausmiškumas, baimė, kaltės jausmas, neviltis, šaltumas, pyktis ir bejėgiškumas. Fizinė liūdesio išraiška yra verksmas. Liūdesys skiriasi nuo depresijos, nors nuliūdusių ir depresijos kamuojamų žmonių elgesys iš pažiūros atrodo panašus. Nuliūdęs žmogus jaučia skausmą dėl išorinės netekties, mylimo objekto praradimo, o depresija yra nukreipta į patį save, ji kyla dėl savo paties įtampų ir traumų. Tai skausmas dėl savo norų ir svajonių žlugimo – ne kokia nors šviesi ir šilta kančia, bet apsvaigimas ir prislėgtumas; depresija – ne sustiprėjęs liūdesys, bet būsena, kai žmogus nuolat jaučiasi prislėgtas.

Palengvėjimą, kurį teikia patirto praradimo psichinis įveikimas, Froidas vadina „liūdesio darbu". Į klausimą, ar vaikas jau gali įveikti liūdesį, specialistai atsako įvairiai. Vieni mano, jog tam reikia tam tikros savojo Aš brandos, o vaikai dar nėra tiek

---

* Sigmund Freud, *Trauer und Melancholie,* Rinktiniai raštai, t. X. Fischer, Frankfurt am Main, 1917.

subrendę. Kitų nuomone, bet kokią vaiko reakciją į sunkų praradimą, pavyzdžiui, vieno iš tėvų netektį, galima laikyti liūdesio įveikimu. Mūsų pedagoginiam ar gydomosios pedagogikos darbui su vaikais šis nuomonių skirtumas nėra labai svarbus. Žinoma, galima tikėtis labai skirtingų reakcijų, nes kai kurie vaikai liūdi, suaugusiųjų akimis, neįprastu būdu, jie gali stengtis išsiskirti, pavyzdžiui, agresyviai elgdamiesi, meluodami, vogdami ar net be saiko juokdamiesi.

Bendraujant su vaikais, patyrusiais sunkią netektį, reikia kartu su jais išgyventi išsiskyrimo skausmą, skirti jam daug dėmesio ir pagaliau tikėti, kad jie patys pajėgs iš to skausmo išsivaduoti. Tam tikri ritualai, palaikymo veiksmai, pavyzdžiui, atsisveikinimas su tėvais rytą ar prieš pietų miegą, šį liūdesį gali sušvelninti. Sutarimas su artimaisiais nutiesia liūdinčiam vaikui tiltą tarp tėvų namų ir darželio.

Situaciją palengvina ir kūrybinės raiškos formos, kaip antai piešimas, lipdymas ir pan., pokalbiai darželyje apie liūdesį. Daugelis vaikų yra patyrę jausmą, kuris apima ką nors svarbaus praradus, su kuo nors išsiskyrus arba galbūt nugaišus mylimam gyvūnėliui, ir galėtų apie tai pasikalbėti.

Liūdesys yra skausmas netekus mylimo asmens ar kito svarbaus dalyko.
Depresija yra reakcija į nuolat jaučiamą nusivylimą ir nedalią, į norų ir svajonių žlugimą.

5.4. Apsaugos veiksniai

Ankstyvas išsiskyrimas su artimaisiais, jų netektis, apleistumas, žiaurus elgesys ir kiti slegiantys šeimos ir aplinkos veiksniai

labai apsunkina vaiko raidą. Deprivacijos* tyrimai nagrinėja psichinių ir psichosomatinių ligų riziką.

Kaip rizikos veiksnius pirmiausia reikėtų paminėti:

- žemą socialinį-ekonominį statusą;
- motinos netektį;
- nuolat besikeičiančius artimuosius;
- seksualinę prievartą ir (arba) agresyvumą;
- nepageidaujamą vaiko gimimą;
- tai, kad vaiką auklėja tik motina arba tik tėvas;
- tai, kad pirmaisiais vaiko gyvenimo metais motina dirba;
- menką tėvų išsilavinimą;
- prastas gyvenamąsias sąlygas, didelę šeimą;
- vieno iš tėvų nusikalstamumą ar asocialumą;
- nuolatinius šeimos nesutarimus;
- genetinius polinkius.

Vis dėlto ir panašiomis sunkiomis sąlygomis vaikai auga nevienodai. Vieniems sunkus gyvenimas turi mažesnį neigiamą poveikį negu kitiems. Kaip tai paaiškinti?

Kokie yra apsaugos veiksniai, dėl kurių vieni vaikai, gyvenantys tokiomis pat sunkiomis sąlygomis kaip kiti, išauga sveikesni ir geriau išsivystę už juos? Apie apsaugos veiksnius galima kalbėti tada, kai yra sąlygos ar požymiai, kurie sumažina neigiamą gausių rizikos veiksnių poveikį. Psichologai pažymi ir nevienodą vaikų atsparumą neigiamiems aplinkos poveikiams. Pozityvius apsaugos veiksnius galima suskirstyti į tris grupes.

1. Dažniausiai įgimtos vaikų savybės

Prie šių apsauginių savybių priskiriamas stiprus temperamentas. Jį turi ir naujagimiai, kuriuos lengva nuraminti ir pakalbinti. Bendrauti su tokiais kūdikiais ir vaikais paprasčiau,

* Deprivacija – neturėjimas (praradimas, atėmimas) ko nors trokštamo, labai reikalingo (Tarptautinių žodžių žodynas, Vilnius, 2003).

dažnai tai suteikia daugiau džiaugsmo nei bendraujant su tais, kurie gūžiasi, kuriuos reikia nemažai skatinti arba kurie yra dirglūs.

Apsaugos veiksniu galima laikyti ir bent jau vidutiniškus, o dar geriau – didelius protinius gabumus. Jie leidžia tikėtis spartesnės pažintinės ir socialinės raidos, kuri vėliau padės ir gerai mokytis. Su gabumais susijęs ir socialinis pripažinimas už šeimos ribų, savo vertės jausmo stiprėjimas ir socialinių ryšių gerėjimas.

Pagaliau apsaugos veiksnys yra ir moteriška lytis. Mergaitės – bent jau iki lytinio brendimo – esant panašioms sunkioms sąlygoms yra mažiau linkusios į išsiskiriantį elgesį bei neurozes negu berniukai.

2. Socialiniai veiksniai

Tai galėtų būti, pavyzdžiui, socialinė terpė, kurią mažos šeimos atstovui sudaro giminės ar pažįstami, be to, patikimi ryšiai su auklėtojais ar mokytojais, priklausymas religinei bendruomenei. Pozityvų savo vertės jausmą bei savo veiksmų paveikumo supratimą skatina atsakingos užduotys, dalyvavimas ir bendras darbas vaikų ir jaunimo grupėse; tai saugo ir nuo raidos sutrikimų.

3. Šeimos veiksniai

Svarbiausi šeimos veiksniai yra motinos ir vaiko bei pačių tėvų tarpusavio santykių kokybė. Pozityvūs santykiai bent su vienu iš tėvų arba kuriuo kitu patikimu suaugusiuoju vaikui augant yra svarbiausias apsaugos veiksnys. Tai sušvelnina kitų rizikos veiksnių – ir tokių kaip skyrybos, nesutarimai šeimoje – neigiamą poveikį vaikui.

Tiksliai apibūdinti apsaugos veiksnių poveikį yra sunku, nes vaikus reikia stebėti ilgą laiką, taigi kol jie užaugs. Net jei tolesnė vaiko raida yra sėkminga, daugeliui gali likti sielos randų.

Vaikų darželių pedagogams šios tyrimų išvados vis dėlto yra labai paguodžiančios, kadangi vaikai, augantys ypač sunkiomis sąlygomis, gali būti apsaugoti ir gauti pozityvių raidos impulsų iš nuoširdžių, patikimų santykių su auklėtojais ir iš raidą skatinančios vaikų darželių aplinkos net ir tuo atveju, jei deprivacijos sąlygos šeimoje nedaug tesikeičia.

Pozityvūs, pasitikėjimu grįsti santykiai bent su vienu iš tėvų arba kuriuo kitu artimu suaugusiuoju (pvz., auklėtoja) vaikui augant yra svarbiausias apsaugos veiksnys.

6 Išdykę berniūkščiai vaikų darželyje: berniukų auklėjimo aspektai

Vis dažniau tėvai, auklėtojai ir mokytojai apibūdina berniukus kaip išsiskiriančio elgesio ir sunkiai auklėjamus. Ką rodo specifinė berniukų situacija vaikų darželiuose ir kaip galima jiems įdiegti saugumo jausmą, paskatinti ugdyti savo tapatumą?

Jau keletas metų specialiojoje literatūroje diskutuojama apie berniukų auklėjimą. Domėjimasis berniukais ir jų specifiniais poreikiais nereiškia, kad tokio paties dėmesio nenusipelno ir mergaitės. Vis dar reikia rūpintis geresniu mergaičių visuomeniniu statusu, kad būtų pripažinta, jog savo gabumais jos yra lygiavertės su berniukais. Tačiau ir berniukai vis dažniau susiduria su raidą trikdančiomis gyvenimo sąlygomis.

Kad berniukai kai kuriose situacijose elgiasi kitaip nei mergaitės, galima kasdien pamatyti vaikų darželyje. Bet ką būtent jie daro kitaip? Tokiu klausimu mes pradėjome auklėtojų kvalifikacijos kėlimo kursą tema „Berniukai darželyje". Dalyvės buvo paprašytos spontaniškai užrašyti tai, kas joms tuo metu atėjo į galvą. Jų mintys buvo dažniausiai tokios:
Berniukai...

- turi būti dideli ir stiprūs;
- yra judresni ir veržlesni;
- laužo žaislus ir kitką negalvodami apie padarinius, o mergaitės pirma pagalvoja, ar kas nesupyks, nenubaus ir t. t.;
- mažiau laikosi kitų žmonių nustatytų taisyklių ir nelabai gali jas pripažinti;
- rečiau rodo jausmus;
- ne tokie šnekūs;

- veikia greičiau, taip pat ir kumščiais;
- daro mažiau subtilių ir daugiau kampuotų judesių;
- konfliktinėse situacijose dažnai elgiasi neįžvalgiai;
- ne tokie kerštingi;
- maždaug nuo penkerių šešerių metų atsiriboja nuo mergaičių;
- sunkiau priima mergaičių ir moterų kritiką nei berniukų ir vyrų;
- turi mažiau kantrybės atlikti auklėtojos pasiūlytą konkretų darbą, mieliau patys nusprendžia, ką jiems veikti;
- nelabai jaudinasi pavartoję jėgą ar sukėlę kitam skausmą.

Taigi berniukai jaučia didelį poreikį judėti, nori įrodyti savo fizinę jėgą, konfliktus dažnai sprendžia peštynėmis, retai pripažįsta kitų nustatytas taisykles, rečiau rodo jausmus ir maždaug nuo penkerių šešerių metų turi įvairiausių problemų su mergaitėmis ir auklėtojomis. Nors šie požymiai, savaime suprantama, būdingi ne visiems berniukams, tačiau aiškėja tendencija: berniukų elgesys yra labiau išsiskiriantis negu mergaičių, bent jau auklėtojų akimis.

> Auklėtojų nuomone, berniukai yra judresni už mergaites, jie nori parodyti savo jėgą, konfliktus dažnai sprendžia peštynėmis, retai pripažįsta kitų nustatytas taisykles.

6.1. Berniukų raidos trikdžiai ankstyvoje vaikystėje

Volfgangas Tylkė (Wolfgang Thielke) remdamasis statistika priėjo prie netikėtų išvadų:

- Berniukai serga gerokai dažniau negu mergaitės.

- Berniukai dažnai atsilieka nuo mergaičių savo dvasine ir (subtiliąja) motorine raida.
- Berniukai ne tokie stropūs ir lieka po pamokų 50% dažniau negu mergaitės.
- Berniukai mikčioja keturis kartus dažniau negu mergaitės.
- Sutrikusio elgesio vaikų specialiąsias mokyklas lanko beveik vieni berniukai.
- Berniukai dažniau griebiasi smurto negu mergaitės, jie, žinoma, ne tik smurtauja, bet dažnai tampa ir aukomis.

Apžiūrint berniukus, kad būtų galima nustatyti ankstyvą ligos stadiją, paaiškėjo, kad jie apskritai mažiau atsparūs nei mergaitės psichinėms ir psichosomatinėms ligoms. Šias išvadas galiu patvirtinti remdamasi savo, kaip konsultantės ir metodininkės, praktika. Kai mane pakviečia auklėtojai konsultuoti, kaip bendrauti su sunkiais ar išsiskiriančio elgesio vaikais, 80% tokių vaikų būna berniukai.

Monika Noivirt (Neuwirth) nurodo, kad psichomotorinės paramos grupes lanko 71% berniukų ir 29% mergaičių. Panašus berniukų ir mergaičių santykis yra ir vaikų bei jaunimo psichiatrijos įstaigose. Kaip paaiškinti dabartinį aiškų berniukų polinkį į raidos sutrikimus? Į tą klausimą geriausiai atsako biologija, psichoanalizė ir socializacijos teorija.

6.1.1. Biologinės priežastys

Didesnį berniukų polinkį į raidos sutrikimus biologija pirmiausia grindžia chromosomų skirtumu (X–Y), hormoninėmis lyties ypatybėmis, smegenų pusrutulių skirtumais ir skirtingu brendimu. Šie aiškinimai iš dalies ginčytini, nes jiems trūksta mokslinių argumentų. (Iš tikrųjų yra patvirtinta, kad berniukai, bent jau po gimimo, esti silpnesni.) Biologiškai nulemti skirtu-

mai, arba rizikos veiksniai, yra įdomūs ir dėl to norėčiau juos trumpai apibendrinti.

Chromosomų skirtumas

Vystantis embrionui lytis priklauso nuo chromosomos Y: moterys turi chromosomų porą XX, vyrai – XY. Embriologai atrado, kad gyvybė po to, kai susitinka kiaušialąstė ir spermatozoidas, pirmiausia vystosi moteriška linkme. Nuo Y chromosomos (ji poroje tik viena ir, galimas daiktas, mažiau atspari sutrikimams) ir nuo vyriško embriono gaminamo hormono testosterono priklauso lytis (ji pradeda aiškėti maždaug nuo aštuntos nėštumo savaitės). Manoma, kad dėl šios radikalios vyriško embriono kaitos vyriškos lyties kūdikiai išsiskiria dideliu polinkiu į įvairius sutrikimus.

Hormoninės ypatybės: testosteronas

Vyriškasis lytinis hormonas testosteronas veikia augimą, balso formavimąsi, plaukuotumą ir seksualinį brendimą, be to, nuotaikas ir energijos pasiskirstymą. Testosterono lygis įvairiais berniuko ir vyro gyvenimo tarpsniais gerokai sumažėja arba padidėja. Tai galima pailiustruoti keletu skaičių:

- Naujagimio testosterono lygis yra maždaug toks pat kaip dvylikos metų berniuko.
- Po kelių mėnesių jo sumažėja beveik 80%.
- Sulaukus maždaug ketverių metų jo padvigubėja.
- Po metų, maždaug penkerių metų berniukui, jo vėl sumažėja beveik 50%.
- Tarp 11 ir 13 metų testosterono pagausėja tiek, kad jis apie 8 kartus viršija kūdikystės lygį.
- 14 metų berniukui testosterono gaminasi daugiausia, tuomet jis lytiškai subręsta.

Biologiniu ir fiziologiniu požiūriu tipiškas berniukų elgesys daugiausia aiškinamas testosterono poveikiu: jis skatina fizinį pasirengimą aktyviai veiklai, nuotykių troškimą, norą varžytis ir konkuruoti. Todėl mažiems berniukams, viena vertus, reikia erdvės fiziniam aktyvumui, kita vertus, aiškių elgesio taisyklių ir saugios, tvarkingos aplinkos. Situacijos, kai nėra aiškios tvarkos, berniukams kur kas pavojingesnės negu mergaitėms. Berniukai yra linkę nusistatyti hierarchinius santykius (subordinacija), o tai padaryti bendraamžiams dažnai būna nelengva arba pavyksta tik triukšmingai kovojant „dėl valdžios". Vyresni ir stipresni berniukai dažniau laikomi lyderiais. Jei grupės lyderiui pasiseka išsikovoti dėmesį ir pagarbą, jis gali tapti visų garbinamu „didvyriu".

Esu klausinėjusi auklėtojų, kokio amžiaus berniukai kelia joms daugiausia sunkumų. Beveik 70% nurodė amžių nuo ketverių iki ketverių su puse metų. Nors šie duomenys ne visai reprezentatyvūs, o sąvoka „sunkumai" nebuvo tiksliau apibrėžta, vis dėlto tokie stebėjimai įdomūs: daugiausia buvo minimi tos amžiaus grupės vaikai, kuriems gaminasi daugiausia testosterono.

Pusrutulių skirtumai

Abu žmogaus smegenų pusrutuliai atlieka skirtingas funkcijas. Daugumos žmonių kairysis smegenų pusrutulis reguliuoja kalbą ir mąstymą, o dešinysis – jausmus, pusiausvyrą, regėjimą, orientavimąsi erdvėje ir judėjimą. Mažų vaikų kairysis pusrutulis dėl skirtingų hormoninių sąlygų vystosi lėčiau negu dešinysis, berniukų dar lėčiau negu mergaičių. Tarp abiejų mergaičių pusrutulių spartesnis tarpusavio ryšys. Todėl jos gali, pavyzdžiui, kompleksiškiau dirbti protinį darbą. Tuo tarpu berniukų smegenyse platesnis vidinių ryšių tinklas formuojasi dešiniajame pusrutulyje. Tuo galbūt galima paaiškinti didesnį berniukų

ir vyrų domėjimąsi technika ir matematika bei stipresnį polinkį judėti.

Iš pradžių menki ryšiai tarp abiejų berniuko galvos smegenų pusrutulių gali būti laikomi priežastimi, dėl kurios jiems sunkiau atlikti abiejų pusrutulių dalyvavimo reikalaujančius veiksmus. Dėl to berniukams blogiau sekasi skaityti, kalbėtis apie jausmus arba bandyti verčiau spręsti problemas susitarimu, o ne agresyvumu ir prievarta. Nors galima įrodyti, kad berniukų ir mergaičių smegenų pusrutuliai skiriasi, apskritai nuo smegenų priklauso gebėjimas prisitaikyti ir mokytis. Todėl sunku atskirti, kiek koks nors tipiškas elgesys yra išmoktas, o kiek priklauso nuo biologiškai nulemtos smegenų pusrutulių raidos.

Fiziniai brandos skirtumai

Berniukai nuo gimimo yra silpniau sudėti negu mergaitės, kūdikystėje ir ankstyvoje vaikystėje jie auga lėčiau. Mokslininkai atkreipia dėmesį į dar vieną ypatumą: berniukams augant susiaurėja ausies landos, kartais jos gali net visai užakti, todėl vaikas šioje fazėje daug blogiau girdi. Mergaitėms to nepastebėta.

6.1.2. Raidos trikdžių priežastys psichoanalizės požiūriu

Iš klasikinės psichoanalizės žinome Edipo fazės (penkerių šešerių metų) konfliktą, kai sūnus tampa tėvo „varžovu" ir labiausiai norėtų vesti savo motiną.* Naujesni psichoanalizės darbai kaip galimą raidos sutrikimo priežastį nagrinėja ankstyvosios vaikystės ryšių su motina *ir* tėvu patirtį dar gerokai iki Edipo fazės.

* Pagal graikų legendą Edipas nužudo savo tėvą ir veda motiną.

Artimiausias žmogus ankstyvosios vaikystės fazėje yra motina. Mergaitės gali ugdyti savo tapatumą motinos pavyzdžiu, todėl neturi anksti atsiskirti nuo jos, kaip nuo tos pačios lyties tapatybės etalono ir globėjos. Atsiskirti jos pradeda paprastai kartu su lytiniu brendimu.

Tuo tarpu motinos ir sūnaus santykiai klostosi gerokai komplikuočiau. Palyginti su mergaite, berniukas greičiau ir smarkiau išsiveržia iš tos „simbiotinės" fazės. Fizinis berniuko brendimas, suvokimas, kad jis yra kitos lyties nei motina, ir noras, kad tėvas pripažintų jį savarankišku asmeniu (vyru), verčia berniuką nutraukti glaudžius ryšius su motina, nebesilaikyti į ją įsikibus. Tai susiję su skausminga išsiskyrimo patirtimi. Motina, kurią berniukas tebemyli ir kurios jam vis dar reikia, vis labiau darosi jo priešingybe, taigi vaikas atsiduria prieštaringoje situacijoje: jam turi susijungti pabėgimas ir gynyba bei suartėjimas ir susiliejimas. Abiem, motinai ir vaikui, ši gyvenimo fazė itin sunki. Berniukui dabar tenka iš esmės atsisakyti savo „moteriškosios dalies", kurią įgijo tapatindamasis su motina, pavyzdžiui, abipusių glamonių. Berniukas bando dvipusius motinos ir vaiko santykius praplėsti įtraukdamas ir tėvą, kad nuo dviejų asmenų santykių pereitų prie trijų. Kad berniukas nustotų tapatintis su motina ir galėtų lygiuotis į tėvą, šis (arba kitas vyriškos lyties asmuo, atstojantis tėvą) turi dalyvauti tuose ankstyvuose trišaliuose santykiuose ir būti vaikui paslaugus.

Tačiau berniukų kasdieniame gyvenime vyrauja moterys (motina, lopšelio, darželio ir pailgintos dienos grupės auklėtoja, pradinės mokyklos mokytoja), o vyrų beveik nėra, todėl berniukai retai randa saugų prieglobstį šalia vyrų. Jiems trūksta masinančių, patrauklių vyriškų santykių galimybių ir pavyzdžių, kurie berniukus atitrauktų nuo motinos ir padėtų jiems tinkamai panaudoti savo jėgų „perteklių". Anot psichologų, berniukas turi ištrinti motiną iš savojo Aš, ir taip jis praranda gyvybiš-

kai svarbų gėrio šaltinį. Atsiradusią vidinę tuštumą paskui per dažnai bandoma užpildyti dideliu išoriniu aktyvumu. Liūdesį nutrūkus ryšiams su motina berniukas šioje fazėje įveikia nuvertindamas mergaites bei moteris ir visa, kas moteriška.

Žinoma, berniukui atsiskirti ne visuomet būna taip nelengva. Tačiau reikia pabrėžti, kad dėl sunkesnio atsiskyrimo nuo motinos berniukai šią raidos fazę išgyvena ne taip ramiai ir stabiliai kaip mergaitės.

6.1.3. Raidos trikdžių priežastys socializacijos teorijos požiūriu

Lyčių skirtumais paremta socializacijos teorija nagrinėja aplinkos ir auklėjimo poveikį socializacijai ankstyvoje vaikystėje ir šiuo požiūriu atkreipia dėmesį į trikdančius veiksnius. Dėl lyčių skirtumų nevienoda berniukų ir mergaičių socializacija turi įtakos, pvz., judrumui ir nuostatai savo kūno atžvilgiu. Dažnai berniukai socializuodamiesi jaučia mažiau suvaržymų, dėl to jie gali netekti elgsenos orientyrų. Būtinos elgesio ribos ir taisyklės suteikia atramą ir padeda orientuotis. Jos netrukdo vaikui augti, jeigu jomis vadovaujamasi ne rigidiškai, o pritaikius pagal amžių.

Berniukai ir mergaitės nuo gimimo lytėjami nevienodai, mergaitės kūdikystėje net dvigubai dažniau už berniukus, nors lytėjimo kiekybė dar nieko nesako apie kokybę. Berniukai kūnų sąlytį pirmiausia patiria per fizinį aktyvumą – imtynėse, peštynėse arba sporto varžybose. Glamonėjasi jie retai, ne taip kaip mergaitės. Todėl berniukams taip svarbu įvairios rungtys, nes per jas jie gali patirti fizinį sąlytį.

Ir emociškai berniukai vystosi kitaip. Jų socialinėje aplinkoje labiau priimtinas energingas, ryžtingas, agresyvus, valdingas elgesys. Skausmas, liūdesys, bejėgiškumas ar kuklumas veikiau

nuvertinami kaip berniukui nederami. Šie jausmai nelabai pripažįstami, veikiau atmetami, kartais net su pašaipa. „Indėnas nežino, kas yra skausmas", „tikras berniukas neverkia", „žliumbia tik mamyčių sūneliai" ir pan. Nuolat tai girdėdamas vaikas nustoja reaguoti į savo pojūčius ar jausmus, tokius kaip skausmas ar liūdesys. Pagaliau tai lemia iškreiptą realybės suvokimą. Nugriuvus nuo dviračio ant akmeninio grindinio labai skauda, ir ne tik fiziškai, bet ir psichiškai. Pagal „tikro" vyro supratimą mažas berniukas neturi rodyti skausmo, bent jau niekas neturi to pastebėti. Jam privalu sukąsti dantis, neverkti, neieškoti mamos ar auklėtojos paguodos, kitaip gali būti apšauktas „mamytės sūneliu". Nesunku suprasti, jog taip apribojama savivokos ir sveikos saviugdos raida.

Dėl šių priežasčių, be to, ir savisaugos sumetimais berniukai įsideda į galvą „stipriosios" lyties pranašumo mitą.* Kadangi mitus retai kada patvirtina šeimos ir visuomenės santykių realybė, berniukai tuo labiau stengiasi laikytis tradicinių lyčių vaidmenų. Užtat jiems sunkiau susidraugauti su kitais vaikais arba nustoti save kaip nors su kitais lyginti, nesijausti pranašesniam arba pripažinti kito pranašumą ir mėginti tapti lyderiu.

Maži berniukai bando ieškoti vyro, su kuriuo galėtų susitapatinti, kuris pasiūlytų pagalbą įsivėlus į konfliktą ir kurio pavyzdžiu augdami galėtų sekti. Savo artimiausioje aplinkoje jie retai sutinka energingų, patrauklių asmenų, į kuriuos norėtų būti panašūs. Tačiau vyriškumo stereotipų netrūksta reklamose, filmuose ar žaidimuose. Tokie idealizuoti pavyzdžiai nepadeda berniukams ugdyti jausmų, išmokti bendrauti ir elgtis konfliktinėse situacijose. Kadangi daugelis konfliktų baigiami jėgos demonstravimu, toks jų sprendimas dažnai tėra iliuzinis.

* Mitas čia suprantamas kaip nepagrįstas (dėl vienpusiškos informacijos) kokio nors asmens arba dalyko išaukštinimas visuomenėje. (Tarptautinių žodžių žodynas, Vilnius, 2003.)

Viena vertus, tokia socializacija berniukams naudinga, nes jie išmoksta apsiginti, išsikovoti pripažinimą, kita vertus, jie turi užgniaužti skausmą, kančią ir panašius jausmus, kad atitiktų visų pripažintą vyriškumo įvaizdį. Po nuolatinės įtemptos kovos su savimi tramdant „nevyriškus" jausmus periodiškai atsipalaiduojama ieškant išeities ligoje. Tada berniukas atleidžiamas nuo pareigos atlikti vyro vaidmenį. Kai jaučiasi nesveikas, jis pamaloninamas siūlant sugrįžti į kūdikystės laikus: leidžiama skųstis, glaustis lovoje prie mamos, o ši jį meiliai slaugo. Nepaisant visų čia išvardytų negerovių, dauguma berniukų šią sunkią raidos fazę įveikia be didesnių sutrikimų. Tačiau jei nepalanki fizinė ir psichinė vaiko būklė sutampa su sunkiomis socialinėmis sąlygomis, tai gali sutrikdyti jo augimą ir pasireikšti išsiskiriančiu elgesiu.

6.1.4. Išvados

Biologiniu (polinkiai), psichologiniu (psichoanalizė) ir socializacijos (aplinka ir auklėjimas) požiūriu berniukų ir mergaičių raida ankstyvoje vaikystėje gerokai skiriasi.

- Biologiniu požiūriu galimi berniukų raidos sutrikimų veiksniai – tai elgesį reguliuojantys hormonai (testosteronas), silpnesnis kūno sudėjimas ankstyvoje vaikystėje bei skirtingas smegenų pusrutulių vystymasis.
- Psichoanalitikai nurodo, kad berniukų raida labiau sutrinka pirmąkart atsiskiriant nuo motinos. Berniukai anksti nutraukia ryšį su motina, su kuria iki tol tapatinosi, ir ima lygiuotis į vyrus, o mergaitės ir toliau lygiuojasi į motiną arba auklėtoją.
- Pagaliau nemažą poveikį daro aplinka ir auklėjimas. Berniukai bando lygiuotis į daugiau ar mažiau tikrovės neatitinkan-

tį vyro idealą ar vyriškumo mitą ir dėl to išgyvena nusivylimą ar nuoskaudą. Tėvo nebuvimas, moteriškosios lyties dominavimas šeimoje, darželyje ir pradinėje mokykloje, tradicinis vaidmenų supratimas – tai priežastys, dėl kurių berniukui apskritai sunku rasti tinkamą vyro pavyzdį.

Bandymai surasti vieną priežastį retai gali paaiškinti sudėtingą visų vaiko raidą lemiančių veiksnių raizginį. Įvairios sritys – polinkiai, psichika, aplinka – yra tarpusavyje susipynusios, viena nuo kitos priklausomos ir drauge sudaro visuminės asmenybės raidos pagrindą. Didelė žala raidai vienoje iš paminėtų sričių daro poveikį ir kitoms. Šiuo požiūriu statistiniai duomenys, rodantys, kad berniukai serga gerokai dažniau už mergaites, yra labai įdomūs ir suteikia progą paklausti:

- Ar berniukai iš prigimties mažiau atsparūs ligoms? (polinkis)
- Ar jiems tenka įveikti daugiau dvasinių sunkumų ir stresinių situacijų? (psichika)
- Ar jų „sirgimas", kaip jau rašyta, nėra dingstis „padaryti minutės pertraukėlę", užmiršti visus vyriško elgesio reikalavimus bei vyriškumo mitus, norint, kad būtum meiliai paslaugytas? (auklėjimas, aplinka)

Dar viena aiškiai neįvardyta berniukų raidos sunkumų priežastis yra motinos elgesys, ypač jos dažnai nesąmoningi asmeniniai poreikiai, fantazijos ir iliuzijos, susijusios su idealiu sūnumi. Anot vieno psichologo, motina, kuri šešiamečiam sūnui užriša batų raištelius ir vakarais aprengia jį pižama, galimas daiktas, skundžiasi, kad jos sūnus elgiasi kaip koks karalaitis. Bet ar ji atsižvelgia į tai, jog pati norėjo, kad jis būtų laikomas mažu ir nuo visų priklausomu? Galbūt ji leidžia jam poniškai elgtis kaip tik todėl, kad niekam nekristų į akis, jog viso to svarbiausias tikslas – kuo didesnė sūnaus priklausomybė nuo motinos.

Svarbi berniukų (kaip ir mergaičių) nepriklausomos raidos sąlyga yra ta, kad motina turi suprasti jų savarankiškumo poreikius, užuot juos piktai atmetusi.

Biologijos, psichologijos ir sociologijos teorijos nurodo, kad berniukai ankstyvojoje vaikystėje dažniau nei mergaitės išsiskiria įvairiais sutrikimais. Tačiau tik sutapus keletui nepalankių veiksnių, vaiko raidai gali būti padaryta ilgalaikė žala.

6.2. Betėvė visuomenė?

Praėjo daugiau kaip dvidešimt metų, kai Aleksanderis Mičerlichas (Alexander Mitscherlich) išleido knygą „Betėvė visuomenė" („Die vaterlose Gesellschaft") ir atkreipė dėmesį į tėvo arba vyro svarbą berniukų ir mergaičių raidai. Pastaraisiais metais padėtis iš esmės nepasikeitė, bet vis dėlto yra nedidelių pažangos požymių: šiandien kai kurie tėvai būna šalia motinos vaikui gimstant, jie gali pakeisti vystyklus, paduoti buteliuką ir nuraminti mažylį. Yra tėvų, kurie vaikui gimus netgi prašo atostogų jam prižiūrėti, o kiti sugeba suderinti savo profesinę veiklą su vaiko priežiūra.

Bet kaip ir anksčiau dauguma tėvų beveik nedalyvauja kasdieniame vaiko gyvenime, auklėjimas ir priežiūra patikėta motinoms. Dažnai tėvo profesinė karjera atima daug laiko, arba tėvai yra išsiskyrę ir tėvas gali susitikti su vaiku tik kas antrą savaitgalį. Vis daugiau vaikų šiandien auga visai be tėvo. Tačiau tėvo buvimas labai svarbus ne tik vaikui, bet ir motinai. Specialistai nurodo, jog pirmaisiais gyvenimo mėnesiais tėvo šeimoje reikia tam, kad motina ir fiziškai, ir dvasiškai galėtų gerai jaustis.

Kadangi tėvas esti retas svečias kasdieniame vaiko gyvenime, vaikams dažnai stengiamasi jį parodyti kažkokiu ypatingu, baudžiančiu, keliančiu baimę: „Tik palauk, tuoj tėtis pareis...“, arba galinčiu patenkinti visus norus, kaip antai „savaitgalių tėtis“. Natūraliai bendrauti kasdien darosi sunku. Kai nėra tikro tėvo pavyzdžio, atsiranda pagražintas idealaus tėvo paveikslas.

Mergaitėms, kaip ir berniukams, augant reikia bendrauti su abiejų lyčių artimaisiais. Taip jos pratinamos atlikti vaidmenis, kurie joms teks, kai užaugs. Tradicinis žaidimas „tėtis, mama ir vaikas“ gauna naujų impulsų, jei vaikas namų aplinkoje ar vaikų darželyje tarp abiejų lyčių auklėtojų mato lygiavertę partnerystę ir darbo pasidalijimą.

Be tėvo ypač sunku berniukams, nes jie nori į jį lygiuotis, būti tikri vyrai. Kuo mažiau jais rūpinasi tikrieji tėvai, tuo svarbesni tampa stereotipiniai vyriškumo vaizdiniai ir mitai. Toks, dažnai iracionalus, vyriškumo, moteriškumo ir šlovinamo didvyriškumo supratimas gali pasikeisti, jei blaiviai pažiūrėsime į iš kartos į kartą perduodamas pasakas ir mitus ir mokysime darželyje vaikus suvokti specifinę jų prasmę.

Mergaitėms, kaip ir berniukams, augant reikia abiejų lyčių pavyzdžio, kad galėtų susidaryti savo šeimos modelį, kuriame sugyvena vyras ir moteris.

6.3. Ko vaikams reikia darželyje

Samprotaujant apie įprastą berniukų ir mergaičių elgesį bei poreikius, negalima apibendrinti, kad vieni dalykai būdingi tik berniukams, o kiti – tik mergaitėms. Kiekvienas vaikas, kaip ir kiekvienas suaugęs žmogus, turi įvairių polinkių, yra kitokio

temperamento, jiems patinka skirtingi dalykai, nevienodi jų gebėjimai ir interesai. Kaip žinoma, vyriškasis pradas turi moteriškumo, ir atvirkščiai (kinų filosofijoje – *in* ir *jang*). „Tipiški“ berniukų užsiėmimai, tokie kaip bėgiojimas, siautimas, peštynės, grumtynės ar futbolas, patinka ir kai kurioms mergaitėms. O kai kurie berniukai mieliau žaidžia ramius žaidimus, skaito, kartais pažaidžia su lėlėmis arba puikiai meistrauja. Jie dažniausiai elgiasi kaip „tipiška mergaitė“.

Svarbiausi poreikiai – sulaukti dėmesio, jaustis saugiam, aprūpintam ir pripažintam – bendri visiems vaikams. Turėdami tokį tvirtą pagrindą jie nori žengti į pasaulį kupini smalsumo, noro judėti ir veikti. Tačiau berniukai ir mergaitės turi ir skirtingų reikmių, ypač jei atidžiai pažiūrėsime į berniukų poreikį lakstyti ir siausti.

Auklėtojai būtų labai naudinga pasikeisti vaidmenimis su berniuku, kad jo akimis pamatytų grupės kambarį, baldus ir žaislus, arba apsvarstyti tokius pedagoginius siūlymus ir pažiūrėti:

- Ar patalpoje pakanka vietos bėgioti, siausti ir triukšmauti?
- Ar yra didelių trinkelių, pagaliukų ir kitų statybai reikalingų medžiagų?
- Ar darželis turi vyriškų švarkų, kaubojų skrybėlių, kailinių kepurių, apsiaustų „supermenui“?
- Ar yra įdomių paveikslėlių knygelių apie didvyrius, ugniagesius, tėvus, kurie žaidžia su savo vaikais, ir panašių?
- Ar yra kartono, dangos, virvės, audeklo ir t. t. slėptuvėms įsirengti?
- Ar darželyje yra kampas dirbtuvei?
- Ar yra bokso pirštinės ir kriaušė?
- Ar žaidimų aikštelėje pakanka vietos važinėtis riedučiais, triračiais ir dviračiais?

- Ar yra futbolo kamuolys ir galimybė žaidimų aikštelėje įrengti vartus?

Kai vaikams trūksta vyriško, tėviško pavyzdžio, auklėtojams ir auklėtojoms dažnai kyla klausimas, ar jie neturėtų atstoti trūkstamo tėvo. Ne, auklėtojos negali imtis dar ir vyro vaidmens auklėdamos berniukus. Tai tik sustiprintų įspūdį, kad moteris (motina) yra pranašesnė, ir dar labiau supainiotų berniukus bei pasunkintų jiems rasti savo tapatumą. Už šią auklėjimo sritį yra ir liks atsakingi vyrai. Moteris auklėdama vaiką gali parodyti tik motiniškumą ir moteriškumą.

Gerai, jei iš esmės suprantami tiek berniukų, tiek mergaičių lytinio auklėjimo poreikiai ir sudaromos reikiamos lytinio brendimo sąlygos. Be ko kita, kiekviename darželyje yra auklėtojų, kurios mielai žaidžia su berniukais (ir mergaitėmis) futbolą, kurios su jais imasi ir eina ristynių (daug moterų praktikuoja kovų menus). Kitos darbuotojos moka meistrauti.

Užsiimdamos tokia ar panašia veikla, jos veikia kaip moterys ir taip papildo „tipiškos" moters įvaizdį. Taip jos neabejotinai leidžia geriau suvokti ir vyriškuosius uždavinius bei reikmes. Toliau pateiksiu kelis praktinius siūlymus, ypač tinkančius „sunkiems laukiniams berniukams":

Judėjimo sritis

- Nuolat lavinti psichomotoriką;
- įsigyti bokso pirštines ir kriaušę (mergaitės jas taip pat mielai išbando);
- rengti cirko vaidinimus su akrobatais (kūlvirsčiai, piramidės, klounai, „laukiniai žvėrys" ir pan.);
- kasdien žaisti lauke judrius žaidimus, padedančius išeikvoti energiją, pavyzdžiui, gaudynes, lenktynes, futbolą, važinėtis riedučiais;
- per judriuosius žaidimus mokyti taisyklių;

- daugiau būti lauke, pavyzdžiui, rengti išvykas į mišką arba sportuoti kitur (padedant tėvams);
- vasarą rengti judrumo šventes vaikams ir tėvams;
- praktikuoti įgūdžių reikalaujančius ir juos ugdančius darbelius, tokius kaip kalyba, drožyba, statymas, pjaustymas iš medžio ir kt.

Dabar Vokietijoje jau yra keletas pradinių mokyklų, kuriose stengiamasi patenkinti didesnį berniukų poreikį judėti. Šiose mokyklose pastebėta, jog berniukai net ir užduotis atlieka stovėdami, o su mokytojais kartais jie kalbasi vaikščiodami, nes įsitikinta, kad berniukams geriau sekasi kalbėti, kai jie juda.

Emocinė sritis

- Žaisti (psichomotorinius) žaidimus švelniai liečiant kūną: kutenant, glostant, masažuojant, jautrinant su tokiais daiktais kaip plunksna, šepetėlis, teniso kamuoliukas ir pan.;
- kalbėtis apie patirtus jausmus, nuoskaudas ar užgaules;
- auklėtojai padedant rasti išeitį, kai patiems įveikti konflikto nepasiseka;
- rodyti spalvotas knygeles ir paskaityti arba papasakoti apie jų veikėjų kivirčus bei jausmus, paskui su vaikais tai aptarti (dar žr. 6.4 poskyrį);
- rasti progų pasimyluoti su vaikais, tačiau atsižvelgiant į individualius artumo ir švelnumo poreikius ir jautriai pastebint švelnumo ribas;
- leisti mergaitėms ir berniukams prisiglausti, neatstumti vaikų, kai jiems liūdna ar kai jie verkia, bet atsiliepti į jų jausmus, parodyti, kad juos supranti, pasakyti, kad ir suaugusiems žmonėms kartais būna liūdna, kad jie irgi verkia;
- bendraujant su tėvais arba per tėvų popietes kalbėti apie emocinę berniukų ir mergaičių raidą ir paaiškinti, kaip darželyje kasdien bendraujama su vaikais.

Specialiosios literatūros apie lyčių skirtumus autoriai vyrai linkę pritarti, kad berniukai išsiugdytų tokių emocinių ir socialinių savybių, kurios dabar dažniau būdingos mergaitėms. Tokių galimybių berniukai turi, tėvams ir pedagogams reikia tik laiku jas panaudoti – skatinti vaiką ir reikalauti iš jo to, ką jis sugeba. Pavyzdžiui, galima išugdyti berniukų gebėjimą atjausti, jeigu su jais nuolat kalbėsime apie kitų žmonių džiaugsmus, pyktį ir rūpesčius.

Kalbos ir bendravimo sritis

- Suorganizuoti pokalbių valandėles (rytiniai pokalbiai, aptarimai, vaikų parlamentas), per jas pasikalbėti apie norus, įvykius, aptarti žaidimų sumanymus, draugystę, ginčus ir t. t.;
- drauge nustatyti susirinkimų taisykles;
- rasti laiko vaikams pasipasakoti ir išsikalbėti (berniukams reikia daugiau laiko pereiti nuo išklausymo prie atsakymų);
- vietoj užgaulių ar nepadorių žodžių sugalvoti sutartinius (pašaliniams nesuprantamus) neužgaulius;
- garsiai skaityti ir vaidinti pasakas bei pasakojimus, kuriuose būtų kalbama apie konfliktus, patirtas baimes ar kovas;
- žaisti psichomotorinius žaidimus tema „judėjimas ir kalba“ (vartojant žinomus žodžius);
- žaismingai rimuoti žodžius, sakyti sunkiai ištariamas greitakalbes ir linksmus eilėraštukus, derinamus su judesiais.

Tarptautinės studentų ir moksleivių vertinimo 2002 metų programos medžiaga rodo, kad visų tyrimuose dalyvavusių šalių mergaitės pagal skaitymo ir teksto kritinio aptarimo rezultatus gerokai pranoko berniukus. Akivaizdu, kad berniukai mažiau

domisi skaitymu ir jiems tai neteikia tiek džiaugsmo. Todėl reikia skatinti berniukus vartyti paveikslėlių knygeles ir vėliau, kai jie pradeda skaityti patys.

> Svarbiausi poreikiai – susilaukti dėmesio, jaustis saugiam, aprūpintam ir pripažintam – bendri visiems vaikams. Vis dėlto berniukai ir mergaitės turi ir skirtingų poreikių, ypač jei atsižvelgsime į kur kas didesnį berniukų veržimąsi judėti.

6.4. Mitai ir pasakos skatina vaikų raidą

6.4.1. Apie mitų reikšmę

Mitai yra iš kartos į kartą perduodamos senovės laikų poemos, sakmės, pasakojimai. Juose perteikiami priešistoriniai vaizdiniai apie bendrą dievų, didvyrių, demonų, gamtos dvasių, žmonių ir žvėrių gyvenimą, sudarantys dabartinės mūsų sąmonės pagrindą. Jie apima pagrindinius žmogaus egzistavimo klausimus, tokius kaip:

- pasaulio atsiradimas;
- žmogaus sukūrimas;
- gyvenimo prasmė;
- mirties ir pomirtinio gyvenimo paslaptys;
- dievų ir žmonių, vyro ir moters santykiai.

Juose pasakojama apie:

- meilės jėgą ir kitus archajiškus jausmus – pavydą, neapykantą, liūdesį;
- kartų konfliktus;
- lemtingus įvykius, laimę ir nesėkmes;
- kūno ir dvasios užkerėjimą;

- kelionių į nežinomus kraštus ir kitų nuotykių viliones;
- žmonių ir žvėrių vaisingumo ciklus, augalų augimą ir kitką.

Be šių fundamentalių gyvenimo temų, kurios domina ir vaikus, iš mitų mes sužinome apie daugybę herojų (vyrų ir moterų), kurie savo drąsa, jėga ir gudrumu atlaiko sunkius išbandymus ir išvaduoja pasaulį nuo piktadarių ar bent ryžtasi tai padaryti. Dievai jiems dažnai padeda, bet kartais ir smarkiai trukdo. Graikų mitologija yra turtinga įvairiausių didvyrių. Kai kurie, kaip Achilas ir Hektoras, yra išgarsėję karuose, kiti, kaip Odisėjas ar Tesėjas – taikos meto didvyriai. Vieni, pavyzdžiui, Heraklis ir Persėjas, pasižymi išradingumu, kiti, kaip antai Edipas, Antigonė arba Hektoras, daugiau išsiskiria didvyrišku charakteriu nei veikla ir net patekę į beviltišką padėtį išlieka nepalaužiami. Reikia pasakyti, kad čia kalbama apie herojus ir herojes. Šios ypatingos abiejų lyčių figūros žavi mus iki šių dienų.

Herojai ir herojės turi skirtingą paskirtį. Herojaus, vaizduojamo graikų mitologijoje (pvz., Odisėjas, Heraklis) ir pasaulio sakmėse (Zygfrydas, Parsifalis), archetipas yra revoliucionierius. Jo uždavinys – spartinti kultūrą. Kartu jis nuolat rizikuoja savo gyvybe. Herojus turi ištverti daugybę pavojų, jis ne tik kovoja su tuo, kas pasenę, bet ir turi atsispirti moterų (pvz., sirenų) vilionėms. Kai herojus išlaisvina, pavyzdžiui, karalaitę iš tėvų „priespaudos“, tai simbolizuoja, kaip ir pasakose, išsivadavimą iš senų tradicijų arba iš motinos globos. Šiuos svarbius uždavinius, žinoma, herojus gali įveikti tik tuomet, kai iš jaunuolio tampa vyru, taigi kai atsiplėšia nuo tėvų, ypač ištrūksta iš motinos glėbio, ir sąmoningai suranda savo kelią. Šia prasme herojų istorijos visuomet kelia ir asmens savarankiškumo didinimo bei savęs atradimo uždavinį. Šiame kelyje netrūksta trikdžių, kliūčių, aklaviečių ar pralaimėjimų. Herojus kartais nusivilia arba jaučiasi prislėgtas, kartais net bijo ir tariasi su išmintingomis moterimis ir vyrais arba deivėmis ir dievais.

Klausydamiesi tokių istorijų vaikai, ypač berniukai, susieja jas su savo pačių sunkiomis gyvenimo situacijomis, išgyvena kartu su herojais. Pagaliau vaikams svarbu ir tai, kad herojus, susidūręs su klasta ir sunkumais, nenusimena, o toliau žengia savo brendimo keliu ir dvasine bei fizine jėga įveikia iškylančius uždavinius.

Labai įvairių herojų gausa graikų, romėnų, keltų ar skandinavų mitologijoje, taip pat pasaulio sakmėse mums yra be galo svarbi, nes praturtina vaikų dvasinį pasaulį. Literatūroje šie mitai neretai perdirbami, pritaikomi vaikams (pvz., „Iliada ir Odisėjas“, perpasakota V. Jenso 1987 metais). Garsiai skaitant, pasakojant ir atkuriant šias istorijas, vaikai gali susitapatinti su jų veikėjais ir svajonėse išgyventi herojų žygius su visais pakilimais ir nuosmukiais.

Mitiniais personažais nereikėtų pakeisti „šių laikų herojų“, kuriuos vaikai pažįsta iš knygų, kasečių ir filmų. Tikslas yra kitas – praplėsti mitinių herojų ratą. Supažindinant vaikus su mitinių herojų įvairove, skirtingais jų charakteriais ir likimais, su herojėmis moterimis ir jų elgesiu vykdant specifinius moteriškus uždavinius, su lyčių kova dėl dėmesio, meilės ir pagarbos, galima pakeisti nusistovėjusius stereotipus.

6.4.2. Vaikams reikia pasakų

„Vaikams reikia pasakų“, – taip vadinasi specialiosios literatūros klasiko, pedagogo, psichologo ir psichoanalitiko Bruno Betelheimo (Bettelheim) knyga, kurioje jis aiškina pasakų reikšmę vaikų raidai. „Šiandien, kaip ir ankstesniais laikais, – rašo Betelheimas, – svarbiausias ir sunkiausias auklėjimo uždavinys yra padėti vaikams suvokti gyvenimo prasmę. [...] Kad nebūtume

bejėgiai keičiantis gyvenimo situacijai, reikia rasti dvasinių jėgų šaltinius, kad jausmai, vaizduotė ir protas vienas kitam padėtų ir vienas kitą praturtintų." Kokiu būdu pasakos padeda rasti šiuos šaltinius ar sužadinti dvasines vaiko jėgas?

Dirbdamas su sunkiais vaikais Betelheimas patyrė, kad pasakos šiandien, kaip ir anksčiau, vaikams padeda suvokti gyvenimo prasmę. Jos ieškojimas yra vienas svarbiausių žmonijos rūpesčių. „Deja, dar labai daug tėvų reikalauja, – rašoma Betelheimo knygoje, – kad vaikų protas veiktų kaip jų pačių, tarsi savivoka ir pasaulėvoka, kaip ir mūsų gyvenimo prasmės įsivaizdavimas, neturėtų bręsti taip pat lėtai, kaip mūsų siela ir kūnas."

Gyvenimas vaikui dažnai atrodo painus, komplikuotas ir chaotiškas. Jam reikia, kad kas paskatintų susitvarkyti savo vidinį ir išorinį gyvenimą. Tai padaryti padeda mūsų kultūrinis paveldas – pasakos ir liaudies poezija, kurios perduoda svarbią informaciją sąmonės ir pasąmonės lygiu – nelygu žmogaus išprusimas. Tuo galima paaiškinti, kodėl tų pačių pasakų klausosi arba jas skaito įvairaus amžiaus žmonės: vienaip jos suprantamos ir veikia vaikus, kitaip – jaunimą, dar kitaip – suaugusiuosius.

Betelheimas aiškiai atskiria liaudies pasakas nuo kitos vaikų literatūros, nes ji skirta vaikams užimti, teikti jiems žinių arba, kaip, pavyzdžiui, skaitiniai, pratina skaityti. Šiuolaikinėse knygelėse mažiems vaikams dažniausiai vengiama egzistencinių gyvenimo temų, kaip antai vieno iš tėvų mirtis, brolių ir seserų konkurencija, visagalybės jausmas, smurtinės fantazijos ir pan. Šiuose „nekaltuose" pasakojimuose neužsimenama nei apie mirtį, nei apie senatvę kaip mūsų būties ribas. Jose nekalbama ir apie amžinojo gyvenimo ilgesį. O pasakos iškelia vaikams giliai glūdinčių klausimų ir pateikia galimų atsakymų.

Pasakose vaizduojamas ne tik be galo gražus princesių ir princų gyvenimas aukso rūmuose, bet ir tamsus raganų, plėšikų, žmogžudžių pasaulis bei smurtinės fantazijos ir veiksmai. Kiekvienas vaikas gali susitapatinti su pasirinktais veikėjas ir veiksmais: simboliškai perkelti tiems veikėjams neapykantą (ypač tėvams ar broliams bei seserims) ir troškimus, neišgyvendamas raidą trikdančio kaltės jausmo. Pasakoje vaikas savo neapykantą seseriai gali perkelti blogajai pamotės dukrai – kaip, pavyzdžiui, pasakoje apie Pelenę – nebijodamas padarinių tikrovėje. Galima, kaip mažasis drąsusis siuvėjas, pergudrauti milžiną, o turėti galvoje galingąjį tėvą. Arba galima susitapatinti su maža nepatyrusia mergaite, kuri tampa heroje ir po daugybės klajonių bei išbandymų išvaduoja savo dvylika brolių.

Kadangi gėris ir blogis nulemia pasakos sandarą ir yra lengvai atpažįstami, įtampa, šiurpas ir baimė vaikams susipina su įsitikinimu, kad gėris galiausiai nugalės. Laiminga pabaiga skatina tolesnes viltis ir lūkesčius. Panašiai kaip mitų herojai, pasakų veikėjai ir veikėjos ištveria sunkumus, įvykdo užduotis ir randa tinkamą išeitį, iš esmės pakeičiančią jų gyvenimą. Taip jie gali būti vaikams pavyzdys.

Psichoanalitikus ypač domina pasakų simbolika ir tai, kaip jos skatina vaikų raidą. Jų manymu, pasakos simboliškai atspindi bendrąsias žmogaus problemas, tokias kaip šeimos konfliktai, moters ir vyro santykių raizginiai, vaikystė be tėvo, egzistencinės atskirties problemos, alkis ir vargas. Dažniausiai pasakos pradžioje vaizdžiai parodoma kokia nors gyvenime kylanti grėsmė. Herojų (raidos) kelias – nepaisant visų pavojų, pralaimėjimų, sunkumų ar galvosūkių – rodo galimus sprendimus, santykių pasikeitimus ir kartu viltis. Todėl galima sakyti,

kad pasakose slypi „gydomosios jėgos", kurios gali būti naudojamos ne tik terapijoje, bet ir pedagogikoje.

Mituose ir pasakose vaikai randa veikėjų, su kuriais norėtų susitapatinti, iš kurių mokosi, kaip elgtis sunkiomis situacijomis. Daugybė herojų (moterų ir vyrų) praplečia šių laikų didvyrių ratą.

7 Kalbos sutrikimų turintys vaikai

Gyvename komunikacijos, pasaulinio ryšių tinklo amžiuje. Internetas ir mobilusis telefonas tapo įprastomis bendravimo priemonėmis. Atrodytų, kad mūsų visuomenės kalbos kultūros lygis turi būti aukštas, ir mūsų vaikai gali lavinti kalbą vartodami įvairiausias išraiškos priemones. Tačiau tikrovėje yra kitaip. Dar 2002 m. pradžioje buvo paskelbti nerimą keliantys Vokietijos moksleivių kalbinės raiškos galimybių ir skaitymo įgūdžių patikrinimo rezultatai. Tai paskatino patikrinti ir ikimokyklinio amžiaus vaikų kalbą. Išvada tokia: vaikų žodynas ir raiškos gebėjimai neatitinka jų amžiaus reikalavimų. Todėl reikėtų paklausti:

- Kaip lavinama vaikų kalba ir kaip sudaryti tam tinkamas sąlygas?
- Dėl ko atsiranda kalbos sutrikimų?
- Kaip specialistai galėtų padėti lavinti vaikų kalbą, kad jie pajustų bendravimo malonumą?

Iš visų gyvų būtybių tik žmogus geba kalbėti. Ši nuostabi bendravimo sistema plėtojosi nuo pirmųjų mūsų protėvių tartų garsų iki šių dienų kalbos. Kaip sunku būtų žmogui be kalbos, patiriame tik tada, kai susirgus (pvz., insultu) arba dėl kitų priežasčių kalba sutrinka. Atsižvelgiant į kalbos reikšmę žmonių bendravimui, būtina sudaryti vaikui tinkamas sąlygas kalbai išmokti.

7.1. Kalba atsirado prieš 100 000 metų

Suaugusieji, savaime suprantama, kalbą vartoja žodine ir rašytine forma. Mes kalbamės tarpusavyje, diskutuojame, aiškiname, ginčijamės, giriame, dainuojame, klausomės žinių per radiją ar televiziją, skambiname telefonu, bendraujame per internetą ir pan. Kalba yra mūsų bendravimo pagrindas ir svarbiausia suvokimo priemonė. Kiekvienas nežinomas žodis atitinka nežinomą sąvoką.

Tik žmogus sugeba kalbėti ir suprasti kalbą. Šis gebėjimas yra palyginti nesenas keturių milijonų metų žmonijos istorijoje, nes žmogus tik prieš kokius 100 000 metų pavienius garsus pradėjo jungti į žodžius bei sakinius ir suteikti jiems apibrėžtą reikšmę. Todėl žmogaus evoliucijoje įvyko esminių pokyčių.

Veido formos pokyčiai

Pasislinko atgal apatinis žandikaulis, pasikeitė gerklų forma, susiskirstė veido ir burnos raumenys. Dėl šių pokyčių žmogus jau galėjo atlikti daugybę subtilių veido judesių ir ištarti sudėtingus garsus.

Smegenų raida

Smegenys valdo kūno funkcijas. Didžiosiose smegenyse susiformavus dviem smegenų pusrutuliams, iš kurių viename (paprastai kairiajame) yra kalbos centras, susidarė tinkamos sąlygos išmokti kalbėti ir suprasti kalbą.

Judėjimo aparato diferenciacija

Mūsų protėvių judėjimo aparatas iš pradžių buvo pritaikytas medžioti bei rankioti ir mostais, mimika, primityviais garsais,

ženklais, šokiais, ritualais organizuoti visuomeninį gyvenimą. Tobulėjant judesiams, ypač rankų ir plaštakų, susidarė galimybė atlikti subtilius motorinius veiksmus, pavyzdžiui, sukurti rašmenis.

Dėl šių biologinių pokyčių atsirado naujų bendravimo ir komunikacijos formų. Pranešimus jau buvo galima perduoti ne vien kūno kalba ir pirmykščiais garsais. Vėliau, atsiradus vaizdiniams simboliams ir rašmenims, buvo galima bendrauti ir nematant partnerio. Iki šiol, praėjus tūkstantmečiams, stebimės išraiškingu rašytiniu savo protėvių palikimu ir iš jo daug sužinome apie jų gyvenimą.

Palyginti su tūkstantmečiais, kurių žmonijos istorijoje prireikė ištobulinti kalbai, vaikas visapusiškai ją įvaldyti turi maždaug per šešerius metus. Šį laikotarpį daugelis kalbos tyrinėtojų vadina kalbos mokymosi imliąja faze.*

Per tūkstančius žmonijos istorijos metų vis labiau tobulėjo žmonių gebėjimai kalbėti, žodynas ir kalbos turinys.

7.2. Kalbos raidos stadijos

Pirmoji pažintis su kalba užsimezga dar motinos įsčiose: embrionas jau geba suvokti ūžesį, balso tembrą ir kalbos melodiją. Kūdikiui gimus prasideda kalbos raida. Ją iki šešerių metų trumpai galima apibūdinti taip:

* Raidos psichologijoje imliosiomis fazėmis vadinami raidos tarpsniai, per kuriuos padidėja organizmo plastiškumas, o specifinė patirtis turi didžiausią tiek teigiamą, tiek neigiamą poveikį.

Nuo pirmo iki ketvirto mėnesio

Pirmą gyvenimo mėnesį kūdikis tik inkščia ir verkia. Tėvai ar kiti artimieji iš verksmo atpažįsta, ką vaikas nori pasakyti, pavyzdžiui, ar jis alkanas, ar jam skauda, ar peršlapo vystyklas, arba: „Man viskas gerai". Kūdikis nuo pat pradžių treniruoja savo burnos raumenis. Tokie kūdikio veiksmai kaip čiulpimas, rijimas, laižymas, kramtymas susiję ne tik su mityba ir aplinkos pažinimu, bet ir yra svarbūs parengiamieji kalbėjimo pratimai.

Laikotarpis nuo antro iki ketvirto mėnesio vadinamas gugavimo faze. Kūdikis dabar bando artikuliacijos ir balso aparatą. Jis jau geba guguoti, krykštauti ir cypauti, ir tai jam teikia daug džiaugsmo. Šiais paprastais garsais vaikas skatina pats save.

Tyrinėtojai nustatė, kad ši fazė yra „tarptautinė": visų vaikų garso, balsių ir priebalsių junginių repertuaras yra panašus, tik, priklausomai nuo gimtosios kalbos, jis ne visas panaudojamas. Ši garsų įvairovė ima mažėti kūdikiui vartojant tik tuos garsus, kuriuos girdi motinos kalboje.

Nuo ketvirto iki aštunto mėnesio

Šis kalbos raidos etapas, lalalavimas, taip pat yra svarbus pasirengimas kalbėti. Didžiąją dalį būdravimo laiko kūdikis laluoja (keliskart kartoja tą patį skiemenį), pavyzdžiui, „tetete, bababa, mamama" ir pan. Tai žaismingas lūpų, liežuvio, žandikaulių ir gomurio galimybių išbandymas. Be to, kūdikis mėgaujasi gomurio dirginimu. Kad šie lalalavimo monologai darytųsi prasmingesni, vaikas turi gebėti klausytis savo paties leidžiamų garsų (apie septintą mėnesį). Kurti arba neprigirdintys vaikai dažniausiai ir lieka šioje skiemenavimo fazėje.

Nuo aštunto iki dvylikto mėnesio

Dabar svarbiausias vaidmuo tenka klausai (gebėjimui girdėti kitus). Kūdikis mėgdžioja garsus, skiemenis ir žodžius. Pasuk-

damas galvą į tą pusę, kur yra paminėtas daiktas, jis parodo, kad supranta daiktų pavadinimus ir žino artimųjų vardus. Savo gerą nuotaiką ar nepasitenkinimą jis išreiškia skirtingu tonu ir skirtingo stiprumo garsu. Vaikas suvokia, kad kalba padeda bendrauti, supranta kai kurių žodžių reikšmes daug greičiau, negu pats išmoksta tuos žodžius ištarti. Mokantis kalbėti svarbūs yra ir kalbą lydintys reiškiniai, tokie kaip mimika, gestai, kūno laikysena (kūno kalba). Judėjimas ir kalba sudaro visetą. Pavyzdžiui, sakydamas „ate ate" vaikas daro atitinkamą rankos judesį.

Galėdamas kalbėti vaikas patiria didelį pasitenkinimą, jo poreikis bendrauti gerokai padidėja. Jis valandėlę gali čiauškėti pats su savimi, net jei šalia nieko nėra. Tuo laiku ištariami pirmieji dviejų skiemenų junginiai „mama" arba „tete". Matydamas džiaugsmingą aplinkinių reakciją, vaikas jaučia pritarimą ir ima suprasti ryšį tarp dažnai kartojamo žodžio ir atitinkamo asmens: „Taip, dabar mama paims tave ant rankų, mama paduos tau buteliuką!"

Nuo vienerių iki pusantrų metų

Vaikas jau gali pasakyti mažiausiai 3–10 prasminių, suprantamų žodžių ir sugeba ištarti juos klausimui ar atsakymui derančia intonacija. Prasideda vienažodžių sakinių fazė. Vaikas ima tarti sunkius priebalsius b, p, n, sieti juos su balsėmis ir sudaryti žodžius. Jis bando pamėgdžioti daug naujų žodžių dar nesuprasdamas, ką jie reiškia (echolalija). Vaikui dar sunku ištarti tokius priebalsius kaip k, l, r, š, ž. Kalba dar yra momentinė, t. y. vaikas vardija viską, ką jis tuo metu veikia, ką mato, girdi ir jaučia. Paprastus paliepimus ir klausimus jis jau supranta.

Nuo pusantrų iki dvejų metų

Vaiko leksika praturtėja iki 20–25 žodžių. Jis kalba vienažodžiais ir dvižodžiais sakiniais, tačiau dažnai jų prasmę galima suvokti tik iš mimikos ar gestų konteksto. Jei, pavyzdžiui, maža mergaitė kelia rankutės aukštyn ir sako: „Tete apa", tai neabejotinai reiškia: „Tėti, paimk mane ant rankų". Šiuo metu pasyvioji leksika gerokai pralenkia aktyviąją. Įdomus yra kalbinis apibendrinimas: pavyzdžiui, sąvoka „šuo" arba „au au" vaikams reiškia visus mažus gyvūnėlius su uodega ir keturiomis kojomis. Prasideda pirmasis klausinėjimų laikotarpis. Pasitelkęs sakinio intonaciją, vaikas sugeba iš kelių žodžių sudėlioti paprastą klausimą.

Nuo dvejų iki pustrečių metų

Vaikų kalbiniai gebėjimai nėra vienodi. Vidutiniškai vaikas dabar moka apie 300 žodžių. Vartoja veiksmažodžius ir būdvardžius. Du ar daugiau žodžių jungia į sakinį, bet sakiniai gramatiškai dar nesutvarkyti, netaisyklingi. Jie gali reikšti šūksnį, teiginį ar klausimą. Prasideda antrasis klausinėjimų laikotarpis.

Paties (dažnai labai kūrybiškai) sukonstruoti žodžiai nežinomoms sąvokoms įvardyti, gramatikos taisyklių taikymas, veiksmažodžių ir būdvardžių kaitymas rodo, kaip vaikui malonu įvaldyti kalbą. Dabar vaikas jau ištaria daugumą garsų, bet dar ne visus garsų junginius. Jei su juo kalbama atitinkamo sudėtingumo kalba, didžiumą jis pajėgia suprasti. Tačiau vaiko kalbą suprasti dar gana sunku (dislalija). Svarbus kalbos ir savivokos raidos žingsnis žengiamas tada, kai vaikas pradeda kalbėti pirmuoju asmeniu.

Nuo pustrečių iki trejų metų

Dabar žodyno srityje įvyksta tikras sprogimas. Išskyrus šnypščiamuosius priebalsius ir sunkius garsų junginius, kitus garsus

vaikas ištaria gerai. Žodyną papildo nauji būdvardžiai, skaitvardžiai, prielinksniai „ant", „virš", „po", spalvų pavadinimai ir pan.

Net jei žodžių tvarka kiek skiriasi nuo įprastos suaugusiųjų vartosenos, vaikas jau turi galvoje sakinio darybos modelį. Jis jau vartoja daugiskaitos formą („mes") ir geba taisyklingai sudaryti paprastus sakinius, kartais net ir šalutinių sakinių konstrukcijas. Ši fazė yra antrojo klausinėjimų laikotarpio kulminacija, kai pasipila visi „kas? kada? kodėl?"

Nuo trejų iki ketverių metų

Tartis labai pagerėja, žodynas pastebimai plečiasi. Dabar vaikas moka vidutiniškai 1000 žodžių ir gali sudaryti įvairius šalutinius sakinius.

Ketvirtaisiais gyvenimo metais gimtoji kalba jau tinkamai įvaldyta. Vaikas dabar moka ne tik perduoti žinias, bet ir apmąstyti (prisiminti, svarstyti ir pan.). Jis jau skiria praeitį, dabartį ir ateitį: „Vakar aš su broliu buvau pas močiutę". Arba: „Vasarą mes važiuosim prie jūros".

Nors tartis dažniausiai jau puiki, daugelis vaikų kalbėdami užsikerta ir ima mikčioti. Šiame amžiuje tai nėra problema. Mikčiojama dažniausiai todėl, kad vaikai nespėja taip greit išsakyti savo minčių, kaip norėtų. Šio su vaiko raida susijusio mikčiojimo nereikia painioti su tikru mikčiojimu, kurį reikia gydyti.

Nuo penkerių iki šešerių metų

Penkerių metų vaiko kalbos įgūdžių susidarymas jau turėtų būti baigtas. Visus gimtosios kalbos garsų junginius jis ištaria taisyklingai. Gal sunkiau įveikti tik garsus „š", „r". Per šiuos dvejus metus, iki mokyklinio amžiaus, vaikas vis daugiau pažįsta pa-

saulį, todėl gausėja ir jo žodžių atsargos. Žinoma, šis procesas daug priklauso nuo socialinių ir auklėjimo veiksnių.

Šešerių metų vaikas moka 2500–3000 žodžių, o tarimu ir gramatiniais gebėjimais beveik prilygsta suaugusiesiems. Aktyviojo žodyno ir gramatinių įgūdžių pakanka rišliai pasakoti, įvairiais variantais išreikšti ketinimus, perteikti tai, ką patyręs, paskambinti telefonu ir pan. Kalbėdamas vaikas įgijo daugiau žinių ir išmoko laisvai vartoti kalbą.

Pirmieji šešeri gyvenimo metai yra pradinio kalbos mokymosi etapo imliausia fazė. Šiuo laikotarpiu vaikai išmoksta kalbėti savaime, lyg ir tarp kitko.

7.3. Vaiko kalbos raidos sąlygos

Pirmaisiais gyvenimo metais mažylis yra smalsus ir noriai mokosi kalbėti, bet tam yra būtinos tam tikros sąlygos, be ko kita:

- fiziologiniai duomenys, pavyzdžiui, gera klausa;
- pažintiniai gebėjimai;
- patikimi, nuolatiniai artimieji šeimoje (arba vaikų darželyje), iš kurių galima mokytis kalbos;
- patenkinamas socialinis bendravimas;
- kalbėti skatinanti aplinka.

Vaikų kalbos tyrinėtojas Volfgangas Vendtlandas (Wolfgang Wendtland) kalbą metaforiškai vaizduoja kaip medį, kuris yra pozityvios bendrosios raidos rezultatas. Šis „kalbos medis“ turi daug šaknų, įsitvirtinusių žemėje, storą kamieną ir lają iš daugybės šakų. Viršuje šviečia saulė, žerdama medžiui savo spindulius, o šalia stovi laistytuvas su vandeniu. Ką tuo norima pasakyti?

Šaknys

Pagrindiniai gebėjimai, taigi kalbos raidos šaknys, yra smegenų ir apskritai psichikos branda, juslių subrendimas, kai darniai sąveikauja visos juslės: klausa, rega, uoslė, skonis, lyta, giluminis jautrumas ir pusiausvyra; pagaliau amžių atitinkanti socialinė ir emocinė branda. Garsų tarimui lavinti yra svarbus rėkimas. Be ko kita, kūdikis suvokia, kad rėkdamas gali atkreipti į save dėmesį. Jei motina į tai švelniai ir jautriai reaguoja – kūdikį paglosto, paima ant rankų arba kitaip nuramina, jie pradeda bendrauti balsu, užsimezga pirmas sąmoningas ir patikimas ryšys. Priklausomai nuo to, kaip reaguojama į kūdikio signalus, ar atpažįstami ir jautriai tenkinami jo poreikiai, ar jį maloniai priima aplinka ir pan., formuojasi kūdikio santykiai su aplinka ir jį supančiais žmonėmis (plg. 1.3 skirsnį).

Kamienas

Kamienas simbolizuoja kalbėjimo džiaugsmą ir kalbos supratimą. Kalbėjimo džiaugsmas ir gebėjimas bendrauti išsirutulioja, jei tėvai ar kiti artimieji meiliai reaguoja į pirmuosius bandymus kalbėti. Vaikas mato, kad jo pastangos suprantamos ir kad į jas atsiliepiama. Pavyzdžiui, vaikui ištarus skiemenis „niam-niam" ir išsižiojus ar padarius atitinkamą rankų judesį, motina duoda ką nors valgyti. Taip vaikas patiria savo kalbinės raiškos veiksmingumą ir juo toliau, juo labiau tuo džiaugiasi.

Laja

Trys lajos dalys – tartis, žodynas ir gramatika – auga sykiu. Pirmiausia vaikas išmoksta garsus, kuriuos tariant dalyvauja priešakinė burnos sritis (m, p, b ir pan.), vėliau vidurinės eilės garsus (l, n, t ir pan.) ir pagaliau tuos, kurie susidaro giliai burnoje ir gerklėje (gl arba kr ir pan.). Suaugusiųjų pavyzdys čia labai svarbus.

Žodyno raida esti susijusi su daiktais, kuriuos vaikas nuolat mato, liečia ir su kuriais nuolat užsiima. Per daiktų lytėjimą, judinimą ir žaidimus imamos suvokti atitinkamos žodžio reikšmės.

Saulė ir laistytuvas

Medis gali augti tik tuomet, kai jam užtenka šviesos, šilumos ir vandens. Panašiai vyksta ir vaiko kalbos raida: vaikas gali turėti puikius genetinius duomenis išmokti kalbą, bet jeigu jam trūks meilės, dėmesio, šilumos ar pripažinimo, kalbos raida sutriks.

Kalbėti skatinantis tėvų ar kitų artimųjų elgesys bendravimo raidai yra tas pat, kas medžio augimui šviesa ir drėgmė. Kad kalba lavėtų, reikia:

- užmegzti ryšį akimis, kad tariant žodį vaikas galėtų matyti burnos judesius;
- kantriai klausytis, kad vaikas turėtų pakankamai laiko ištarti žodį;
- neskubėti iš karto taisyti kalbos klaidų ir neliepti taisyklingai pakartoti sakinio, kad vaikas neprarastų noro kalbėti ir tobulinti savo kalbą;
- skatinti vaiką pasakoti; sugalvoti įvairių priežasčių bendrauti, kad vaikai galėtų imti kalbos pavyzdį iš suaugusiųjų.

Jei vaiko žodynas pagal jo amžių yra per daug skurdus, jį galima praturtinti meiliai vaiką kalbinant ir skatinant patį kalbėti.

Kad vaikas gerai išmoktų kalbėti, reikia, kad, be biologinių duomenų, jis turėtų kalbai lavinti palankią aplinką – netrūktų artimųjų meilės, šilumos ir pripažinimo.

7.4. Gimtoji kalba ir gyvenamosios šalies kalbos mokymasis

Gimtoji kalba vaiką pasitinka dar prieš jam išvystant pasaulį. Tebebūdamas motinos įsčiose, vaisius maždaug nuo 18 nėštumo savaitės ima girdėti ne tik motinos širdies dūžius ir žarnyno garsus, bet ir išorės triukšmus bei žmonių balsus. Motinos balsas kūdikiui gimus yra pirmasis patikimas orientyras beribiame svetimame ir naujame pasaulyje.

Gimtoji kalba geriausiai atitinka kūdikio kalbos suvokimą ir kalbėjimo poreikius bei gebėjimus. Kai motina arba tėvas su savo kūdikiu nuolat meiliai bendrauja, jo kalbinimo būdas panašus visame pasaulyje, tam nereikia jokių ypatingų instrukcijų. Jie puikiai sugeba lavinti kūdikio kalbą, atsižvelgdami į to meto jo kalbėjimo galimybes. Pirmuosius dvylika mėnesių jie pratina kūdikį kalbėti, kartodami jo gugavimus. Motinos dažnai kalba aukštu tonu, labai ištęsdamos sakinio intonaciją, pabrėždamos svarbius žodžius, tarp atskirų frazių darydamos pauzes. Kūdikis pajunta motinos (gimtosios) kalbos ritmą.

Antraisiais gyvenimo metais vaikas jau pratinamas dalyvauti pokalbyje, iš pradžių labai paprastame. Motina arba tėvas pirmiausia pradeda „atpažinimo-patvirtinimo" pokalbį su savimi, vėliau įsitraukia vaikas, tarsi atsakydamas į motinos klausimą. Pavyzdžiui: „Ar mamai duot vaikučiui bananą?" Atsakymas „mamam mamam", o vėliau, galimas daiktas, ir „mama niam niam". Šiuo metu motina stengiasi apriboti vaiką užplūstančios informacijos kiekį, kad šis pajėgtų ją suprasti (dar žr. 4 skyrių). Motina sutelkia vaiko dėmesį į tokį tikrovės segmentą, kurį jis pajėgia apžvelgti, ir nuosekliai didina vaiko žodžių atsargas.

Nuo trečių metų prasideda trečiasis kalbos mokymosi etapas. Priklausomai nuo gebėjimų vaikas išmoksta daugiau iš motinos girdimų žodžių ir posakių ir vartoja juos su tokios pat

sandaros sakiniais – klausdamas arba teigdamas. Motina išmoko vaiką gramatikos ir tarties nuolat švelniai pataisydama, kaip, tarkim, šiame pavyzdyje: „Katė bėgo!“ – „Taip, žinoma, katytė nubėgo“.

Pirmieji pokalbiai dažniausiai kupini švelnumo, džiaugsmo, pasitenkinimo, nors kartais aptemdomi ašarų bei skausmo. Jie sieja vaiką su svarbiausiais žmonėmis – tėvais, broliais, kitais šeimos nariais ar draugais, atspindi emocijas, vaizdinius, šeimos ir atitinkamos kultūros tradicijas, vertybes ir normas. Tai kartu ir vaiko tapatumo formavimosi pagrindas.

Antrosios kalbos mokymasis

Vaikai iš imigrantų šeimų antrąją, gyvenamosios šalies, kalbą, kaip ir savo gimtąją kalbą, paprastai išmoksta per pirmuosius šešerius gyvenimo metus, dažniausiai savaime, be specialių pastangų. Sąlygos natūraliai išmokti antrąją kalbą yra geras gimtosios kalbos mokėjimas, taip pat aplinka, skatinanti vaiką mokytis kalbos ir ją vartoti. Mokydamiesi antrosios kalbos vaikai remiasi gimtąja kalba. Dabar jie susiduria su nauja informacija, tačiau jau žino, kad žodžiai jungiami į sakinį, o sakinius galima išplėsti arba sutrumpinti (pagrindiniai ir šalutiniai sakiniai). Vaikas jau supranta, kad kalba galima išreikšti norus, poreikius ir jausmus, bendrauti su kitais žmonėmis. Tiesa, mokantis kitos kalbos atsiranda kliūčių, kurias reikia įveikti.

Pavyzdžiui, svetimoje kalboje yra garsų, kurių gimtojoje kalboje nėra. Iki šiol susidariusi garsų skalė turi prasiplėsti. Galima kalbėti net ir apie „etninę klausą“, kadangi, kai kurių mokslininkų nuomone, anglas girdi pokalbį kitaip negu prancūzas, šis – kitaip negu vokietis. Taigi vaikas turi išmokti įtempti klausą, kad išgirstų skirtumus, ir panaudoti burnos raumenų judesius, kad ištartų atitinkamus neįprastus garsus.

Dažnai skiriasi ir sakinio intonacija, t. y. reikia mokėti atpažinti ir atkurti kitokių žodžių sąskambius, kirčiavimą. Yra ir tokių sąvokų, kurių nerasi gimtojoje kalboje, o jas dabar reikės vartoti kasdien.

Kita kliūtis gali būti nepakankamas vaiko gimtosios kalbos pripažinimas, nes vaikas neigiamą aplinkos reakciją į savo gimtąją kalbą laiko savo ir savo šeimos atstūmimu. Tokiomis sąlygomis paprastai būna sunku užmegzti pasitikėjimu grįstus emocinius vaiko santykius su auklėtojais arba kitais vaikais, o tokie santykiai yra sėkmingos kalbos raidos sąlyga.

Sunkumų kyla ir tada, jei užsieniečiai tėvai nemoka gyvenamosios šalies kalbos arba iš viso ją atmeta. Toks nusistatymas paprastai perduodamas (net nesąmoningai) ir vaikams. Dėl to vaikai pradeda nebesistengti arba ir visai nustoja mokytis naujos kalbos.

Norint ką pasakyti ar ko paklausti svetima kalba, reikia pakankamai drąsos. Kiekvienas iš mūsų galėtų tai patvirtinti prisiminęs užsienio keliones. Pakankamai drąsos vaikas gali turėti tada, kai jaučiasi pripažįstamas ir saugus. Daugelį kliūčių kur kas lengviau įveikti padėjus vaikui darželyje gerai apsiprasti, galbūt pasitelkus tarpininką (pvz., vaiko gimtąją kalbą mokančią auklėtoją ar draugą). Pirmiausia vaikas turi bendrauti ir jaustis pripažįstamas suaugusiųjų – taip galima nutiesti tiltą tarp tėvų namų (gimtosios kalbos) ir vaikų darželio (antrosios kalbos).

Gimtoji kalba yra ankstyvųjų pašnekesių kalba, siejanti su šeima ir svarbiausiais artimaisiais. Išmokti antrąją kalbą labiausiai padeda geras gimtosios kalbos mokėjimas.

7.5. Kalbos raidos sutrikimai

Kalbos sutrikimų paprastai atsiranda dėl keleto priežasčių, kurias tiksliai nustatyti galima tik gerai pažįstant vaiką ir žinant jo šeimos situaciją, bendraujant su tėvais, o prireikus ir pasitelkiant specialistus (gydytojus, psichologus, pedagogus). Norėčiau išskirti tris kalbos sutrikimų priežasčių rūšis:

Paveldėjimas ir organiniai veiksniai

Žalą vaiko kalbiniams gebėjimas daro paveldėti kalbos trūkumai, kalbos padargų apsigimimai (pvz., „vilko gomurys"), suvokimo, judėjimo, mokymosi, nerviniai sutrikimai ir pan.

Psichiniai veiksniai

Psichiniai sutrikimai veikia visą vaiko raidą, ypač kalbos mokymąsi. Tokį poveikį daro, pavyzdžiui, užsitęsusios tėvų santykių krizės, ilgesnis išsiskyrimas su svarbiais artimaisiais (tarkim, ligoninė ar vaikų namai), brolių ir seserų konkurencija, kiti šeimos bendravimo trikdžiai. Jei vaikas naujoje gyvenamojoje aplinkoje, tarkim, vaikų darželyje, nepakankamai pripažįstamas ir vertinamas, neužsimezga pasitikėjimu grįsti santykiai su naujais globėjais, jis gali nusiminti, užsisklęsti ar net visai nustoti kalbėti.

Aplinka ir auklėjimas

Trikdantys auklėjimo ir socialinės aplinkos veiksniai neigiamai veikia ir kalbos raidą. Tai nepakankamas tėvų ar kitų artimųjų kalbos pavyzdys, apskritai menkas dėmesys kalbai ir bendravimui šeimoje (televizorius vietoj auklės), sunkios buitinės ar nepalankios visuomeninio gyvenimo sąlygos.

Lavinti vaiko kalbą trukdo ne tik tai, kad šeimoje (ar darželyje) per mažai bendraujama, bet ir nepaliaujami reikalavimai,

pavyzdžiui, aukštų rezultatų, nuolatinis vaiko kalbos taisymas. Jokiu būdu nepadeda kalbos raidai ir tie tėvai, kurie vaiką užpila žodžiais, nepalikdami erdvės abipusiam bendravimui.

Dažnai kalba virsta tik pranešimais, paliepimais, draudimais ar pykčio išraiška: „Sėdėk ramiai!“, „Susitvarkyk kambarį!“, „Ir vėl tu nieko ne...“ Taip vaikas netenka bendravimo džiaugsmo ir malonumo kūrybiškai vartoti kalbą.

Organinės, psichinės ir auklėjimo kliūtys, trukdančios kalbos raidai, nėra viena nuo kitos izoliuotos, jos tarpusavyje susijusios ir viena kitą veikia. Tai galėčiau iliustruoti Hakano pavyzdžiu.

Penkiametis Hakanas šeimoje vienturtis. Jau pusantrų metų kai jis lanko vaikų darželį. Iš pradžių berniukas čia jautėsi labai gerai – buvo matyti, kaip rytais spindi jo akys ir koks jis atsipalaidavęs. Tiesa, su kitais vaikais jis nebendravo. Hakanas nemokėjo nė žodžio vokiškai, jis nekalbėjo ir savo gimtąja kalba su kitais turkų vaikais ar suaugusiaisiais. Daugiausia žaisdavo vienas su kaladėlėmis, figūrėlėmis ar dėlionėmis. Jei auklėtoja prie jo atsisėsdavo, jį stebėdavo ar su juo pažaisdavo, jis apsidžiaugdavo. Auklėtoja iš tėvų sužinojo, kad Hakanas ir namie mažai kalba, tačiau tėvams tai nekėlė jokių rūpesčių, nes jie manė: „Ateis laikas ir kalbės“. Tuo tarpu auklėtoja nuolat stebėdama suprato, kad Hakanas negirdi ar neprigirdi. Tik po kelių savaičių tėvai susiruošė vaiką parodyti gydytojui. Buvo primygtinai siūloma daryti vidurinės ausies operaciją. Iki operacijos praėjo dar šiek tiek laiko.
Tuo tarpu berniuko veidas apsiniaukė. Iš jo išvaizdos ir veido išraiškos galėjai išskaityti sielvartą. Tarp Hakano ir kitų vaikų nekilo jokių konfliktų, bet ir neužsimezgė jokių ryšių, jis ir toliau žaisdavo vienas.
Didelį Hakano palankumą pelnė auklėtoja, kuri ir be žodžių suprato daugelį jo poreikių ir signalų. Ji vis labiau skatino

jo kūrybingumą – piešimą, lipdymą, išmoningą konstravimą iš kaladėlių ir kitokių medžiagų. Šis pedagoginis įsikišimas buvo kaip tik tai, ko vaikui šioje sunkioje gyvenimo situacijoje reikėjo.

Pamažu Hakano gabumus ėmė pripažinti ir vaikai, ir suaugusieji. Jis jautė, kad nepaisant visų sunkumų gali šį tą sukurti ir kad jį pripažįsta kiti žmonės. Pamažu stiprėjo berniuko pasitikėjimas savimi.

Dabar, praėjus kuriam laikui po sėkmingos vidurinės ausies operacijos, Hakanas pradeda kalbėti ir daro didelę pažangą mokydamasis abiejų kalbų. Vis dažniau jis žaidžia kartu su kitais vaikais arba prisistumia savo kaladėles prie pat žaidžiančių vaikų, kad jį matytų.

Hakanas padarė didelę pažangą kalbos ir bendravimo srityje, ir tuo džiaugiasi tiek auklėtojai, tiek tėvai. Vis dėlto berniukui dar reikia įvairiopos paramos, kad galėtų įveikti ankstesnį atsilikimą.

Hakano kalbos raidos sutrikimo priežastis iš pradžių buvo organinė. Jis blogai girdėjo, kadangi keletą metų niekas nepastebėjo vidurinės ausies uždegimo. Po infekcijos ar gerklės, ausų bei nosies ligų gali susilpnėti klausa ir sutrikti kalbos raida. Kada berniukas susirgo ir kaip aplinka reagavo į jo pagalbos šauksmą, dabar nebeįmanoma nustatyti. Aišku, kad organinis pakenkimas vaikui augant neleido jam gerai jaustis ir neigiamai veikė visą jo raidą. Hakanas pamažu tapo nelaimingu, beveik nepastebimu ir mažai save suvokiančiu vaiku, kamuojamu sunkių gyvenimo aplinkybių, vis dažniau pasitraukiančiu į šalį nuo kitų vaikų.

Dėmesingai, jautriai auklėtojai pagaliau pavyko rasti kelią į vaiko širdį ir šį tą pakeisti. Tai buvo galima padaryti:

- užmezgant pasitikėjimu grįstus santykius su vaiku, atkreipiant dėmesį į jo laikyseną;
- akylai stebint vaiko elgesį ir raidą;
- tariantis su kolegomis ir konsultantais;
- palaikant santykius su tėvais;
- skatinant nekalbinius vaiko raiškos būdus;
- atsargiai įsikišant į grupės vaikų santykius.

Šis pavyzdys iliustruoja laikiną kalbos raidos sutrikimą. Išvardyti būdai, kaip pedagogai gali padėti vaiko raidai, tinka ir tais atvejais, jei kalbos sutrikimai dėl fizinių, dvasinių ar juslinių trikdžių esti ilgalaikiai. Vaikai yra „sunkūs" ne dėl sutrikimų. Jie gali tapti „sunkiais" vaikais, jei aplinka tinkamai nereaguoja į jų saviraišką, bendravimą ir mokymosi galimybes.

II dalis
PEDAGOGINĖS PRAKTIKOS PATARIMAI

8 Kaip analizuoti problemas

Kad geriau suprastume vaikų elgesį ir sunkumus, būtina atsižvelgti į gyvenimo sąlygas, šeimos padėtį ir kitas socialines aplinkybes. Tik tada galima parinkti ir pritaikyti tinkamas pagalbos priemones. Dažnai vien dėl to, kad auklėtoja ima suprasti, nuo ko priklauso problemiškas vaiko elgesys, santykiai su ja pagerėja ir prasideda teigiami pokyčiai. Toliau aprašysiu keletą būdų ir priemonių, kurie gali padėti geriau tai suprasti.

8.1. Sociometriniai tyrimai

JAV psichologas ir psichiatras Džeikobas Morenas (Jacob L. Moreno) praėjusio amžiaus ketvirtąjį dešimtmetį sukūrė sociometriją*, kuri tiria socialinius-emocinius grupės narių santykius. Žinomiausia ir pedagogikoje dažniausiai taikoma grupės narių santykius vaizduojanti sociograma. Pagal tam tikrus kriterijus, pavyzdžiui, populiarumą, patikimumą, įtakingumą ar galią tiriama ir matuojama grupės emocinė būklė. Tyrimo kriterijai gali būti ir konkretūs klausimai, pavyzdžiui: „Su kuo aš labiausiai norėčiau kartu dirbti, keliauti ar gyventi?" Pagal tuos kriterijus grupės nariai slaptai ar viešai išreiškia savo jausmus, tokius kaip simpatija ir antipatija. Patrauklumas ir atmetimas yra kraštutiniai pasirinkimo poliai. Morenas tai pavadino socialinės traukos dėsniu. Sociometrinių tyrimų (sociometrinio testo) grafinis vaizdas vadinamas sociograma.

* Sociometrija – socialinės grupės narių tarpusavio santykių teorija, tyrimo metodai ir technika *(Liet. leidyklos pastaba)*.

Sociometrija yra grupės narių tarpusavio santykių tyrimo ir kartu auklėjimo priemonė. Subjektyvūs tyrimai, po to paskelbiant rezultatus (tai galima tik jaunuolių ar suaugusiųjų grupėse), parodo poveikį kiekvienam individui ir grupei kaip visumai. Kai kurie grupės nariai dėl to, kad juos pasirinko arba nepasirinko tyrimui (pvz., pagal pasitikėjimo kriterijų), gali labai nustebti, apsidžiaugti arba įsižeisti. Galimas daiktas, jie nusivilia, kad kiti juos mato kitokius negu jie patys save. Kiekvienu atveju skirtinga reakcija į sociometrinių tyrimų rezultatus veikia grupės narių tarpusavio santykius. Todėl šią priemonę naudoti reikėtų atsargiai. Grupei nepriklausantis kvalifikuotas konsultantas ar metodininkas, apibendrindamas sociometrinius tyrimus, baigiamajame pokalbyje gali atskleisti iki tol neviešus ir dėl to neaiškius, probleminius grupės narių santykius ir šiuo klausimu pakonsultuoti.

8.1.1. Sociograma – pagalbinė auklėjimo priemonė vaikų darželyje

Sociograma gali puikiai papildyti kitas grupės narių santykių stebėjimo formas. Konsultuojant sunkių vaikų auklėjimo klausimu, ji padeda geriau suprasti esamą padėtį grupėje. Kartu reikia atsižvelgti, kad sociograma rodo tik tam tikros gyvenimo situacijos vaizdą vienu metu. Informatyvesnės yra sociogramos, atspindinčios įvairias situacijas.

Kitaip negu suaugusiųjų ar vyresniųjų vaikų grupėse, vaikų darželyje yra sunkiau surengti *apklausą*, kuri suteiktų informatyvių sociometrinių duomenų. Net jeigu vaikai apskritai supranta klausimo prasmę, pavyzdžiui: „Šalia ko tu labiausiai norėtum sėdėti?“, atsakymas veikiau priklauso ne nuo to, ką

vaikas jaučia kitam nuolatos, bet nuo tos dienos nuotaikos. Kad suvoktume vaikų tarpusavio santykius ar visos grupės struktūrą, reikia *stebėti*, kaip jie bendrauja įvairiose žaidimų situacijose. Tarpusavio santykiai sociogramoje grafiškai vaizduojami tokiais simboliais:

trikampis △ berniukas

apskritimas ○ mergaitė

Raidė trikampio ar apskritimo viduryje žymi kurį nors vaiką.

———→ simpatija (ištisinė rodyklė)

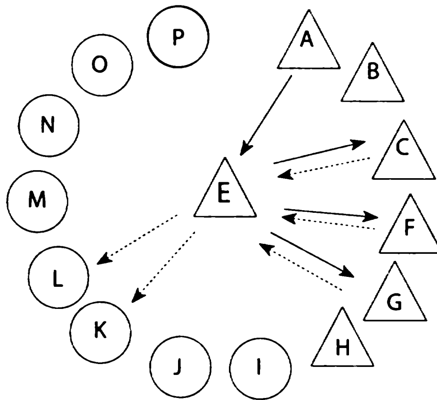
·········→ priešiškumas (punktyrinė rodyklė)

Simpatijos jausmas gali būti vienpusis. Vienam vaikui gali labai rūpėti kitas, bet pastarasis gali jausti jam priešiškumą (punktyrinė rodyklė) arba visai su juo nebendrauti (tai grafiškai nevaizduojama). Auklėtoja gali visų vaikų santykius ar jų nebuvimą pavaizduoti sociogramoje ir sužinoti, kaip grupė susiskirsčiusi į mažesnes (dviejų trijų narių) labiausiai mėgstamų ir labiausiai nemėgstamų vaikų grupeles.

Norint iš arčiau pažvelgti į išsiskiriančio vaiko socialiniusemocinius ryšius grupėje, užtenka nusibraižyti schemą su simpatijos ir priešiškumo rodyklėmis. Schemoje pavaizduojami visi stebimi vaikai, lape surašomi duomenys, nurodomas stebėjimo laikotarpis.

Kaip pavyzdį pateiksiu Erkano sociogramą (žr. 3.2 poskyrį).

Erkanas laisvai pasirenkamų žaidimų metu ketvirtadienį, ... metų ... mėn. ... d. Stebėjimo laikas – 10.00–10.30 val.

Įvertinimas

Iš sociogramos matome, kiek nedaug simpatija grįstų ryšių turi trimetis Erkanas. Trys jo pasirinkti šešiamečiai berniukai jaučia jam priešiškumą. Erkanas nemėgsta dviejų vaikų (keturmečių mergaičių), o vienam keturmečiam berniukui jis patinka (rodyklė, reiškianti simpatiją). Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad su daugeliu vaikų nėra jokių ryšių. Galima daryti išvadą, kad Erkanas kaip įmanydamas stengiasi užmegzti ryšius su trimis vyresniais berniukais, bet šie anaiptol jam neatsako tuo pačiu. Panašiai Erkano padėtį rodo ir kitose situacijose darytos sociogramos.

8.1.2. Sociometrija su spalvotomis kaladėlėmis

Auklėtoja taip pat yra sudėtinė vaikų grupės socialinės struktūros dalis. Tiriant konfliktus su vaikais, svarbu panagrinėti auklėtojos ir jų socialinius-emocinius santykius, ypač artimumo ir tolimumo atžvilgiu. Šiuos santykius galima vaizdžiai pamatyti

naudojant kitą sociometrinę metodiką. Pagalbinės priemonės gali būti kaladėlės, monetos ar net skirtingi batai ir pan. Šią metodiką norėčiau iliustruoti vienu pavyzdžiu.

Auklėtoja Kerstina per stebimąjį užsiėmimą norėjo smulkiau ištirti savo ir grupės vaikų santykius, kad galėtų nustatyti konfliktų su Svenu priežastį. Kaip pagalbinę priemonę ji pasirinko spalvotas kaladėles. Iš pradžių į vidurį, kaip savo simbolį, ji pastato moters figūrėlę. Pagal tai, kuris vaikas šiuo metu jai artimesnis, Kerstina aplink šią figūrėlę vieną po kitos sudėlioja dvylika kaladėlių. Raudona kaladėlė vaizduoja mergaitę, mėlyna – berniuką. Kaladėles ji išdėsto skirtingu atstumu, priklausomai nuo savo pozicijos. Kerstina dėlioja jas tol, kol gauna tikrą jos ir vaikų socialinių-emocinių santykių vaizdą. Dabar galima įvertinti.

Įvairių formų, dydžių ir spalvų kaladėlių pasirinkimas ir jų išdėstymu išreikštas atstumas tarp auklėtojos ir vaikų yra svarbus ir rodo, kaip analizuoti problemą. Įdomi ir eilės tvarka, kuria dėliojamos vaikus vaizduojančios kaladėlės.

Dirbant su Kerstina įvyko įdomus posūkis. Pareiškusi, kad darbas baigtas, ji ir toliau nenuleido akių nuo mėlynos kaladėlės, vaizduojančios Sveną. Prieš tai ji keletą kartų šią kaladėlę pastūmė tai į vieną, tai į kitą pusę. Todėl aš paklausiau: „Dar ne viskas, ar ne?“ – „Taip, Svenui vietos dar nesuradau.“

Mano nuostabai, auklėtoja ištraukė iš kaladėlių dėžės mažą keturratį vežimėlį ir įdėjo į jį Sveno kaladėlę. Tada paaiškino: „Jis nenustygsta vietoje, užtat ir mūsų santykiai tokie nepastovūs“. Ji stumtelėjo vežimėlį, „Svenas“ pajudėjo, pakeliui aplenkdamas tris kaladėles. Kerstina paaiškino: „Taip ir yra. Iš tikrųjų Svenas man patinka, dažniausiai mes sutariame. Tuomet norėčiau, kad jis būtų šalia manęs. Bet kai jis ima siausti ir skriaudžia kitus vaikus, aš labai ant jo pykstu. Jis apskritai nepaiso jokių ribų“.

Mūsų darbas, kurio tema – „Kaip man sekasi tinkamai (profesionaliai) nustatyti atstumą tarp savęs ir Sveno?“ įpusėjo. Kerstina labai mėgsta berniuką, savo išvaizda ir temperamentu jis jai primena sūnų, kai šis buvo tokio pat amžiaus. Kelis praėjusius mėnesius ji taip dėl jo stengėsi, atidavė tiek širdies ir jėgų, ir kai Svenas vėl imdavo šėlti lyg nutrūkęs nuo grandinės, dažniausiai jausdavosi apvilta ar įžeista. Galime toliau dirbti per stebimuosius užsiėmimus su šiuo emocijų raizginiu ir profesionaliai aptarti, kaip sumažinti įtampą ir ko griebtis.

8.1.3. Socialinis atomas

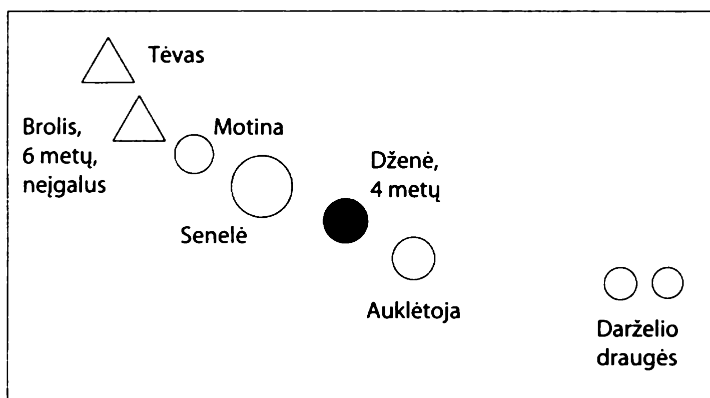
Kita galimybė suprasti problemišką vaiko ar šeimos gyvenimo situaciją yra sociometrinis „socialinio atomo“ metodas. Pasak Moreno, socialinis atomas yra „mažiausias būtinas socialinis vienetas, kuriame individas gali rasti savo egzistencijai tinkamą terpę“. Šiam „egzistencijai būtinam socialiniam vienetui“ priskiriami asmenys, su kurias individas daugiau ar mažiau susiduria. Socialinio atomo sąvoką galima išplėsti, kad ji apimtų ir gyvūnus, įvykius, daiktus ar jau mirusius asmenis, jeigu jie vaidina svarbų vaidmenį.

Šis metodas yra speciali sociogramos forma. Čia tiriama ne socialinė-emocinė grupės narių santykių plotmė, bet emociškai svarbūs asmens kasdienio bendravimo partneriai. Stengiamasi gauti žinių apie jų skaičių, būdo bruožus, artimumą tiriamajam asmeniui.

Apskritai kiekvienas susikuriame savo socialinį atomą, kad turėtume atramą susidarius sunkiai situacijai. Mūsų reikalui tokius sociometrinius tyrimus padarys auklėtojai su vaikais, tik čia neišvengiamai atsispindės ir jos asmeninis požiūris.

Socialinį atomą galima pavaizduoti įvairiai, pavyzdžiui, grafiškai. Kaip ir sociogramose, trikampis žymi vyriškąją giminę, o apskritimas – moteriškąją. Jei reikia pavaizduoti mirusį asmenį, kuris emociškai dar yra svarbus, apskritimas ar trikampis užbrūkšniuojami.

Asmens svarbą rodo simbolių dydis, emocinis artumas matyti iš to, kokiu atstumu vienas nuo kito simboliai išdėstyti.

Šis mažosios Dženės socialinis atomas, grafiškai pavaizduotas žiūrint auklėtojos akimis. Be ko kita, grafikas rodo atstumą tarp Dženės ir motinos bei tėvo, kuriems tenka rūpintis neįgaliu broliu. Senelė globoja Džene ir yra (arba darosi) labai svarbi. Auklėtoja parodyta emociškai svarbesne už motiną, nes ji labai rūpinasi nuolat nusiminusia mergaite. Vienintelės bendraamžės draugės yra gerokai nutolusios.

Skaitytojos ir skaitytojai galėtų rasti ir daugiau šios sociogramos aiškinimų. Kalbantis su tėvais grafinė socialinio atomo forma gali daug aiškiau parodyti sunkią Džėnės situaciją negu ilgos kalbos.

Socialinio atomo modelis iš monetų

Kiekvienam socialinį atomą sudarančios grupės nariui parenkama moneta ir padedama ant balto popieriaus lapo. Parenkant monetą – didelę, mažą, blizgančią, nusitrynusią ir pan. – parodomas ir emocinis vertinimas. Šio metodo pranašumas yra tas, kad monetas lengviau stumdyti, kol išdėstysi tinkamu atstumu, atitinkančiu emocinį santykį. Norint šį socialinio atomo modelį išlaikyti ilgesnį laiką, galima monetas popieriuje apibrėžti.

Gyvasis socialinis atomas

Šį metodą galima pritaikyti tik gausesnėje asmenų grupėje. Jos nariai sustatomi kokioje nors patalpoje ir atlieka atitinkamo bendravimo partnerio vaidmenį. Privalumas tas, kad bendravimo partnerius galima suvaidinti, jie gali patys judėti ir kalbėti. Grupės nariai įsijaučia į paskirtą vaidmenį arba užimamą padėtį ir per baigiamąjį pokalbį gali išreikšti savo jausmus žodžiais. Vedantysis, t. y. tas, kuris formuoja socialinį atomą, atlikdamas savo vaidmenį gali tiesiogiai pajausti santykių raizginio poveikį (žr. Tobijo socialinio atomo modelį 8.3.2 skirsnyje).

8.2. Kolegų pasitarimas

Kolegų pasitarimuose keičiamasi naudinga patirtimi, aptariama profesinė veikla, prireikus suteikiama kolegiali parama. Kolegų pasitarimas gali būti sušauktas paprašius kuriam nors bendradarbiui arba gali vykti reguliariai, nustatytu laiku (kas savaitę, kas mėnesį).

Kiekvieną posėdį veda šios darbuotojų grupės narys. Tą užduotį gali perimti pokalbių vedimo patirties turintis asmuo arba vedantysis keičiamas sutartu būdu. Jei kolegų pasitarimai vyksta reguliariai, vadovauti patartina paeiliui, nes tai suteikia

galimybę įgyti įvairios patirties ir tobulintis. Pasitikėjimą savimi vedant pokalbius galima išsiugdyti tik aktyviai veikiant. Vedantysis nėra atsakingas už problemos sprendimą, jo užduotis – organizuoti pokalbį ir žiūrėti, kad būtų laikomasi nustatytų susitarimų, pavyzdžiui:

- Visi grupės nariai per pasitarimą laikosi tarpusavio pagarbos ir atidumo principo.
- Situacijos pateikimas ir ligtolinė pedagoginė veikla nevertinama ir nekritikuojama.
- Ieškančiajam patarimo neprimetami jokie skuboti sprendimai.

Kolegų pasitarimo eigą galimą suskirstyti į keletą fazių:

1. Temos paieška ir pasirinkimas

Pasitarimo pradžioje arba dar jam rengiantis numatoma, kokia tema ar koks atvejis bus svarstomas. Grupės nariai pasako, ar jie pasirengę. Jei norima apsvarstyti daugiau temų, reikia pagalvoti, kuri iš jų svarbesnė ir ar užteks laiko.

2. Situacijos ar problematikos apibūdinimas

Konsultuojamasis konkrečiai ir dalykiškai apibūdina situaciją. Pagalbinės priemonės, iliustruojančios situaciją, pavyzdžiui, vaiko piešiniai, sociograma ar grafiškai pavaizduotas socialinis atomas, padeda geriau suvokti situaciją.

3. Informacijos kaupimas

Kad geriau suprastų apibūdintą situaciją, kolegos dabar gali užduoti papildomų klausimų. Tačiau negalima kritikuoti, aiškinti ar siūlyti skubotų sprendimų.

4. Apmąstymų fazė

Konsultantai bando įsivaizduoti problemą: „Ką aš čia girdėjau? Ką aš apie tai žinau iš savo patirties?“ Tada jie apsikeičia nuomonėmis. Aptaria sąlygas, ypatingas aplinkybes, savo vertinimus ir pan. Ieškantysis patarimo tuo tarpu tyli, galbūt klausydamasis žymisi pastabas.

5. Konsultuojamojo nuomonė

Patarimo ieškantis kolega(-ė) pareiškia savo nuomonę svarstomu klausimu. Jis pasako, kas jam yra nauja, įdomu ir naudinga. Išsiaiškinami galimi nesusipratimai (jei reikia, dar kartą grįžtama prie 3 fazės).

6. Strategijos sukūrimas

Konsultantai pateikia siūlymų, kaip pradėti keisti esamą situaciją arba kaip išspręsti problemą.

7. Atsakomoji reakcija

Konsultuojamasis(-oji) atsiliepia į kolegų siūlymus ir pasako savo nuomonę apie konsultacijos eigą.

8. Integracijos fazė

Kolegos pasako vienas kitam ir konsultuojamajam (konsultuojamajai), ką naudinga savo profesinei veiklai sužinojo nagrinėdami šį atvejį. Pasidalijus mintimis, patarimo ieškančiam kolegai lengviau grįžti į savo grupę.

8.3. Metodinis konsultavimas (supervizija)

Maždaug trisdešimt metų metodinis konsultavimas (supervizija) Vokietijoje yra įsitvirtinęs kaip svarbi sudėtinė psichosocia-

linio darbo dalis. Darželius konsultuoja kvalifikuoti tos srities specialistai – metodininkai (supervizoriai). Konsultavimo tikslas – ne kontrolė ir vadovavimas, bet metodinė pagalba sprendžiant profesinės veiklos problemas, darbuotojų kvalifikacijos kėlimas, jų profesinės kompetencijos didinimas.

Per stebimuosius užsiėmimus konsultuojamieji pateikia klausimų, papasakoja apie darbe kylančias konfliktines situacijas, ieško naujų sprendimų bei alternatyvių veiklos galimybių. Tam būtina apmąstyti savo veiklą ir darbo sąlygas. Konsultantas metodininkas padeda darželių darbuotojams savo pavyzdžiu ir metodinėmis žiniomis. Jų taikoma darbo su sunkiais vaikais metodika dažniausiai susijusi su įvairiomis psichoterapijos metodikomis (pavyzdžiui, psichoanalize, psichodrama, asmenybės terapija, sistemine šeimos terapija). Stebimieji užsiėmimai gali vykti kaip atskiro asmens, kolektyvo ar grupės darbo analizė.

Metodinio konsultavimo principai yra savanoriškumas ir pasitikėjimas. Konsultantas metodininkas pirmiausia turi nepažeisti nė vieno stebimojo užsiėmimo dalyvio orumo (ypač konfliktuojančiame kolektyve) ir nubrėžti ribas, tarp kurių visi jaustųsi saugūs. Tik tada grupės nariai ramiai galės svarstyti sunkias temas ir asmeninę ar profesinę kompetenciją. Kadangi čia reikalaujama atvirumo, konsultantas negali nurodinėti konsultuojamajam, ką jis privalo daryti.

8.3.1. Metodinis konsultavimas vaikų darželyje

Dirbant pedagoginį darbą atsiranda daugybė dingsčių prašyti metodinės konsultacijos: ne tik kilus kolektyviniam konfliktui, bet ir įvykus darželyje struktūrinių pokyčių (konsultacija

organizaciniais klausimais) ar kilus sunkumų bendraujant su atskirais vaikais ir tėvais. Visur gali atsirasti painiavos, nesusipratimų, konfliktų, pasitaikyti iškreipto suvokimo ir netinkamo elgesio, kurie trikdo profesinę veiklą. Tie trikdžiai nuslopina spontaniškumą ir kūrybingumą, kurie sunkiomis situacijomis padeda kompetentingai veikti. Todėl konsultantų metodininkų tikslą galima apibūdinti kaip tos kompetencijos plėtrą ar atnaujinimą, kurie mums – atsižvelgiant į asmenybę, vaidmenį ir užduotis – leidžia tinkamai veikti.

Kartais problemai išsiaiškinti pakanka dviejų trijų valandų, bet dėl kai kurių klausimų ar konfliktų tenka rengti keletą posėdžių. Posėdžio eiga, atsižvelgiant į teorinį konsultanto metodininko pasirengimą, skirstoma į keletą fazių. Pavyzdžiui, psichodrama paprastai susideda iš šių tipiškų fazių:

Apšilimas

Susiderinimas ir apšilimas per pokalbius, fizinį ir kūrybinį aktyvumą, nusiteikimas būsimam darbui.

Temos paieška ir pasirinkimas

Pokalbiais ir psichodraminiais metodais išaiškinamos grupės dalyviams svarbios temos, kad vėliau būtų galima nutarti, koks bus pagrindinis posėdžio klausimas.

Problemos nagrinėjimas

Scenų surežisavimas, vaidmenų pasiskirstymas tarp grupės narių, pasikeitimas vaidmenimis, dublerių suradimas, vaidmenų atlikimas, susitikimas ir kt.

Būsimų veiksmų repetavimas pasirenkant atskiras scenas, ekspromtus ir pan.

Integracija, įvertinimas
Vedančiųjų ir grupės narių grįžtamoji reakcija, problemos nagrinėjimo proceso ir klausimų užsiėmimui pasibaigus apmąstymas.

Prie metodinio konsultavimo užsiėmimų skiriamas ir naujų veiksmų tikrovėje, t. y. konkrečioje darbo vietoje, išbandymas. Grįžtamoji reakcija sužinoma prasidėjus kitam posėdžiui.

8.3.2. Konkretus pavyzdys: kas yra Tobijui?

Vieno vaikų darželio kolektyvas kasmetinei kvalifikacijos kėlimo savaitei pasirinko temą „Kaip elgtis su sunkiais vaikais". Be teorinių klausimų, buvo svarstomi per metodinio konsultavimo užsiėmimus nagrinėti konkretūs pavyzdžiai. Toliau pateiksiu Tobijo pavyzdį.

Kolektyvas labai greitai sutarė pirmiausia išnagrinėti Tobijo klausimą, nes berniukas ir jo problemiškas elgesys buvo nuolatinė bendradarbių pokalbių tema.

Pedagogai (trylika moterų ir du vyrai) pirmiausia nupiešė Tobijo paveikslą: Tobijas yra devynerių metų, trečius metus lanko darželio pailgintos dienos grupę, išsiskiria savo perdėm agresyviu elgesiu, pernelyg dideliu judrumu, pavyzdžiui, lakstymu po visą darželį, pasitaikius progai iš jo dingsta ir nepaiso grupės tvarkos taisyklių. Pastaruoju metu probleminį elgesį papildo ir grasinimai griebtis smurto: „Aš išdursiu tau akis!" Iš pradinės mokyklos į pailgintos dienos grupę jis dažnai vėluoja, retai pietauja su kitais grupės vaikais – verčiau visai nevalgo. Labiausiai Tobijui patinka daryti „ką nori", vis sunkiau jį integruoti į grupę. Pokalbiai su grupės auklėtojais ir auklėtojomis, mėginimai geruoju ar piktuoju jį sudrausminti turi tik trumpalaikį poveikį. Ketvirtus metus Tobijas gauna ritaliną, nes vaikų

gydytojas jam diagnozavo dėmesio sutrikimo sindromą. Darželio vadovybė ir auklėtojai apie tai sužinojo visai neseniai.

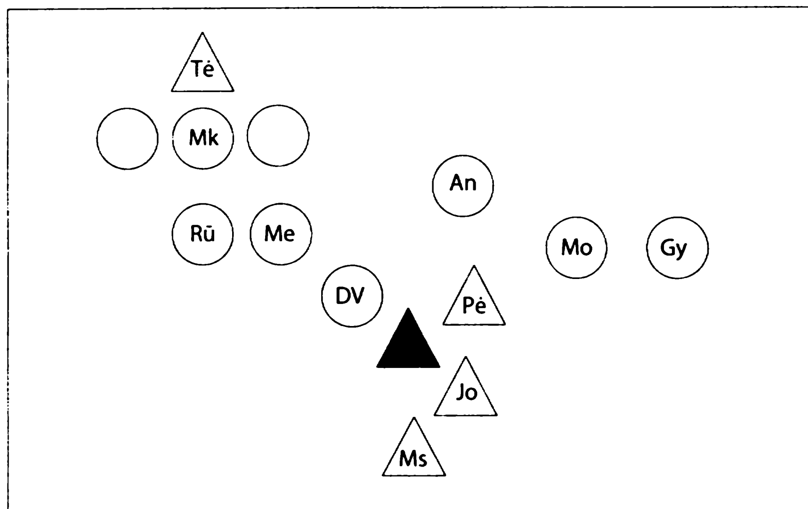
Nepaisant visų sunkumų, į darželį berniukas dažniausiai eina mielai. Viena vertus, pedagogai dažnai nervinasi ir dėl jo agresijos protrūkių būgštauja dėl kitų vaikų. Kita vertus, jie mato ir daug teigiamų berniuko savybių, pavyzdžiui, jo paslaugumą, kūrybiškumą. Jie mėgsta šį vaiką ir nori jam padėti.

Prieš pradedant ieškoti, kaip Tobijui padėti, reikia pagalvoti apie jo socialinę aplinką, tarpusavio sąveiką ir bendravimą su ja. Tobijo auklėtojas, pavadinsiu jį Pėteriu, pareiškia norą mano padedamas sudaryti berniuko „socialinį atomą“. Kiti kolektyvo nariai sutinka suvaidinti reikiamus vaidmenis. Kad būtų aiški šio psichodraminio darbo eiga, aš pasiūlau keletą tolesnių metodinių žingsnių.

Auklėtojas Pėteris yra šio psichodraminio užsiėmimo *vedantysis.* Socialinis atomas sudaromas jo nuožiūra, t. y. jei kolegės situaciją mato ar vertina kitaip, tai bus svarbu tik per baigiamąjį pokalbį. Kiti kolektyvo nariai pasiskirsto konkrečius vaidmenis ir bando į juos įsijausti. Šią užduotį jiems palengvina tai, kad vedantysis Pėteris iš pradžių kiekvieną vaidmenį apibūdina ir suvaidina, atsižvelgdamas į konkretaus personažo santykius su Tobiju. Vaidinti Tobiją Pėteris pirmiausia pakviečia vieną auklėtoją ir parodo jos vietą kambaryje.

Kad įvairių vaidmenų atlikėjai geriau suvoktų savo roles, aš su jais (tiksliau sakant, su Pėteriu, vaidinančiu vis kitą asmenį) truputį pasikalbu: tai psichodraminis interviu. Paskui vaidmenį perima anksčiau parinktas kolektyvo narys. Vedantysis turi gebėti susikaupti ir įsijausti į įvairius vaidmenis. Aš jam padedu. Pėteris galiausiai taip įsivažiuoja, kad ima prisiminti vis naujus svarbius žmones iš Tobijo aplinkos ir kviečiasi juos „į sceną“ – kol į veiksmą įtraukiamas visas kolektyvas. Taip iš daugelio Tobijui svarbių asmenų susidaro „socialinis atomas“.

Peteris kiekvienam iš jų suformuluoja sakinį, kurį turi pasakyti Tobijui, kad išreikštų savo požiūrį į jį.

Tobijo „gyvojo" socialinio atomo sudarymas

Tobijo „gyvojo" socialinio atomo sudarymas

T – Tobijas, pailgintos dienos grupės vaikas, devynerių su puse metų.

Mo – motina, ji stovi toliau ir į dešinę už Tobijo, žiūri žemyn, šypsosi nežinia kam, į sūnų net nepažvelgia. Motina bedarbė, turi bėdų dėl alkoholio ir mažai rūpinasi sūnumi. Jos sakinys: „Tu tai jau neprapulsi, turi mobilųjį telefoną ir raktą".

Tė – tėvas, jis stovi kambario kampe. Pabaigoje, kai sustoja visi asmenys, jis pasistiebia ant pirštų galų, kad galėtų matyti Tobiją. Tėvai prieš keletą metų išsiskyrė ir beveik nebendrauja. Tėvas gyvena netoli motinos, kartais iš mokyklos Tobijas eina pas jį. Tvirto susitarimo nei su tėvu, nei su motina nėra, jiems visai nesvarbu, kur Tobijas eina iš pailgintos dienos grupės.

Kalbantis su tėvu paaiškėjo, kad jis myli sūnų ir laiko jį protingu. Jis pats irgi buvęs judrus ir guvus vaikas. Tačiau tėvu ne-

galima pasitikėti, jis, pavyzdžiui, yra pragėręs pinigus, skirtus planuotai kelionei su vaiku. Jo sakinys: „Tu šaunus!“

An – Ana, devyniolikos metų sesuo, ji kito tėvo. Ana gyvena viena, netoliese; Tobijas po pamokų kartais eina ir pas ją. Ana myli savo brolį, laiko jį gana protingu, bet nežino, kas „tokiuose namuose“ iš jo išeis. Ana neseniai baigė mokyklą. Su motina ji nebendrauja. Jos sakinys: „Viskas gerai, Tobijau, tik labiau stenkis mokykloje!“

Gy – gydytoja, ji stovi toliau nuo berniuko, šalia motinos. Ponia V. dirba su Tobiju jau ketverius metus (žaidimo terapija). Anksčiau ji kartą per savaitę vesdavosi berniuką iš pailgintos grupės į savo kabinetą, dabar Tobijas ten ateina vienas. Jos jausmai berniukui prieštaringi: viena vertus, per keletą metų atsirado pasitikėjimas, kita vertus, ji nebegali naktimis užmigti po to, kai vaikas per jos seansus ėmė reikšti itin brutalias fantazijas. Jos sakinys: „Ir aš nežinau, kaip tau padėti“.

Mk – mokykla, ją simbolizuoja trys mokytojai. Tiesą sakant, Pėteris nenorėjo čia vaizduoti Tobijo mokytojų ir mokyklos, nes jų požiūris esąs „per blogas“. Kita vertus, ši įstaiga yra viena iš svarbiausių vaiko socialinės aplinkos sudėtinių dalių. Čia dėl Tobijo niekas nekvaršina galvos, atvirkščiai, kilo aibė problemų, kai kartą buvo nutrauktas ritalino vartojimas. Mokykla reikalavo toliau vartoti psichotropinius vaistus. Sakinys: „Tu gali eiti į mokyklą, jei vartosi ritaliną“.

Rū ir **Me** – tai pailgintos dienos grupės auklėtojos. Rūta ir Merė stovi viena šalia kitos kiek atokiau nuo Tobijo, kairėje, priešais „mokyklą“. Abiejų jausmai Tobijui prieštaringi. Kartais jis joms patinka, bet dažniausiai laiko jį sunkiu vaiku. Jos sako Tobijui tą patį sakinį – Rūta nervingai treptelėjusi koja, Merė greičiau netekusi vilties: „Ar gali pagaliau elgtis padoriai?“

DV – darželio vedėja, jai Tobijas (dažniausiai) patinka, jis dažnai lankosi jos kabinete, jie ten šnekučiuojasi, jis ką nors vei-

kia. Be to, Tobijas laikosi susitarimo, kada ten galima užeiti. Vedėja stovi šalia berniuko, uždėjusi jam ant peties ranką, ir sako: „Tu visai nieko, Tobijau – tas keletą ydų mes dar ištaisysime".

Pė – Pėteris, pailgintos dienos grupės auklėtojas. Jis myli Tobiją ir mano, kad berniukas yra gudrus, sąmojingas, protingas, kartais įžūlus. Bet ir Pėteris vaikas būdamas buvo toks pat. Dar ir dabar Pėteriui sunku susitaikyti su normomis ir reglamentais. Jis, kaip ir vedėja, stovi šalia berniuko, tik iš kitos pusės, ir laiko jam ant peties ranką. Jo sakinys panašus: „Tu OK, Tobijau. O tuos kelis dalykėlius mes sutvarkysime".

Jo – Jonas, jam septyneri metai, lanko pailgintos dienos grupę. Berniukas visada džiaugiasi pamatęs Tobiją, kartais jie abu žaidžia. Jis stovi priešais Tobiją ir žiūri į jį spindinčiomis akimis. Sakinys: „Tu – jėga, Tobijau!"

Ms – Marselis, jam šešeri. Jis lanko pailgintos dienos grupę. Berniukas žavisi už jį vyresniu Tobiju ir nori su juo žaisti. Marselis stovi už Jono ir taip pat nuolat susižvalgo su Tobiju. Jo sakinys: „Tu už visus didesnis".

Galiausiai visi pagrindiniai vaidmenys pasiskirstyti. Paskutinis veiksmas scenoje – tai Pėterio ir Jukselio, kuris iki tol vaidino Tobiją, pasikeitimas vaidmenimis. Pėteris įsijaučia į berniuko vaidmenį ir paeiliui išklauso visus Tobijui skirtus sakinius. Mano paklaustas jis sako, kad nemaloniausiai jam skamba „mokyklos" žodžiai, bet ir kitų nelabai smagu klausytis. Labiausiai jam dabar maga iššokti pro langą.

Darbas scenoje baigiamas „pasitraukimu iš vaidmens" ir atsipalaidavimu. Pedagogai labai sujaudinti to, ką išgyveno, ir turi iš tiesų atsidaryti langą, kad įkvėptų oro.

Įvertinimas

Paskui vyko išsamus aptarimas. Aš jį trumpai apibendrinsiu. Visi pedagogai džiaugėsi atlikę bendrą darbą. Šitaip jie turėjo galimybę įsijausti į vaiko padėtį ir suvokti sunkias gyvenimo ap-

linkybes, suprasti, kodėl berniukas taip elgiasi. Jie sužinojo ir pajuto, kad Tobiju jau daug metų nesirūpina ir jam nepadeda nei motina, nei tėvas, jis turi kaip įmanydamas suktis pats. Be rūpesčio ir globos, Tobijui reikia tvarkos, taisyklių ir elgesio ribų. Jis nuolat jų nepaiso, tačiau trokšta artimų žmonių, kurie su juo bendrautų, vietom kiek pristabdytų ir būtų jam atrama. Pailgintos dienos grupės pedagogai ateityje drauge su Tobiju nustatys jam griežtas ir nepajudinamas elgesio taisykles ir nuolat sakys savo pastabas apie jo gerą ir blogą elgesį.

Į akis krinta tai, kad dauguma asmenų per vaidinimą stovi už berniuko nugaros. Kad susitiktų jų žvilgsniai, Tobijas turi dėti pastangų, t. y. atsigręžti. Ši situacija atitinka kasdienę vaiko tikrovę mokykloje, šeimoje ir kitoje socialinėje aplinkoje; taigi pedagogai turi dar kartą gerai apgalvoti, kaip jiems su Tobiju elgtis.

Daug Tobijui skirtų sakinių yra dviprasmiški, pavyzdžiui: „Viskas gerai, tik...". Tai trukdo Tobijui teisingai save įvertinti, nuolat verčia jį manyti, kad blogai elgiasi. Berniuko vidinę sumaištį pabrėžtinai rodo jo įsitempimas ir per didelis aktyvumas.

Visi „socialinio atomo" dalyviai gavo svarbią pamoką – reikia aiškiai skirti teisingą žmogaus elgesio kritiką nuo jo asmenybės vertinimo ir pagarbos jam.

Buvo akivaizdu, kad tėvas ir sūnus labai vienas nuo kito nutolę, tarp jų yra visokių užtvarų (mokykla, pailgintos dienos grupė). Tėvas ne itin stengiasi įveikti kliūtis, bet Tobijas vis dėlto labai norėtų artimai su juo bendrauti. Auklėtojai ir vedėja norėtų išsiaiškinti, kaip darželis galėtų užmegzti ryšį su tėvu.

Nėra abejonės, kad Tobijas pernelyg mažai paramos gauna iš gydytojos. Ji dirba su berniuku ketverius metus, bet aiškiai neranda būdo, kaip išspręsti jo problemas. Galbūt reikėtų su ja pasikalbėti ir pamėginti Tobijui padėti bendromis jėgomis.

Iš Pėterio atsiliepimų apie Tobijo vaidmenį galima numanyti, kaip Tobijui svarbu ir padeda, kad jį be išlygų priima abu jaunesnieji grupės berniukai. Aišku ir tai, kad Tobijas sugeba

bendrauti su kitais žmonėmis, jeigu yra vertinamas ir pripažįstamas.

Įsižiūrėjus į grafinį socialinio atomo vaizdą peršasi mintis, kad Tobijas ieško, kas pakeistų šeimą, kad darželis jam atstoja tėvą ir motiną, brolius bei seseris. (Žr. 5.4 poskyrį „Apsaugos veiksniai".) Turint tai galvoje, Tobijo „užgaida" atrodo visai kitaip: darželis yra tarp Tobijo namų ir mokyklos. Kiekvieną rytą berniuko kelias į mokyklą veda pro darželį. Jis padaro nedidelį lankstą pro pailgintos dienos grupę, pasveikina vedėją, keletą auklėtojų ir tęsia kelionę į mokyklą.

Darželis Tobijo gyvenime neabejotinai užima svarbią vietą, jis berniukui yra dalelė šeimos ir tėvynės. Tiesa, Tobijas po šešių mėnesių, prieš vasaros atostogas, turi būti iš čia išrašytas. Jo motina mano, kad sūnus jau pakankamai didelis ir gali apsieiti be pailgintos dienos grupės, be to, ji nori sutaupyti vaiko priežiūrai skirtus pinigus.

Kad sušvelnintų šią Tobijo katastrofą, pedagogai jam pasiūlė lankyti darželį dvi dienas per savaitę po pamokų*.

Papildymas. Šis išsamus aprašymas turėtų iliustruoti, kaip metodinės konsultacijos gali padėti į klampias ir sunkiai sutvarkomas situacijas pažvelgti kitu žvilgsniu, jas išnarplioti ir suprasti. Turint tokį pagrindą, bus lengviau žengti kitą žingsnį (bendri svarstymai, kaip vaikui padėti).

Šiam sociometriniam metodui reikia specialistų instruktažo, o kiti metodai, kaip sociogramos ar socialinio atomo sudarymas (naudojant tam tikrus daiktus), yra nesudėtingi ir nebrangūs, todėl juos puikiai galima taikyti savarankiškai.

---

* Kol ši knyga buvo baigta, su Tobiju buvo sudaryta speciali sutartis, pagal kurią jis įgijo svečio teises. Nustatytos darželio lankymo dienos, pokalbių partneriai, išrašymo tvarka, be to, nedidelės užduotys jam pačiam. Po keturių mėnesių buvo padaryta išvada, kad tokia tvarka visai pasiteisino.

9 Santykių užmezgimas ir bendravimas

Auklėjimas reikalauja emocinio dėmesio vaikui ir gebėjimo kurti gerus, pasitikėjimu grįstus santykius. Jei vaikas priimamas su visomis geromis ir blogomis savybėmis, jeigu jis darželyje jaučiasi gerai ir pasitiki auklėtoja, tai yra geriausios sąlygos jam lavėti ir įveikti sunkius gyvenimo tarpsnius.

Apie emocinių santykių užmezgimą su vaikais rašoma 1.3 skirsnyje, su suaugusiaisiais – 10 skyriuje. Ši darbo sėkmė priklauso nuo auklėtojo gebėjimo priimti vaiką, jo individualybę, kokia ji yra, pagarbiai ir meiliai su juo elgtis. Užmegzti santykius su nauju, droviu ar problemišku vaiku dažnai palengvina bendra fizinė veikla, kai su vaiku kartu juokiamasi, išdykaujama ir atsipalaiduojama. Fizinis sąlytis sustiprina tarpusavio santykius.

Žinoma, net ir puikiai sutariant kartais tenka pasiginčyti, pavyzdžiui, kas turi sutvarkyti žaidimo vietą baigus žaisti, arba kai nesilaikoma grupės tvarkos taisyklių ir pan. Kyla įvairių sunkių klausimų, tarkim, kaip elgtis su agresyviais vaikais. Tokiais atvejais reikia meistriškumo atskirti svarbų, problemišką vaiko elgesį nuo pedagogo ir vaiko santykių. Tai galima laikyti dalykinio ir santykių lygmens atskyrimu. Vienoje pusėje lieka pasitikėjimu grįsti auklėtojos ir vaiko santykiai, kaip pastovus, patikimas lygmuo, kitoje – konkretus netinkamas poelgis ir ginčai dėl jo. Kai kurie vaikai, pirmiausia menkai prisirišę, išbando, ar auklėtojos simpatija yra tikra ir išlieka, kai vaikas pridaro nemalonumų. Už to dažniausiai slypi nuogąstavimai, kad auklėtoja gali nustoti jį mylėjusi. Vaikai įgyja naujos, svarbios patirties, jei auklėtoja, nors ir nustato jiems griežtas taisykles

ir, galimas daiktas, laikinai neleidžia dalyvauti kokiose ypatingose pramogose, vis dėlto iš esmės yra palankiai nusiteikusi jų atžvilgiu ir priima juos tokius, kokie yra. Dažniausiai lengva laikytis tokios pozicijos, kai kyla konfliktas. Tačiau kai vaikas labai smarkiai pyksta ar yra visai bejėgis, toks santūrumas įmanomas tik su išlygomis.

9.1. Su vaikais reikia kalbėtis

Kalba mus sieja su kitais žmonėmis, o kartu ir padeda išlaikyti reikiamą atstumą. Kalba mes išreiškiame, kaip vertiname kitus žmones arba kaip jie vertina mus. Žodžiais baramasi, ginčijamasi, priekabiaujama, baudžiama, moralizuojama ar žeminama. Žodžiais galima ir paguosti, padėkoti, susitaikyti, pagirti ar padrąsinti. Visa tai įmanoma, jeigu suaugusieji su vaiku kalbasi. Kalba, pokalbiai apskritai turi didžiulę reikšmę psichikos raidai ir žmonių santykiams.

Pedagogai turi nuolat kalbėtis su vaikais, organizuoti bendrus pokalbius grupėje ar su pavieniais auklėtiniais. Suaugusieji turi būti atsakingi už tai, kad pokalbis vyktų tinkamai, konstruktyviai, kaip dialogas tarp lygiaverčių partnerių. Tinkamai vadovauti pokalbiui – tai visus pokalbio dalyvius laikyti lygiaverčiais, juos išklausyti ir leisti kalbėti. Tik tokiomis sąlygomis vaikas gali ramiai papasakoti suaugusiesiems, kas jį jaudina, džiugina, kelia baimę ar slegia; gali užduoti klausimų, ginčytis ir pan.

Tėvai ir pedagogai dažnai apie sunkų vaiką sako: „Jis (ji) apskritai nieko negirdi!“ Nors girdėti, t. y. suvokti garsus, toks vaikas tikrai gali, tačiau jis tikriausiai negali arba nenori *išgirsti*. Tokiu atveju auklėtoja turėtų savęs paklausti:

- Ką vaikas turėtų išgirsti?
- Kada jis nustoja klausytis?
- Dėl ko taip atsitiko?

Kol kas nėra pakankamai išaiškinta, kodėl vaikai nenori klausyti, ką jiems sako tėvai arba artimieji. Jau kūdikis įsiklauso į pažįstamus tėvų balsus, jų žodžiai jį nuramina arba padrąsina. Žinoma, kūdikius kartais anksti išgąsdina stipresni garsai arba emocingesni žodžiai. Vėliau vaikai išmoksta „apkursti", kai kalbama apie taisykles, moralizuojama arba kai jie kritikuojami. Vaiko požiūriu toks „negirdėjimas" yra apsaugos priemonė.

Vaikai tikrai gali suvokti (arba turi to išmokti), kai auklėtoja ragina grupę ką nors padaryti arba kai kritiškai vertina kokio nors vaiko netinkamą elgesį. Tačiau auklėtojos žodžiai neturi būti užgaulūs, žeminantys, jie neturi būti suvokiamai kaip nepagrįsta kritika. Tai ypač svarbu kalbant apie vaikus, kurie nuolat trukdo, krečia šunybes arba smurtauja. Bet svarbiausia, kad pokalbiai baigtųsi bendru sutarimu ir kad paskui būtų kontroliuojama, kaip to susitarimo laikomasi.

Kai vaikas dar nemoka kalbėti, jis kūno kalba išreiškia tai, ko dar negali pasakyti. Tokiu atveju auklėtoja gali suprasti vaiko norą pasikalbėti ir suteikti jam tokią galimybę, pavyzdžiui: „Tavo akutės taip blizga ir tu taip šokinėji aplink mane – turbūt nori man pasakyti ką nors malonaus?" Arba: „Tavo žvilgsnis toks gailus – gal nori man pasakyti, kas tave slegia?" Geriausia kalbėtis su vaiku jaukiame kampelyje.

9.2. Pūkutis ir lėlės – pagalbinė bendravimo priemonė

Maunamos ant rankos, tvirtinamos prie lazdelės ir visokios kitokios lėlės žavi vaikus ir puikiai tinka mokytis bendrauti. Vaikai nori susitapatinti su lėlėmis, pirmiausia su tomis, kurios, kaip ir jie, turi silpnybių. Jie gali lėlėms atvirai reikšti savo jausmus

(įtūžį, liūdesį, neapykantą, džiaugsmą ir pan.), o tai realiame gyvenime neįmanoma arba neleidžiama.

Žaisdami su lėlėmis vaikai dažnai ką nors papasakoja daug išsamiau ir spontaniškiau, negu užkalbinti ar klausinėjami tiesiogiai. Jei auklėtoja moka sumaniai vaidinti lėlę, jai pavyks prakalbinti net ir labai užsisklendusius vaikus.

Tokiam tikslui viename Berlyno darželyje atsirado Pūkutis. Tai iš kartono iškirptas šunelis, aplipintas papurusio kailio lopinėliais ir dviejose vietose virvelėmis pritvirtintas prie medinės lazdelės. Vieną dieną jis įlapsėjo į grupę, apuostė kambarį, prisistatė, pasiteiravo vaikų, kuo jie vardu, paklausinėjo, ką galima darželyje daryti, ir pagaliau paklausė, ar galėtų pasilikti grupėje. Dauguma vaikų iš karto juo susižavėjo, tačiau du berniukai iš pradžių jį paspyrė – šuniukas taip sukaukė, kad šiedu išsigando ir sutriko. Kartais ir agresyviu veiksmu norima išreikšti simpatiją. Vėliau abu berniukai su kitais vaikais pastatė Pūkučiui būdą, kad jis turėtų kur prisiglausti. Dabar šunelis gyvena grupėje ir turi puikią poilsio vietą. Kartais jis įsitaiso krepšelyje netoli vaikų.

Naudodamasi lėle, auklėtoja dažnai gali pradėti grupėje pokalbį arba užmegzti ryšį su vaiku, kuriam kaip tik reikia ypatingo dėmesio, tik jis nemoka to pasakyti. Pūkutis jau du mėnesiai yra tikras grupės narys ir labai padeda auklėtojai, ypač ieškant bendros kalbos su sunkumų turinčiais vaikais.

Kaip pasidaryti Pūkutį

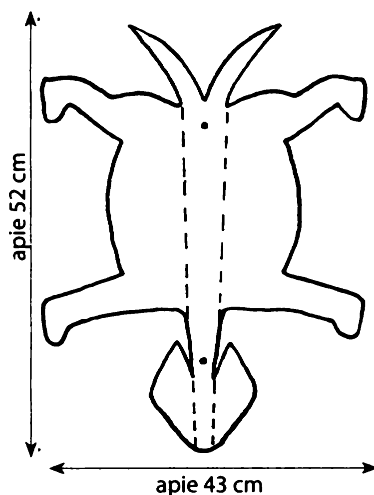
Medžiagos:

Standesnis popierius arba nestoras kartonas, sagos arba karoliukai akims, virvelė ir lazdelė, tiktų kailio lopinėliai.

Figūrą nusibraižykite ir išsikirpkite pagal pateiktą formą. Tada įlenkite punktyru pažymėtas vietas ir suklijuokite uo-

degą. Taškų vietose perverkite virvelę ir pririškite šuniuką prie lazdelės. Akių vietoje įsiūkite sagutes ar karoliukus.

Jei norite pasidaryti šuniuką su kailiu, pirma kartoną apklijuokite, o paskui lankstykite.

10 Bendradarbiavimas su tėvais

Pradėkime nuo to, kad tėvai nori savo vaikams visa ko geriausio. Jie planuoja bendrą ateitį ir viliasi, kad vaikas užaugs geras ir sveikas. Kartais jie net tikisi, kad vaikas sėkmingai baigs mokyklą ir studijas, pasirinks gerą profesiją. Kai kurie tėvai savo neįgyvendintas svajones perkelia vaikams.

Kiekvienas giminių, draugų ar pedagogų pagiriamasis žodis apie vaiką, jo gebėjimus ar dailią išvaizdą pastiprina tėvus: aš esu „gera mama“, „geras tėvas“, žmonės pastebi mano pastangas gražiai išauklėti vaiką ir juo pasirūpinti. Tėvai tuomet su meile ir pasididžiavimu žiūri į savo vaiką, jis juos džiugina, tai atperka kartais paaukotas svajones apie savo pačių profesiją ir karjerą, brangias keliones į svetimas šalis.

Tuo tarpu tėvai, nuolat iš įvairių pusių girdintys, kad jų vaikas yra sunkus, kelia problemų, trukdo aplinkiniams, piktybiškai užgaulioja kitus vaikus, negali su kitais žaisti, priima tai kaip priekaištus sau, kad jie netinkamai atlieka tėvų pareigas. Tai juos žeidžia, dažnai kamuoja kaltės jausmas.

Sunkių vaikų tėvai ir vaikų darželyje jaučiasi prasčiau, vengia susitikti su kitais tėvais ir pedagogais. Arba, atėję parsivesti vaiko, nuolat klausinėja auklėtojų, koks jis šiandien buvo. Tai pablogina ne tik darželio ir tėvų, bet ir tėvų bei vaikų santykius. Tačiau jei bendraujant vieniems su kitais bus paisoma tam tikrų principų, net ir šiomis sunkiomis sąlygomis tėvai ir pedagogai galės rasti būdų vaisingai bendradarbiauti ir vaiko labui atvirai pasikalbėti.

10.1. Pokalbiai su tėvais

Partneryste grįstas bendradarbiavimas su tėvais, asmeniniai ryšiai ir dialogas visais vaiko gerovės klausimais yra sąlyga, kad tiek vaikai, tiek tėvai darželyje gerai jaustųsi. Be to, tai yra abipusio dėmesio, pagarbos ir auklėtojo gebėjimų vertinimo pagrindas. Pedagogai ir tėvai bendradarbiaudami siekia bendro tikslo – geriausiai ugdyti vaiką. Šis bendras tikslas vienija.

Pokalbiai su tėvais apie vaiko raidos sutrikimus paprastai vyksta konstruktyviai ir patenkinamai, jei tarp vaikų darželio ir šeimos yra pasitikėjimu grįsti santykiai. Pamatas jiems klojamas jau pirmuoju pokalbiu, priimant į darželį.

10.1.1. Svarbūs pirmieji kontaktai per priėmimo pokalbį ir apsipratimo laikotarpiu

- Per šį pirmą išsamų pokalbį tarp tėvų, darželio vadovybės ir grupės auklėtojos, kaip ir per artimiausias apsipratimo darželyje savaites, dalyvaujant vienam iš tėvų, padedami būtinos abipusės pagarbos ir pasitikėjimo pamatai.
- Kuo aiškiau išdėstoma darželio koncepcija ir apibūdinamas auklėtojos darbo stilius, tuo sąmoningiau gali tėvai apsispręsti dėl darželio.
- Jei per pirmąjį pokalbį tėvai susidaro nuomonę, kad bus atsižvelgta ir kiek įmanoma paisoma jų specifinių norų ir poreikių, šeimos jaučia, kad jomis rūpinamasi.
- Per šiuos pirmuosius pokalbius susitariama abipusiškai keistis informacija apie vaiko raidą. Tuomet tėvams ir pedagogams ateityje esti lengviau svarstyti problemines temas.
- Tėvai turi galimybę papasakoti apie savo vaikų ligtolinį gyvenimą, o pedagogai gali pasinaudoti šia informacija pedagoginiame darbe. Todėl tėvai jaučiasi įvertinti, kad tinkamai

auklėja vaikus, o vaikams nutiesiamas tiltas tarp šeimos ir darželio.

10.1.2. Pokalbis „tarpduryje" – tolesnių pokalbių pagrindas

Posakis „kalbėtis tarpduryje" yra vaizdingas ir iškalbus. Įsivaizduojame iki galo atlapotas duris, kurios netrukus vėl užsivers. Per šias kelias minutes galima šnektelėti. Remdamasi pavyzdžiu iš savo praktikos, norėčiau šią situaciją aprašyti vaizdingiau.

Seminaro „Kaip vesti pokalbį" dalyviai dalijosi patirtimi apie sunkius, nemalonius išgyvenimus kalbantis tarpduryje. Psichodramos priemonėmis norėjome atidžiau patyrinėti šias pokalbių situacijas. Seminaro dalyviai sutiko padėti vedančiajai ištirti vieną konkretų atvejį ir pasiskirstė vaidmenimis. Dvi dalyvės atsistojo viena šalia kitos, vaizduodamos durų staktą; kitas dalyvis vaizdavo duris ir pamažu vaikštinėdamas rodė, kaip jos darinėjasi. Tai buvo „scena", kurioje vyksta pokalbis. Toliau aprašyta, kaip buvo suvaidinta auklėtojos Marijos M. ir motinos Silvijos V. sunkaus pokalbio situacija.

Scena:

Trečiadienio rytas, prieš pusryčius. Keletas vaikų žaidžia prie stalo, kiti – ant grindų. Marija M. ruošia pusryčius. Silvija V., vieniša motina, atidaro duris ir įeina su ketverių metų sūnumi Štefenu. Ji skuba, bet norėtų paskubom išlieti susitvenkusį apmaudą. Greitakalbe moteris išberia, esą Štefenas vakar vakare jai papasakojęs, kad žaidimų aikštelėje visi vaikai jį erzinę ir apstumdę, ir niekas jo negynęs. Motina mano, kad tai baisi netvarka, juolab kad taip atsitinka

nebe pirmą kartą. Toliau taip tęstis nebegali! Šie jausmingi priekaištai pasipila ant Marijos galvos visai netikėtai, ji išsigąsta ir pasipiktina. Auklėtoja ima klausinėti, teisintis, įsivelia į sunkų pokalbį. (Tuo tarpu durys pamažu užsidaro.) Tarp abiejų moterų atsiranda įtampa. Motina apsisuka ir skubiai išeina. (Žinoma, ji turi dar kartą atidaryti duris.) Auklėtoja lieka suirzusi. Darbo diena prasideda ne itin maloniai. Tuo scena baigiasi.

Apmąstymai

Per baigiamąjį pokalbį paaiškėjo, kad panašių atvejų nuolat pasitaiko seminaro dalyvių darbe. Mariją tai kiek paguodžia, ji nekantriai laukia mūsų patarimų, kaip elgtis tokioje situacijoje. Pirmiausia kolegės pasidalija savo labai pamokomais vaidinimo įspūdžiais:

M a r i j a. Juk neįmanomas dalykas – imti ir užsipulti mane visų vaikų akivaizdoje. Dėl to aš nejuokais supykau. Be to, aš apskritai nieko nežinojau apie šį įvykį. Su šita mama aš ir šiaip dažnai turiu vargo, mes nerandame bendros kalbos.

S i l v i j a. Aš manau, kad jos čia, darželyje, mano Štefeno nelabai mėgsta, kitaip geriau jį žiūrėtų. Aš negaliu tiek daug rūpintis vaiku ir manau, kad tai auklėtojų darbas. Dabar esu labai susijaudinusi ir džiaugiuosi, kad galiu greit išeiti. Bet jai parodžiau, kad ir aš turiu ką pasakyti.

Š t e f e n a s. Ai, mama su Marija susipykusios ir barasi. Tai man atrodo kvaila. O visi vaikai žiopso. Aš nenoriu čia pasilikti, verčiau išeičiau kartu su mama. Vakar žaidimų aikštelėje irgi viskas buvo kvaila.

Ž a i d ž i a n t y s   v a i k a i (visi kartu). Kas čia dedasi? Vaje, jos ginčijasi!

D u r ų   s t a k t a. Net sulinkau nuo tokios įtampos. Jeigu jos matytų, kokios pasišiaušusios stovi viena prieš kitą!

Durys. Kiekvieną rytą mes čia turime svarbią užduotį – atsidarome, kad tuoj galėtų susitikti vaikai, tėvai ir Marija. Tai svarbus darbas. O dabar mes patyrėme tik stresą.

Galimos išeitys

Ką padaryti, kad šis visiems nemalonus pokalbis būtų smagesnis? Per kitą repeticiją mėginame jį kitaip pakreipti. Vaidinant tą padaryti nesunku, nes iš karto matome kitų vaidinimo dalyvių atsakomąją reakciją. Štai viena iš galimų išeičių.

Pradžia lieka ta pati: motina smarkiai skundžiasi. Tačiau dabar auklėtoja bando reaguoti kitaip.

Marija: „Suprantu jūsų rūpestį, bet vakar aš nieko blogo, išskyrus įprastą apsistumdymą, nepastebėjau. Dabar netinkamas metas išsamiau apie tai pasikalbėti. Bet aš paklausiu savo kolegės, kuri vakar taip pat buvo žaidimų aikštelėje, pasišnekėsiu ir su Štefenu. Popiet bus ramiau, turėsiu daugiau laiko, galėsime plačiau pasišnekučiuoti. Gerai?"

Motinos reakcija į tokį pokalbį: „Ji iš tikrųjų mane išgirdo ir pažiūrėjo į mane rimtai, nors aš sprogau iš pykčio. Jau seniai ketinau su ja pasikalbėti, nes Štefenas man kelia rūpesčių. Gal pokalbis ir nebūtų labai jau sunkus". Silvija V. sutinka susitikti po pietų ir jau linksmesnė eina į darbą.

Auklėtojos atsakomoji reakcija: „Džiaugiuosi, kad ji priėmė mano siūlymą. Manau, į darbą ji išėjo ramesnė. Dabar tikrai atidžiau stebėsiu Štefeną, nes jis turi sunkumų. Paskui paprašysiu, kad jis man ramiai viską papasakotų".

Tokie kasdieniai trumpi pokalbiai atvedus ar pasiimant iš darželio vaiką sudaro didelę pedagogų ir tėvų bendravimo dalį. Nuo jų daug priklauso, kaip seksis išsamiai pasikalbėti sunkiomis temomis. Pokalbius „tarpduryje" gali palengvinti šios taisyklės:

- Galvokite apie tai, kad rytinis pokalbis jo dalyvius vienaip ar kitaip nuteikia visai likusiai dienai.
- Sakykite apie vaiką tik gerus dalykus, nes paprastai tuo metu šalia yra ir daugiau tėvų ir vaikų, kurie viską girdi.
- Būtinus organizacinius dalykus aptarkite trumpai ir glaustai.
- Išklausykite tėvų nusiskundimus, parodykite, kad esate pasirengę bendrauti, bet nurodykite, kad svarbiems pokalbiams reikia tinkamos vietos, laiko ir ramaus nusiteikimo; pasiūlykite patogų susitikimo laiką.

10.1.3. Pokalbiai apie vaiko raidą

Pasikeitimas informacija apie vaiko raidą vaikų darželyje padeda tėvams orientuotis ir bendradarbiauti su auklėtojais (auklėtojomis). Pagerėja bendras darbas vaiko labui. Auklėtojai papasakoja, kiek vaikas pažengė darželyje, o tėvai pasidalija savo pastebėjimais. Be to, auklėtojai tėvams pageidaujant gali pasisiūlyti patarti ar padėti kaip pedagogai.

Jau kalbantis apie vaiko priėmimą į darželį reikia nurodyti, kad čia vyksta vadinamieji metiniai pokalbiai apie vaiko raidą su kiekvieno vaiko tėvais, nepaisant to, ar jis kelia kokių rūpesčių, ar ne. Paprastai toks siūlymas susilaukia didelio tėvų pritarimo. Norėčiau pateikti dvi skirtingas tokių pokalbių formas.

Atskirai sutartas pokalbis

Per paskutinius tris darželio sezono mėnesius auklėtojai ir tėvai susitaria dėl pokalbio laiko. Pokalbio trukmė – nuo 45 iki 60 minučių. Žiūrėdami vaikų piešinius, nuotraukas, kartais trumpus videofilmus ir tų metų vaikų rankdarbius, vartydami auklėtojų užrašus apie vaiko raidą, tėvai išsamiai susipažįsta su vaiko gyvenimu darželyje. Auklėtojai su tėvais aptaria, ko vaikas

per metus išmoko, ką jis mėgsta veikti, kas jo visai netraukia, atsako į specifinius tėvų pateiktus klausimus. Pabaigoje aptariami svarbiausi vaiko tų metų raidos etapai ir kitų metų planai (pvz., vaiko kelionės, kalbos mokymasis, pasirengimas mokyklai).

Metiniai pokalbiai

Šiems pokalbiams kasmet skiriama patalpa, kur tėvai su auklėtojais gali bendrauti ne vieną dieną (žiūrint kokios darželio sąlygos ir kiek vaikų). Tėvai registruojasi specialiame žurnale. Kiekvienam pokalbiui skiriama 30–45 minutės. Jų turinys toks pat, kaip ir aukščiau aprašytų atskirai sutartų pokalbių. Tiesa, metiniai pokalbiai vyksta po kelis per popietę, jiems reikia daugiau ruoštis, o laiko esti mažiau.

Svarbiausi pasirengimo ir eigos aspektai:

- parinkti pokalbio laiką taip, kad jame galėtų dalyvauti abu tėvai;
- jei vaiką augina vienas iš tėvų, jam pageidaujant pasikviesti kitų vaiko artimųjų;
- sudaryti sąlygas maloniam ir sklandžiam darbui (patalpos apipavidalinimas, kava, arbata ir t. t.);
- apgalvoti pokalbį taip, kad dėmesys būtų sutelktas į abiem pusėms malonius vaiko raidos žingsnius, t. y. nekalbėti apie sunkias vaiko problemas, tėvų ir pedagogų nesutarimus. Tam skiriamas kitas laikas;
- vaiko raidos vaizdas tampa išsamesnis, jei tėvai papasakoja apie vaiko gyvenimą namie.

Toks partneriškas požiūris į vaiką ne tik paskatina tėvus bendradarbiauti su darželiu, – čia ir pedagogai gali parodyti savo profesinį išprusimą, kad tėvai juos įvertintų. Tuomet kilus auklėjimo ar raidos problemų tėvai kreipsis patarimo į pedagogus.

10.1.4. Pokalbiai su tėvais kilus nesutarimams

Vaiko raidos problemos, nesusipratimai, kaltinimai, nusivylimai, susitarimų nesilaikymas ir pan. gali sukelti didesnių ar mažesnių nesutarimų tarp tėvų ir auklėtojų. Nors žinome, kad konfliktai yra neišvengiama žmonių bendravimo dalis, vis dėlto pokalbiai esant nesutarimų dažnai būna nemalonūs. Reikia sugebėti įsijausti į gana specifines situacijas, kad galėtum bendrauti su jose atsidūrusiais tėvais.

Pokalbio apgalvojimas

Geras pasirengimas pokalbiui padidina profesinę kompetenciją ir sustiprina pasitikėjimą savimi. Pasirengi padės šie klausimai:

- Ką norėčiau šiuo pokalbiu pasiekti?

Aiškiai ir vienareikšmiškai įvardykite motyvus ir tikslus. Čia kalbama ne tik apie pokalbio turinį (dalykinis lygmuo), bet ir apie bendradarbiavimą (santykių lygmuo). Svarbus tikslas yra, pavyzdžiui, užmegzti arba pagerinti esamus ryšius, išklausyti arba būti išklausytam, išsklaidyti nepasitikėjimą.

- Ar mano tikslas šiuo metu yra realus?

Jei į šį klausimą atsakysite neigiamai, tada tegul tai būna ilgalaikis tikslas. Dabar jūsų uždavinys – nusistatyti dalinius tikslus, kuriuos galėtumėte pasiekti.

- Kokią realią pagalbą galėčiau pasiūlyti?

Darželio siūlymai gali padėti įveikti auklėjimo sunkumus, tačiau jie turi būti realiai įgyvendinami. Kitaip tėvai nusivils ir santykiai su jais blogės toliau.

Pokalbio eiga

Specialiojoje literatūroje gausu nurodymų ir „auksinių“ taisyklių, kaip kalbėtis su tėvais iškilus konfliktui. Be abejonės, jie

naudingi. Tačiau vadovauti pokalbiui išmokstama tik kalbantis, t. y. kiekvienas pokalbis, net jeigu jis sekasi nekaip, suteikia patirties ir padidina kompetenciją.

Glaustai pateiksiu keletą patarimų, kaip vadovauti pokalbiui.

- Leiskite tėvams išsakyti savo rūpesčius. Būkite jiems atidūs ir supratingi. Pastabos, papildomi klausimai be vertinimo ar nepritarimo rodo jūsų atjautą ir supratimą.
- Jei norite kalbėtis su tėvais apie vaiko raidos sutrikimus arba netinkamą elgesį, pirmiausia jiems išsakykite, ką pastebėjote pats (pati) arba kas jums kelia rūpestį ir neskubėkite nieko aiškinti bei iš anksto spėlioti.
- Tėvai dažnai apiberiami priekaištais. Jums bus lengviau kalbėtis, jei parodysite savo subjektyvų požiūrį ir jausmus, pavyzdžiui: „Man krito į akį tai, kad (...)" arba: „Man kelia nerimą tai, kad (...)"
- Paklauskite tėvų, ar jie ką nors panašaus pastebėjo namie, ir drauge su jais ieškokite, kaip paaiškinti išsiskiriantį vaiko elgesį. Tėvai geriausiai pažįsta savo vaikus, ir jūs turite į juos atitinkamai kreiptis: t. y. galima jų klausti ir prašyti paaiškinti.
- Tėvai jus geriau išklausys ir apgalvos, kaip jie auklėja vaiką, jeigu įvertinsite juos kaip tėvus, bet pripažinsite ir teisę suklysti. Tik tokiu atveju galėsite atvirai pasikalbėti, turėdami bendrą tikslą – ieškoti išeičių.
- Nesistenkite padaryti tėvams įspūdžio, kad kiekvienu atveju žinote kaip pasielgti ar kaip padėti. Jei skubotai duosite patarimą, jūsų pašnekovas gali pasijusti bejėgis. Teigiami pokyčiai galimi tik bendradarbiaujant su tėvais. Tai tinka ir sunkioms problemoms, kurioms kilus jūs galite pasiūlyti tėvams toliau visiems tartis ir kiek galint jiems padėti.
- Tėvus labiau paskatinsite stengtis įveikti sunkumus, jeigu jiems pasakysite, ką gera matote jų auklėjime.

Pokalbio užbaigimas

Kiekvieno pokalbio pabaigoje daromos išvados ir aptariamos konkrečios priemonės. Neblogą įspūdį visiems dalyviams gali palikti ir sunkus pokalbis, jeigu pabaigoje susumuojama, ką gera pavyko nuveikti. Jeigu svarbiausio tikslo nepavyko pasiekti, atkreipkite dėmesį net ir į mažus žingsnelius, dalinius tikslus. Galbūt pašnekovai pirmą kartą apsiėjo be abipusių priekaištų dėl vaiko elgesio darželyje ir namie. Galbūt vieni kitus išklausėte ir gavote svarbios informacijos, tėvai rimtai pažiūrėjo į auklėtojų susirūpinimą, o pedagogai sužinojo apie šeimos sunkumus. Didysis tikslas, susitarimas dėl konkrečių auklėjimo priemonių, galbūt ir nėra pasiektas, tačiau ryšiai tarp darželio ir tėvų pastebimai pagerėjo ir šis rezultatas padeda lengviau susitarti dėl tolesnių susitikimų.

Pozityviais pokalbio rezultatais galima laikyti ir pasiūlytą darželio pagalbą arba ir tokį susitarimą su tėvais, kad kartą per savaitę vaiką iš darželio pasiims tėvas, o motina, rytais atvedusi vaiką į darželį, skirs daugiau laiko su juo atsisveikinti. Žinoma, tokie susitarimai yra prasmingi tik tada, jei tikrinama ir aiškinamasi, kaip jų laikomasi. Jei susitarimų nesilaikoma, būtina tėvus paklausti, kodėl jie to nedaro, ir atsižvelgiant į aplinkybes susitarimą pakeisti. Jei tėvai laikysis susitarimų ir sulauks teigiamų atsiliepimų, jie pajus, kad jų pastangos šį tą pakeisti ir bendradarbiauti yra vertinamos.

10.2. Tėvų vakarai ir kiti renginiai

Gyvendami su savo vaiku tėvai paprastai geriausiai žino jo poreikius ir gebėjimus. Pedagogai turi specialųjį išsilavinimą ir nusimano pedagoginės raidos bei elgesio psichologijos klausi-

mais. Ir vienų, ir kitų kompetencija puikiai viena kitą papildo ir padeda siekti vaiko gerovės.

Darželio grupėse rengiamuose tėvų vakaruose arba kituose tėvams skirtuose renginiuose paranku aptarti specialias raidos temas, pavyzdžiui:

- vaiko kalbos raida;
- judėjimo reikšmė vaiko raidai;
- tėvo arba kitų artimųjų vyrų vaidmuo;
- vaiko mityba norint išvengti antsvorio;
- varžybos tarp brolių ir seserų;
- užsispyrimo fazė arba vaiko darymasis savarankišku;
- tėvų ir vaikų konsultavimas jiems artimoje aplinkoje.

Apie šiuos dalykus vaikų darželyje išgirsta daugiau tėvų negu kitur (pvz., vakariniuose bendrojo lavinimo kursuose, jaunimo įstaigų konsultacijose). Kitų sričių specialistai tam tikrais klausimais gali padėti pedagogams ir suteikti jiems svarbios informacijos.

Jeigu vaikų įstaiga tampa tėvų ir šeimų susitikimų vieta, papildomai surandama svarbių, dažniausiai dar nepanaudotų galimybių bendrai veikti ir vieni kitiems padėti. Ne tik daugelis tėvų, kurie augina vaiką vieni, bet ir dalis šeimų savo socialinėje aplinkoje jaučiasi izoliuotos ir beveik ignoruojamos. Bevaikiai kaimynai paprastai nelabai nutuokia apie kasdienį gyvenimą su vaikais, nesupranta, su kokiais sunkumais gali susidurti šeima. Darželyje tėvai susitinka žmonių, kurie gyvena panašų gyvenimą, čia galima pasidalyti vaikų auginimo džiaugsmais ir rūpesčiais, gauti patarimų. Tėvai, atsidūrę sunkioje padėtyje arba auginantys raidos sutrikimų turinčius vaikus, nusiramina pabendravę su kitais panašių problemų turinčiais tėvais, pasitaria, kaip jas spręsti.

Kad darželis galėtų daugiau pasiūlyti tėvams, reikia visų dalyvių kūrybingumo. Susipažinti su naujomis auklėjimo ir lavinimo idėjomis bei jų įgyvendinimu yra naudinga pirmiausia tėvų

(vaikų darželių) taryboms. Keletą idėjų, kurios pastaruoju metu buvo įgyvendintos, norėčiau trumpai apibūdinti.

Tėvų pagalba per kolektyvo posėdžius

Tėvai kartą per savaitę ar per mėnesį po pietų ima globoti grupėje likusius vaikus, kad visi pedagogai galėtų dalyvauti pasitarimuose. Taip pedagogams sumažėja viršvalandžių, o tėvams atsiranda puiki galimybė susipažinti su darželio gyvenimu. Šiose akcijose gali dalyvauti tiek motinos, tiek ir tėvai (jie perima vaikų priežiūrą pagal susitarimą, o pedagogai tuo metu posėdžiauja kitoje patalpoje). Metams baigiantis tėvai, kurie sutiko padėti, deramai pagerbiami.

Tėčių grupės

Prieš keletą mėnesių vienas auklėtojas savo grupės vaikų tėvams ir įtėviams surengė tėčių popietę. Taip susidarė tėčių grupė, kuri susirenka kas mėnesį. Be pokalbių apie tėčių vaidmenį auklėjant vaikus ir kitomis pedagoginėmis temomis, jie kartu aktyviai leidžia laiką, pavyzdžiui, žaidžia futbolą, remontuoja žaislus.

Kitoje grupėje, kurioje dirba tik pedagogės, tėčių grupę ėmėsi organizuoti vienas iš tėvų. Aktyvus vyrų dalyvavimas ir šioje grupėje rodo, mano nuomone, didelį bendros tėčių veiklos poreikį.

Vaikų drabužių taisykla

Viena bedarbė mama, labai sumani siuvėja, įkūrė siuvyklėlę. Nustatytomis dienomis darželyje surenkami vaikų drabužiai (dabar dažnai ir suaugusiųjų), kuriuos reikia pataisyti. Už tai ji gauna atlyginimą. Daugelis motinų mielai naudojasi šia galimybe. Taip joms sumažėjo darbo, o siuvėja atrado veiklos sritį ir pripažinimą.

Kalbos kursai mamoms

Bendradarbiaujant su vakariniais bendrojo lavinimo kursais viename vaikų darželyje vyksta vokiečių kalbos pamokos turkų tautybės motinoms. Kursai skiria dėstytojus ir mokymo medžiagą, darželis suteikia patalpas ir organizuoja (už atlyginimą) mažų vaikų priežiūros tarnybą, kuri rūpinasi mažyliais, kol motinos mokosi kalbos pamokose. Motinos ir pedagogai džiaugiasi, moterys ima labiau pasitikėti savimi ir gali vis geriau susikalbėti su auklėtojais. Jos tvirčiau pasijunta darželyje, iš to naudos turi ir vaikai.

Auklių tarnyba

Dviem moksleivėms, atliekančioms praktiką vaikų darželyje, labai patiko prižiūrėti mažus vaikus. Kartu jos pastebėjo, kokių keblumų pasibaigus darželio darbo valandoms atsiranda tėvams, jei jiems negali padėti seneliai ar draugai. Jos įkūrė auklių tarnybą, kurios darbuotojos pagal susitarimą prižiūri vaikus atitinkamos šeimos namuose, o labai prireikus kartą per mėnesį, šeštadieniais, kelias valandas dirba darželyje. Gruodį ši tarnyba veiks kiekvieną šeštadienį. Tėvai gali atsipūsti, merginos – užsidirbti pinigų ir turėti rimtą darbą.

Kulinarijos menas

Viename darželyje tėvus ir vaikus džiugina virėjas, mokantis paruošti skanius ir sveikus valgius. Jis rengia kulinarijos vakarus tėvams. Tėvai taiso valgyti ir patys vaišinasi, sužino svarbių dalykų apie vaikų mitybą. Svarbu pabrėžti, kad šiame darželyje nėra nė vieno antsvorį turinčio vaiko.

Šie sumanymai nesudaro pedagogams papildomo krūvio, juos dažniausiai siūlo ir įgyvendina patys tėvai, auklėtojai padeda tik iš pradžių. Kiekvienu atveju jie prisideda prie geresnio vaikų, tėvų ir darželio darbuotojų sugyvenimo.

Pabaigos žodis

Aprašydama vaikų, išgyvenančių sunkų raidos ir gyvenimo tarpsnį, elgesį, ieškodama jo priežasčių, norėjau padėti suprasti tokius vaikus ir rasti galimybę prie jų prieiti. Savo praktiniais patarimais stengiausi duoti naudos tiems, kuriems tenka auklėti „sunkius" vaikus, o kartu paskatinti juos pabandyti patiems rasti būdų, kaip su tokiais vaikais bendrauti.

Pasitikėjimu grįsti ir tvirti vaikų ir suaugusiųjų ryšiai yra sėkmingos vaiko raidos bei mokymosi proceso pagrindas ir svarbus apsaugos veiksnys sunkiomis gyvenimo situacijomis. Sukurti darnius santykius ypač gerai pavyksta bendromis pastangomis: pokštai, judėjimo džiaugsmas, pasakos ir žaidimai, maloni fizinė veikla, kaip ir bendros poilsio valandėlės – visa tai stiprina smagų bendrumo jausmą.

Sabine Herm

Herm, Sabine

He278 „Sunkūs“ vaikai: praktiniai patarimai auklėtojams ir tėvams/ Sabine Herm. – Vilnius: Alma littera, 2004. – 160 p. (Gyvename su vaikais)

ISBN 9955-08-615-7

Knygoje apibūdinamos išsiskiriančio vaikų elgesio formos, paaiškinamos jų agresyvumo, per didelio jų aktyvumo, dėmesio sutrikimo priežastys, duodama praktinių patarimų, kaip auklėti „sunkius“ vaikus, kaip su jais bendrauti.

UDK 159.927+37.03+37.015.3

Sabine Herm
„SUNKŪS“ VAIKAI

Redaktoriai: *Indrė Klimkaitė, Bronius Kurkulis*
Viršelis *Deimantės Rybakovienės*
Techninė redaktorė *Birutė Tolvaišienė*
Korektorė *Marija Treigienė*
Maketavo *Zita Pikturnienė*

Tiražas 2000 egz.
Leidykla „Alma littera“, A. Juozapavičiaus g. 6/2, 09310 Vilnius
Puslapis internete: http://www.almalittera.lt
Spausdino AB „Aušra“, Vytauto pr. 23, LT-44352 Kaunas

„Sunkiems“ vaikams reikia ypatingo rūpesčio, kad jų raida būtų sėkminga. Sabine Herm parodo, kaip jiems padėti. Pirmiausia ji nusako išsiskiriančio elgesio formas, paaiškina agresyvumo, per didelio aktyvumo, dėmesio sutrikimo, vaikų depresijos priežastis ir remdamasi tuo nurodo konkrečius praktinius žingsnius. Tai vaidybinė veikla, veiksmingi sunkumų tyrimo būdai, pedagogo ir vaiko santykių formavimas, naujos darbo su tėvais formos. Ši jautriai parašyta knyga tiesia naujus kelius į „sunkaus“ vaiko pasaulį.

SABINE HERM yra auklėtoja, turi aukštąjį pedagoginį išsilavinimą, be to, yra baigusi pokalbio psichoterapijos ir psichodramos studijas. Ji dirba vaikų darželių konsultante, kvalifikacijos kėlimo ir tobulinimosi kursų metodininke.

ISBN 9955-08-615-7

